

EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS

Környezetvédelem és egészségnevelés

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1993.

EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS

Környezetvédelem és egészségnevelés

Szerkesztő

BENKŐ ZSUZSANNA

JGYTF Kiadó, Szeged, 1993.

Készült változatlan utánnyomással.

Címlap

BONIFERT GÁBOR

Szövegszerkesztés

JGYTF KIADÓ

Szerkesztő

BENKŐ ZSUZSANNA

A kötet a

Pedagógia Szakma Megújítása Projekt

és az

Egészséges Nemzetért Alapítvány

támogatásával készült.

Kiadja: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadó

Felelős kiadó: Szalay István főigazgató

Példányszám: 600

Terjedelem: 14,43 ív (A5), 16 ábrával, táblázattal

Nyomdai és kötészeti munka:

JGYTF, Szeged

Tartalomjegyzék

	oldal
Előszó	5
Környezet- és természetvédelem	9
Dózsa József: A környezet- és természetvédelem története hazánkban	11
Ilosvay György: A természetvédelmi jogszabályokról	19
Molnár Béla: A bioszféra evolúciója	29
Tóth Károly: Természeti értékek, nemzeti parkok, vadon élő állatok és növények védelme Magyarországon	39
Pitrik József: Technikai - környezeti nevelés	49
 Hazai és külföldi egészségfejlesztési, egészségnevelési oktatási programok, módszerek	65
Tráser László: Egészség- és betegségtértelemezések a gondolkodás történetében	67
Erich Kleinfelder: Egészségnevelés a tanárképzésben Baden-Württemberg tartományban	77
Anselm Eder: Az osztrák iskolai egészségfejlesztésről	81
Bárány Ferenc: A szociális munka az iskolában és az egészségnevelésben	89
Benkő Zsuzsanna: Az egészségfejlesztés, egészségnevelés, mentálhigiéne az alap- és továbbképzésben	97
Benkő Zsuzsanna - Rékasi János: Az egészségnevelés helye és szerepe az iskolai nevelőmunkában	105
Sümei Gyöngyi: Egészségfejlesztő iskolai modell kialakítása	113
 Magatartászavarok, devianciák iskolás korú gyerekeknél	121
Barabás Katalin: Az egészség pszichoszomatikus összetevői, a megelőzés súlypontjai	123
Csík Veronika: A deviáns viselkedésről	129
Erdei Katalin: Teljesítményzavarok az iskolás korban	135
Vetrő Ágnes: A tömegkommunikáció hatása az ifjúságra	141
Zelenai Károly: Mindenki ki van téve a kockázatnak!	153

Előszó

"Az egészséget az ember teremti és éli meg mindennapi élete díszletei között, ott ahol tanul, dolgozik, játszik és szeret."

1986-ban az I. Nemzetközi Egészségfejlesztési Konferencián Ottawában azt az alapdokumentumot fogadták el, amely minden ország számára koncepcionális keretként szolgálhat nemzeti egészségfejlesztési törekvései kimunkálásához. Ez a konferencia alapvetően azoknak az egyre fokozódó elvárásoknak eleget téve jött létre, amelyek világszerte újfajta társadalom-egészségügyi mozgalmat sürgettek.

Az egészségfejlesztést a charta folyamatnak értelmezi, amely módot ad az embereknek egészségük fokozott kézbe tartására és tökéletesítésére. A teljes fizikai, szellemi és szociális jólét állapotának elérése érdekében az egyének és az egyes csoportok képessé kell váljanak arra, hogy megvalósítsák vágyaikat, kielégítsék szükségleteiket és környezetükkel változzanak és alkalmazkodjanak. Az egészséget mint a mindennapi élet erőforrását kell értelmeznünk. Az egészség pozitív fogalom, amely a társadalmi és egyéni erőforrásokat, valamint a testi képességeket foglalja magába. Az egészségfejlesztés nemcsak az egészségügyi ágazat feladata, hanem a társadalom *minden területéről* újszerű megközelítést és részvételt vár el.

Az egészség alapfeltételeit és forrásait az Ottawai charta az alábbiakban összegzi: béke, megfelelő lakáskörülmények, oktatás, képzés, táplálkozás, jövedelem, stabil ökológiai rendszer, a meglévő természeti erőforrások gondos felhasználása, szociális igazságosság és esélyegyenlőség.

Az egészség javára vagy kárára lehetnek a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális, ökológiai, viselkedési, biológiai tényezők. Éppen ezért az egészségfejlesztés célja, hogy mindezeket a feltételeket kedvezőbbé tegye az egészség érdekében. Fejleszteni kell azokat a társadalmi és egyéni képességeket, lehetőségeket, amelyek az egészséges választást lehetővé teszik.

Az egészségügyi ágazat – emeli ki a dokumentum – önmagában nem tudja biztosítani az egészséghez szükséges előfeltételeket és kilátásokat. Az egészségfejlesztés összehangolt – hálószerűen kiépített – tevékenységet követel meg a kormánytól, egészségügyi, szociális és gazdasági ágazatoktól, a nem állami és önszerveződő egyesületektől és kezdeményezésektől, a regionális, lokális igényeket is figyelembe véve.

A cél az, hogy olyan döntések születessenek, amelyek azt teszik lehetővé, hogy az egészséget választani legyen könnyebb számunkra.

Társadalmaink összetettek és kölcsönös összefüggésben vannak, ezért az egészséget sem lehet különválasztani. Az emberek és a környezet közötti bonyolult kapcsolatok képezik az egészség társadalomköltségvetési megközelítésének alapját. A világ, a nemzetek, a régiók és a közösségek általános vezérelve egyaránt az, hogy támogatni kell a kölcsönös gondoskodást, örködni kell egymás egészsége, közösségeink és természeti környezetünk felett. A charta fontosnak tartja, hogy lehetővé váljék az egyéni képességek fejlesztése. Ehhez az információellátást, az egészség érdekében végzett nevelést kell fokozni. Így könnyebben nyílik lehetőség az egészség szempontjából kedvező alternatíva választására. Nagyon fontos lehetővé tenni az embereknek azt, hogy egész életükön keresztül tanulhassanak, ennek iskolai, otthoni, munkahelyi és egyéb közösségi környezetben kell megvalósulnia.

A charta többször is utal az oktatás, nevelés egészségfejlesztő feladatára. Az iskola, a többi intézményhez hasonlóan, és azokkal együttműködve kell, hogy ellássa egészségfejlesztő feladatát. Az egészségfejlesztés nem csak az egészségügytől, az iskolától is új szemléletet követel: csakis a szülők, pedagógusok, diákok, széleskörű, aktív együttműködésén alapulhat. A pszichoszomatikus, a krónikus betegségek széleskörű terjedésével, alkohol- és drogfogyasztás növekedésével, a lelki zavarok és agresszív magatartás nehézségeit figyelembe véve kell az új programokat kialakítani, hangsúlyokat áthelyezni.

Ahogy egyetlen társadalmi intézmény sem néhány szereplőjétől várja a pozitív változást, hanem mindenki aktív részvételére számít, így az iskolában sem lehet 1-2 lelkes pedagógus feladata. Minden egyes pedagógus egy jól összehangolt, "rejtett tanterv" segítségével a diákok és a szülők aktív részvételével fejlesztheti önmaga és diákjai egészségét. Az ismeretközvetítés mellett az érzelmi ráhatás, a saját élmény, a mintaadás kell, hogy előtérbe kerüljön. Jól tudjuk, hogy többször nem is az ismeretek hiánya, a verbális tudás a leginkább égető szükséglet, hanem azoknak a megélése, elfogadása.

Azt látnunk kell – szomorú, már-már aggasztó epidemiológiai adataink alapján –, hogy eddigi erőfeszítéseink nagyon kevés eredménnyel jártak. Valószínű azis csak "tüneti kezelés" lenne – hisz már azt is kipróbálták Magyarországon egészen a 60-as évek elejéig – ha tantárgyanként vezetnénk be az "Egészségnevelés"-t. Ezzel a szülőket is elriasztanánk, a gyerekeket is tovább terhelnénk. Néhány ember feladatává tesszük azt, amit csállyal csak minden pedagógus igen sokszinű, változatos – az egyes tantárgyakba leleménnyel integrált – munkával valósíthat meg. Ezért is égetően fontos, hogy az egészségügy, oktatás, önkormány-

zati nevelés stb. területén dolgozók hasonló értékeket, módszereket kialakítva munkálkodjanak az egészségfejlesztés érdekében.

Ez a kötet ahhoz kíván segítséget nyújtani, hogy a feladatkör sokszínűségét érzékeltetve, az újszerű, merész – hagyományoktól elrugaszkodó – megoldásokhoz bátorítást, némi ismeretet adjon.

A környezetvédelmi írások érzelmi, értelmi úton hívják fel figyelmünket természeti környezetünk kincseire, melyet látnunk, láttatnunk kell diákjainkkal, hogy e felbecsülhetetlen értékeinket nálunk jobban őrizzék.

A különböző hazai és külföldi oktatási modellek is arról győznek meg, hogy ezt a munkát csak közösen, aktívan lehet eredménnyel végezni.

Az ifjúságot leginkább veszélyeztető devienciák, zavarok rövid elemzései a pedagógusokat magabiztosabb fellépésre készítetik és felkeltik érdeklődésüket, hogy – nehéz körülmények közepette is – az egyre inkább kínálkozó továbbképzési lehetőségeket kihasználják saját, családjuk és diákjaik érdekében is.

Szeged, 1992.

Benkő Zsuzsanna

"Kihül majd e táj?"
(Zalán Tíbor)

Környezet és természetvédelem

A környezet- és természetvédelem története hazánkban

A bioszférában évmilliók során folyamatok és kölcsönhatások bonyolult sorozatai mentek végbe. Az ember szerepe ezekben az összefüggésekben különösen az utolsó évszázadokban meghatározóvá vált.

A természet legnagyobb mértékű megváltoztatását az emberi civilizáció kétségtelenül az erdők irtásával, pusztításával vitte végbe.

Az ember hatásának kezdete az erdőkre a neolitikorra, új korszakra csik. A vadász kora után ebben az időben következett be a kezdetleges barbárság kora, amelyet már az állattenyésztés és a földművelés megindulása jellemez.

Az erdők pusztítása a cserjés tölgyesek övében többnyire felégetéssel indult meg. Az ezt követő legeltetések lehetetlenné teszik az erdő természetes felújulását. A földműveléssel érintett területekről pedig teljesen kiszorul az eredeti vegetáció. Sok erdőt irtottak a rómaiak is. Útjaikat nem völgyeken, hanem erdős, száraz hegygerinceken vezették és biztonság végett a környező erdőket kiirtották.

A Kárpát-medence flórájának és faunájának alakulásában a VI-VIII. századig inkább az éghajlati- és más termőhelyi tényezők játszották a döntő szerepet. Az ember természetalkító tevékenysége a középkor első századában még nem változtatta meg jelentősen a természet képét.

A honfoglalás korában nálunk az erdő uratlan, gazdátlan jószág (res nullius) – senkié és mindenkié, lovas-falkás vadászoké, bogyószedő szegényeké.

A megyékre osztott királyi erdőbirtokokat azonban hamarosan védeni kezdik. Tagányi "Magyar Erdészeti Oklevéltár"-ában már olvashatunk úgynevezett "erdőővökről". Feladatuk az erdőre, annak vadjaira ügyelni, tisztüket apáról fiúra örökölték.

A XIII. században és az ezt követő időkben kezd Közép-Európában a bányászat fellendülni. A bányászat, a faszénégetés és az üveghuták kialakulásával fokozott erdőirtás kezdődik. Fokozódik az erdei legeltetés és makkoltatás is. Mégis több száz évnél kell eltelnie, amíg felfigyeltek az erdők rohamos pusztulásának veszélyére, nem is általános gazdasági szempontból, hanem csak a bányatermelés folytonosságának veszélyeztetése miatt. (Ezért indul meg az erdészeti oktatás is a bányászati iskolán.)

Magyarországon 1426-ban Zsigmond király ad ki utasítást, amelyben eltiltotta az erdőtalaj szántóvá alakítását.

1565-ben adják ki a "Constitutio Maximillana" elnevezésű királyi rendeletet, amely korlátozza az erdei legeltetést és magfák meghagyásával kívánja megoldani az erdőfelújítást.

1769-ben Mária Terézia ad ki erdőrendtartást, melyben szabályozza az erdei legeltetést és megkezdtek a mesterséges erdősitéseket, a következőket írja elő: "Minthogy pedig azt tapasztaljuk, hogy az erdők évről évre megfogyatkoznak, a fahiány pedig nő, az a mi kegyelmes parancsunk, hogy minden ház lakosát addig, amíg háza, telke, kertje, csürje körül vagy előtte üres rétek, vagy faültetésre alkalmas más területek vannak, minden évben legalább 20 fa, éspedig nedves helyeken nyárfák, fűzek és égerék, agyagos de száraz földciken szilek és végül fővenyes (homokos), de száraz területeken fenyő, vagy eperfa ültetésre kell kötelezni. E célból az egyes vármegyékben csemetekerteket, vagy mint mondják: fanevelőket kell létesíteni, hogy a kiültetésre alkalmas csemetéket onnét ingyen szolgáltatassák ki".

Hazánkban a török-idők alatt a várak környékén nagy a fairtás, egyéb helyeken azonban a települések is elpusztultak, elvadultak, beerdősültek. A XVIII. század elejétől azonban rohamossá válik az erdők pusztulása. Az elpusztult fálvak ujjaépítéshez sok faanyag kell, német és szlovák telepesek irtják és alakítják mezőgazdasági termeléshez mindenütt az erdőt. A XIX. század elején nem is a fa, hanem a hamuszír az értékes. Egy mázsza fa elégetésével mintegy fél kiló hamuhoz jutottak és ennek kilúgozásával 5-6 deka hamuszírhoz. Mintegy hétszáz köbméter fa kivágása és elhamvasztása árán nyertek tehát egy mázsza hamuszírt. S voltak idők, amikor a nyugatra irányuló hamuszír export sok ezer mázsát tett ki évente. A hamuszírnak meg volt az az előnye, hogy abban a vasúttalan korban megérte szekérrel fuvarozni.

A hamuégetés és a hamufőzés méreteire jellemző még az is, hogy az angol-francia háborúk idején 1756-ban a Bakonyban 41 kazánban (Hamuház) évente 6000 q hamuszírt termeltek, ehhez közel 1 millió m³ fa kellett a tüzelőanyagként kívül. Az ezzel járó erdőpusztítás módját Lónyay Menyhért pénzügyminiszter 1869. évi jelentésében így ismerteti: Az ungvári erdőkben a régi korhadó sok ezernyi omolvány békében nyugszik: de ameddig a szem csak ellát, minden irányban karcsú füstoszlopok gomolyognak az ég felé, s a kérdésre, hogy ez mit jelent, rendszeresen az a válasz: ott hamuégők működnek. Ezek ugyanis a legvastagabb, de legnagyobbbrészt teljesen egészséges bikkfákat fölkeresvén, azok természetes, vagy mesterségesen vajt oduiba öklömnyi taplót dugnak s azt meggyújtván, tovább ballagnak, hogy e műtétet a legközelebbi bikknél ismételjék.

E fák lassanként meggyúladván, égnek, míg a tűz annyira elharapozódott, hogy egyensúlyt veszítve összeomlanak. Így óriás alól azután egy-két zsák hamut kaparnak ki.

Az uraságok többnyire bárkinek megengedték, hogy vágja, égesse az e célra kijelölt erdőket.

Egy kikötésük volt: a kapott hamut szabott áron kellett beszolgáltatni az uradalmi – vagy az uradalommal leszerződött – hamuzsírőzőknek. Így ment ez egészen az 1800-as évek közepéig, amikor a vasútak megépülésével, s az ipari káliumkarbonát-termeléssel végre lehangyattlott a hamuzsírőből pénzelő pesti, kanizsai, soproni, bécsi, tiroli, svájci nagykereskedők csillaga. De addig több mint egy évszázad telt el. A hazai erdők talán legszomorúbb százada.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben 1868-ban Lónyai Gábor előterjesztése hangzik el: "A magyarországi erdők fenntartása, e községi erdők feletti felügyelet és a faültetések érdekében" címmel. Ebben Lónyai többek között az alábbiakat mondja: "a faültetés főleg az Alföldön nemcsak klimatikus szempontból kívánatos, de a folyók szabályozásával, az állóvizek lecsapolásával és kiszáritásával az alföldi gazdaságot máris sújtó gyakori szárazság növekedése, ennek mérséklése tekintetéből ..." – nem marad egyéb hátra, mint a faültetést az utak mentében, mesgyéken nemcsak szorgalmazni, hanem közigazgatási úton a községek szoros kötelességévé tenni".

Az erdők és fásítások emberi egészség szempontjából elengedhetetlen fontosságára különösen az Alföld fátlan vidékén már elődeink is felfigyeltek.

A soproni születésű Krámer János György tábori orvos, botanikusnak a "morbus hungaricus"-ról (tüdőbaj) könyve jelent meg (1739), amelynek függelékében többek között az Alföld erdő- és fahiányának káros voltával foglalkozik. Meggyőző adatokkal bizonyítja, hogy a tüdőbaj az Alföld legfátlanabb vidékén pusztított leginkább.

Mint semmilyen, az alföldi magyarság érdekeit szolgáló ügy, az alföldfásítás kérdése sem kerülte el Széchenyi István figyelmét. Teljes mértékben átértékelte és minden vonatkozásában méltányolta az alföldi erdők népgazdasági jelentőségét.

Sűrgette az erdőtelepítést, bár tudta, hogy igen sok gonddal és fáradsággal jár. Így ír ezekről: "Szikes földeken, homokbuckák közt csak anyai gond és szorgalom nevelhet fát. Roppant legelőink, valamint tág gabonás mezeink igen nagy fogyasztása a minden árnyék nélküli, s igen nyílt lét. Fák ültetése részint legelőink javítására, részint mezeink oltalmazására a nagy szelektől, ha valahol – valójában nálunk áll napirenden".

Az alföldfásítás történetén belül feltétlenül szólnunk kell a homokfásítás történetéről is, amely ugyancsak a küzdelmes évtizedek egész sorát mondhatja magáénak.

A homok megkötésének gondolata a XVIII. század második felében vetődött fel, amikor már a homokos vidékeken részint az erdőpusztítások, részint a korlátlan legeltetés nyomán járó futóhomok-képződés olyan pusztításokat okozott, hogy azok általánosan felkelítették a gazdák, valamint a törvényhozás figyelmét.

1789-ben Kistelek, Szeged úrbéres községe azzal a kéréssel fordult a városhoz, mint kegyurához, hogy "mentse meg a községet a homokelárasztástól". Ugyanis az észak felőli Pesti uccának házait a szél már az ablakokig elárasztotta.

A Szeged vidéki állapotokra talán legjellemzőbb az a javaslat, melyet Vedres István mérnök nyújtott be a városi tanácshoz 1795-ben a következő címmel: "A Sívány Homokság Használhatása Szabad Királyi Szeged Városhoz". Ebben többek között ezeket írja: "Azt csak futólag említtem meg, hogy a mi Tsorda és Barom homokos Járásaink a szaporodó sívány homok áradásaitól Arábiának forró homokos pusztáira hasonlíthatnak.

Az olyan helyeken, mint Szegeden és a Környéke, ahol t.i. nemcsak hogy semmiféle erdő nincsen, hanem ahol több mérőföldre el lehet menni, mégse lát csak egyetlen fát is az ember, úgy köll tekinteni egy újonnan ültetett erdőt, mint egy ma született első Gyermekeit az Édes Anyának!

Azon haszon, mely az erdők létele által eszközölné, nagyobb figyelmességet érdemel olytán Városban, ahol minden következő esztendőbeli termésnek Zsírját a fának szűk volta miatt föltűzelik."

A futóhomok termővé tételénél tehát az első teendő az volt, hogy kivonják a futóhomokot a szél mozgató, elhordó hatása alól.

Kiss Ferenc erdőmérnök a "Szegedi Erdők Atyja" lelkes, elkötelezett hozzáértő munkája nyomán erdők születtek ezen a tájon, amelyek megfogták a homokot és lehetővé tették a ma is virágzó szőlő és gyümölcskultúrák létrejöttét.

Láthatjuk tehát, hogy elődeink már ebben az időben is az erdő legfontosabb szerepét az emberi életér fenntartásának természetes szabályozásában látták. Napjaink emberének már azt is tudnia kell, hogy az erdő a legerősebb és legfontosabb védőbástya az egész bioszfére túlterhelése és a magas fokú civilizáció ártalmai ellen. "Elképzelhető, hogy a modern civilizáció fa nélkül is tovább fejlődik, de erdő nélkül ezt nem teheti", állapította meg nagyon találóan az 5. Amerikai Erdészeti Kongresszus.

Hazánkban intézményes természetvédelemről gyakorlatilag az 1935-ös erdő-törvény megjelenése óta beszélhetünk – melyben természetvédelmi területek kijelöléséről rendelkeznek. Ennek alapján 1939-ben elsőként a debreceni Nagyerdő egy részét természetvédelmi területté nyilvánították.

Jelenleg a magyar természetvédelem alapvető jogszabálya az 1982. évi IV. sz. törvényerejű rendelet, míg a környezetvédelemé az 1976. évi II. törvény. E törvény kimondja, hogy Magyarországon minden állampolgárnak joga van arra, hogy emberhez méltó környezetben éljen.

Nemzedékünknek tudatos felelősséget kell vállalnia környezetünk, természeti értékeink védelméért. Igen találó erre az a mondat, hogy "ezt a Földet nem úgy örököltük, hanem unokáinktól vettük kölcsön".

Hogy ennek mély tartami igazságát megértessük embertársainkkal, igen komoly szemlélet-változtatásra van szükség. Úgy véljük leghatékonyabban és a jövő szempontjából legeredményesebben ezt az ifjúságnál tehetjük. Ehhez azonban jól felkészült, elkötelezett tanár egyéniségekre is szükség van. Ők azok, akik pályájuk évtizedei alatt több százezer fiatalnak – a jövő nemzedékének az általános műveltség szerves részévé tehetik a környezet – és természetvédelem alapismereteit.

Ennek tudatában foglalkozunk már 15 éve egyre intenzívebben a tanárképzésben a környezet- és természetvédelem oktatásával. Munkánk eredményeként – sok egyéb mellett – elértük azt, hogy az általunk elkészített környezetvédelmi tanári szak tantervét fogadták el országos érvényűnek. Főiskolánk Biológia Tanszéke 1992-től biológia-környezetvédelem tanári szak indítására kapott engedélyt.

Bízunk abban, hogy az itt felkészített tanárok erjesztői, hordozói lesznek a tudatos környezet- és természetvédelem szemléletformáló munkájának. Nem lesz könnyű dolguk – különösen idősebb kollégáik meggyőzésében – hiszen az elmúlt 40 év tanítása maradandó káros nyomokat hagyott bennünk.

Példa erre diákkorom rossz emlékű micsurini idézete, mely szerint "nem várunk könyöradományt a természettől, erőszakkal vesszük el tőle, amire szükségünk van" – sajnos sok esetben valóra vált. Hirdették és tanították évtizedeken keresztül, hogy a természetet le kell győzni, az ember uralma alá kell hajtani. Sajnos ez eléggé "sikerült" is – de ezeket a "győzelmeket" nagyon drágán fogja még megfizetni az egész emberiség.

Tudatunkba kell vésnünk, hogy számunkra csak ez a Föld ad lehetőséget az élet megőrzésére, fennmaradására.

Hogy ez mennyire igaz, ki kell tekintenünk földi létünk kicsinységéből a kozmoszba. Vitathatatlanul szédítő az amit az űrhajózási technika 1957-től, az első mesterséges hold, a Szputnyik indításától elért. Ugyanez a teljesítmény igen kicsinek tűnik, ha a kozmosz végtelenségét vesszük számításba.

A technika jogosan büszkélkedik azzal, hogy sikerült űrhajókat a Föld körül néhány száz kilométer magasságú pályára, majd a Holdra eljuttatni. Képletesen szólva azonban amit eddig elértünk, az csupán a Föld közvetlen szomszédságával való kapcsolat megteremtése. Mindeddig tulajdonképpen még ki sem léptünk az igazi világűrbe.

Nemzedékünknek van ugyan olyan nézete is, hogy Földünk valószínűleg csak egy hely a kozmoszban – a számtalan többi közül, ahol lehetséges az élet. Azt azonban már mai ismereteink birtokában is tudjuk, hogy az emberiség számára az élet egyetlen tartós lehetőségét Földünk biztosítja.

Gyakorlatilag megoldhatatlannak látszik, az, hogy az emberiség miután alkalmatlanná tette a Földet az ember számára, átköltözzék egy tiszta, egészséges, számára új bolygóra.

Ismereteink azt is egyértelművé tették, hogy Földünk túl kicsi egy nukleáris háborúhoz, ez a földi élet teljes megsemmisülését jelentené. A békés egymás mellett élnének tehát ténylegesen nincs más alternatívája.

De a békés élet – az emberiség történetében először – napjaink felgyorsult, igen gyakran a természetes környezettel nem törődő gazdasági fejlődésével ugyancsak veszélyeztetheti az élet fennmaradását Földünkön.

Ha nem is egyszerre, hirtelen katasztrófával mint egy nukleáris háború, de fokozatosan egyre kevésbé megállítható, visszafordíthatatlan folyamatok láncolata révén.

Az élet él és élni akar – mondta nagyon is találóan Czeizel Endre egyik előadásában. Az élet, ezen belül az emberi és emberibb élet jogáról szól az 1972-ben kiadott stockholmi nyilatkozat az emberi környezetről, ebben többek között a következő igen fontos megállapítások találhatók:

"Az ember a környezetünk megteremtője és alakítója. A környezet határozza meg létét és egyben lehetőségét adja intellektuális, morális és szellemi fejlődésének. Az emberi fajnak bolygónkon való hosszú fejlődése folyamán elérkezett az az állapot, amelyben a tudomány és technika gyors fejlődésének következtében az ember olyan erők birtokába jutott, amelyekkel számtalan módon és eddig nem tapasztalt mértékben képes környezetét megváltoztatni.

Az emberi környezet mindkét vetülete, a természetes és a mesterséges egyaránt szükséges az alapvető emberi jogok biztosításához, sőt magához az életnek fenn-tartásához is.

Mi elődeink nyomát követve hisszük és valljuk, hogy az ember képes megál-lítani környezetének pusztulását, képes meggyőzni önmagát ennek fontosságáról, szükségességéről, éppen az ember érdekében.

A vizek és a levegő szennyezése, a talaj pusztulása, de leginkább a természe-tes növénytakaró, ezen belül is az erdők területének rohamos csökkenése belát-hatatlan következményekkel járhat.

Előadásomat ennek megfelelően legyen szabad Leibundgut szavaival befe-jeznem:

*"Kultúránk az erdő irtásával kezdődött, és csak az erdő
fenntartásával maradhat fenn."*

A természetvédelmi Jogszabályokról

Hazánkban az intézményes természetvédelem kezdetének a szakirodalom az 1879-es évet tekinti. Ekkor jelent meg az ERDŐTÖRVÉNY /1879:XXXI.Törvéncikk./, melyet Pfeifer Ferdinánd jelentetett meg egy 134 oldalas kis kötetben. Ugyanakkor kevesen tudják, hogy már az 1840-ben megalkotott IX."törvéncikkely" amely a "mezei rendőrség főbb szabályai"-val foglalkozott, már 39 évvel az erdőtörvényt megelőzően tartalmazott olyan paragrafusokat, amelyek természetvédelmi jellegűeknek minősíthetők: Egyes részeit az 1879-es törvény szövege szerint átvette.

A IV.1 fejezetben például ezt olvashatjuk: "Másnak földén, ha szinte gyepmező is az, az esztendő bármely részében legeltetni, azt csapásolni, benne föld alatti növények, vagy gyökök keresése végett áskálni nem szabad." ... "Réteken, vetésekben mindennemű fa és más ültetvényekben, kertekben, szőlőkben, erdőkben, bárminemű, s bárhol álló élőfákon, akármely módon ejtett kár...megtérendő".

Az első magyar erdőtörvény /1879/ kötelező erővel a természetvédelmet még nem írta elő, de azt sok vonatkozásban lehetővé tette, elősegítette. Bevezette a véderdő fogalmát: "Azon erdőkben, vagy erdőrészekben, melyek magasabb hegyek kö-görgetegjein, havasok fensíkjaiban vagy hegytetőkön és gerinczeken, meredek hegyoldalokon és ezek lejtőin, hegyomlások, kö- vagy hó-görgetegyek és vízmosások támadásának és terjedésének megakadályozására szolgálnak, vagy amelyek elpusztítása folytán, alantabb fekvő területek termőképessége vagy közlekedési utak biztonsága veszélyeztetnék, vagy szélvészek rombolásának út nyitnatnék – az irtás és a tarvágás tiltatik ... Az irtás tiltatik oly erdőkben, melyeknek eltávolítása által, a futóhomok terjedésének út nyitnatnék, vagy amelyek talaja másnevű gazdasági művelésre /szántóföld, kert, vagy szőlő/ állandóan nem alkalmas. Az ily talajon álló erdők feltétlenül fentartandók –. "E törvény a véderdőkben a tuskó-, és gyökérirtást is tiltotta, sőt még az alomgyűjtést is korlátozta. Aki e rendelkezéseket megszegte az holdanként 50 forinttól 300 forintig terjedő pénzbüntetést volt köteles fizetni. A törvény rendelkezett az újraerdősítésről és annak végrehajtásáról is. A 92. paragrafust a kirándulásokat és táborokat szervező pedagógusok figyelmébe ajánlom: "Aki valamely élőfa ágait,

galyait letöri vagy levágja és ellopja ... előfáról annak kergét lehasítja ... pénzbüntetéssel büntetendő." A 208. paragrafus az országos erdei alap létrehozásáról rendelkezik a következőképpen: "... a pénzbüntetésekben és az elkobozott tárgyak eladásából befolyt összegek 1/5 részben az illető községi szegény- vagy betegápolási alap javára fordíttatnak, 4/5 részben pedig az erdei alap javára". ... Ez utóbbit csak erdészeti célokra lehet fordítani és a "földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter" kezelte.

Az erdei "rend" fenntartásáért az erdőtisztek és az erdőőrök feleltek, s szolgálatba lépésük előtt esküt kellett tenniük. Az eskütétel szövege a mai ember számára is példaértékű lehet: "Én N.N. esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy a gondviselésem alá bízott erdőre, a vadállományra és szóval mindenre ami az erdőhöz tartozik, szorgalommal és feltétlen hűséggel felvigyázok, és azt bárminemű kártól lehetőleg megvédem; – hogy azokat, kik az erdőt vagy bármi ahhoz tartozót valamiképpen károsítani megkísérelnék, vagy tetteleg károsítanák, személyválogatás nélkül, a törvény értelmében megzabолоlom és lelkiismeretem szerint késedelem nélkül feljelentem és bevallom; ártatlanra soha semmit rá nem fogok, az erdőőrizetet vagy szolgálatomat előljárom tudta és belcegyezése avagy mellőzhetetlen szükség nélkül el nem hagyom, s mindarról, ami gondviselésem alá bízott, minden időben számat adok. Isten engem úgy segítjen."

Az állatvilág védelmével az első átfogó, általános érvényű rendelkezéseket az 1883-ban megjelent VADÁSZATI TÖRVÉNY tartalmazta. Ez előírta a vadászható állatokra vonatkozó korlátozásokat. Oltalmába veszi a vadon élő állatok állományát és általános védelmet biztosít az énekes madaraknak és más ritka madárfajnak a költés idejére.

Az újabb, 1894-ben megalkotott MEZEI RENDŐRSÉG-ről szóló törvény a hasznos madarak védelme érdekében még hatékonyabban intézkedik. Hasznos madaraknak tekintette az énekes madarak többségét és a ragadozók közül azokat, amelyek kisemlősökkel táplálkoznak /egerészölyv, baglyok, vércsék/. A madarak védelmét a mezőőrök és a csőszök kötelességévé tette. 1894 a hazai természetvédelem történetében még egy másik szempontból is igen jelentős. Ebben az évben alakult meg Herman Ottó szervező munkájának köszönhetően és szakmai irányításával a Magyar Ornitológiai Központ, amely később Magyar Madártani Intézet néven tevékenykedett. Kezdetben vonuláskutatással és madárvédelemmel foglalkozott, később pedig jelentős kutatásokat végeztek az Intézet munkatársai a madártan mezőgazdasági vonatkozásai területén. A hányatott sorsú kutatóhely teljes felszerelése, gyűjteménye és könyvtára 1944-ben a háború alatt teljes egészében megsemmisült. 1950-ben a Növényvédelmi Kutatóintézet felügyelete alá került, majd 1964-től az Országos Természetvédelmi Hivatal vette szárnyai

alá. A hetvenes évek végén egy rövid ideig Szegeden volt a központja – úgy, hogy eszközei, felszerelései a fővárosban maradtak. Többen kifogásolták, hogy egy országos intézmény központja nem lehet egy vidéki városban – így a központot visszahelyezték Budapestre. A munkatársak csak nagy nehézségek közepette tudták és tudják a nagy múltú intézet hagyományait megőrizni és ápolni. A nyolcvanas években volt olyan időszak, hogy csak az OKTH udvarán egy konténerben "fészkeltek". A tudományos munkát azonban folytatták, s rendszeresen megjelentették a még Herman Ottó által alapított évkönyvüket, az Aquilát.

1900-ban a földművelésügyi miniszter rendeletet adott ki a dendrológiai, alaki, tájképi, vagy kultúrtörténeti jelentőségű fák, fasorok, facsoportok védelméről.

Egy évvel később, 1901-ben ugyancsak egy miniszteri rendelet intézkedett 132 madárfaj, a denevérek, a cickányok, a vakond és a sün részleges védelméről.

Európában elsőként 1909-ben Svédországban hoztak törvényt a természeti értékek fenntartásáról és nemzeti parkok létesítéséről. Hazánkban ebben az évben jelent meg Kaán Károly erdőmérnök, – akit a hazai természetvédelem atyjának tartunk, s igen jelentős alföldfásítási tevékenysége is – írása "A természeti emlékek fenntartása" címmel. E munka eredményeképpen összeírásra kerültek a fenntartásra érdemes természeti értékek /147 földfelszíni alakzat, 16 tőzegmohaláp, és láp, 20 őserdőrészleg, 77 olyan terület ahol a tudomány számára értékes növényfajok élnek, 215 fa és 211 esztétikailag értékes tájrészlet/. Már ekkor világossá vált, hogy ezeket az értékeket törvény nélkül megvédeni szinte lehetetlen.

1914-ben jelent meg Kaán második füzet "A természetvédelem és a természeti értékek fenntartásának kérdéséhez" címmel, melyben a szerző konkrét javaslatokat tesz a természetvédelmi szervezet kialakítására. A hivatalos teendőket az államrendészeti szervezetre akarták bízni – melyről egy miniszteri rendelet is megjelent. Évekig dolgoztak a természetvédelmi törvény tervezetén, de az első világháború kitörése megakadályozta a törvényalkotást.

Az 1923. évi, az erdészeti igazgatásról szóló törvény /XVIII. tc./ a természeti értékek fenntartását az erdőigazgatóságok feladatává tette. A gyakorlati tevékenységhez azonban még mindig hiányzik a konkrét törvény, így csak az erdőgazdasági üzemtervek segítségével lehetett néhány erdőrészletnek védelmet biztosítani, úgy, hogy azokat kivonták a gazdasági erdők közül.

Mivel időközben az 1879. évi erdőtörvény elavult, ezért 1928-ban megbízták Nagyszalánczy /Fröhlich/ Brunnó erdőmérnököt egy új erdőtörvény tervezetének elkészítésével. Minthogy a természetvédelem ügye hazánkban már a század eleje óta vajúdott, ezért a természetvédelem szabályozását összekapcsolta az erdő-

gazdasági szabályozással. Nagyszalánczy körültekintő munkát végzett, hiszen : törvény megalkotásához és betartatásához igen sok szempontot kellett figyelembe vennie. Erről a következőket írta: "... amellet, hogy a védelem hatásos legyen arra is szigorúan törekedni kellett, hogy a védelem érdekében tett használat korlátozások a gazdasági élet rendes menetét feleslegesen ne hátráltassák. Ezér a védelem anyagát gondos vizsgálatnak kellett alávetni, hogy kiostáljuk belőle : túlzásokat Nehéz volt azonban megtalálni a tájvédelemnek azt a helyes irányát, amelynél a cél megvalósítása biztosítva legyen anélkül, hogy a területeket a gazdasági használatból ki kellene vonni. Az un. nemzeti parkok létesítésénél gondolatát már eleve el kellett vetni, mert közgazdasági és adópolitikai okokból súlyos károkat okozott volna, de el kellett vetni amiatt is, mert a területek megszerzéséhez szükséges anyagi erőforrásokat aligha tudtuk volna előteremteni". Tehát a gazdaság és a természetvédelmi szempontok közötti ellentét nemcsak napjaink problémája. Szükséges megjegyezni, hogy az 1930-as években érvényben lévő nemzetközi gyakorlat szerint nemzeti parkká csak olyan területeket lehetett kijelölni, amelyek állami tulajdonban voltak, s a gazdasági tevékenységet megszüntették rajtuk. Ettől a világ sűrűn lakott részein csak 1945 után tértek el.

A hosszas előkészületek után 1935 április 25-én hirdették ki "az erdőkről és a természetvédelemről" szóló törvényt /1935. évi IV. tc./ melyben a hatodik cím foglalkozott a természetvédelemmel, mely előremutató, korszerű és sok tekintetben még ma is érvényes előírásokat tartalmazot:

- meghatározta a természetvédelem célját és tárgyait, s lehetővé tette a természetvédelmi területek és a tájvédelmi körzetek létesítését.
- a természetvédelmi területeken és a tájvédelmi körzeteken tiltotta olyan üzem, intézmény, berendezés létesítését, amely a védett természeti állapotot zavarja.
- megtiltotta a védett természeti tárgyak és területek elpusztítását, rongálását, eredeti állapotának megváltoztatását.
- elrendelte a felfedezett barlangok bejelentését.
- lehetővé tette a védett terület közérdekből történő kisajátítását.
- felhatalmazást adott a védett területen való tartózkodás és áthaladás korlátozására.

Bármilyen jó és korszerű volt is a törvény, azt csak akadozva, lassan és hiányosan hajtották végre. A törvény szellemében létrehozott első természetvédelmi

területünk a debreceni Nagyerdő egy 31 hektáros terület lett. A második világháború végéig 219 természetvédelmi területet alakítottak ki 2844 hektáros összterülettel. Zömében apróbb, kis kiterjedésű területek kerültek védelem alá – köztük olyan nagy értékű természeti értékek, mint a balatonkenesei tátorjános, az ipolytarnóci ősmaradványok, a pálvölgyi-barlang, és a nagyharsányi Szársomlyó – melynek robbantásokkal történő lebányászásának beszüntetéséért a hazai környezetvédelmi mozgalmak az ELTE-KISZ Természetvédelmi Klubjának irányításával igen sokat tettek a nyolcvanas évek végén. 1961-ig 130 helyen csaknem 10 ezer hektárt helyeztek védelem alá. Ez azonban még mindig csak az ország területének egy ezelékét tette ki.

1961-ben alkották meg a mostmár teljesen különálló magas szintű természetvédelmi jogszabályt – mint törvényerejű rendeletet. Ebben a legjelentősebb előrelépés szervezeti szinten történt, hiszen közvetlenül a Minisztertanács alárendeltségébe helyezték az önálló természetvédelmi főhatóságot /OTvH/. Ez volt a világon az első, közvetlenül a kormánynak alárendelt olyan országos hatáskörű szerv, amely kizárólag a természetvédelemmel foglalkozott. Az Országos Természetvédelmi Hivatal sajnos külső szervezetet nem hozott létre, a gyakorlati feladatokat, a területek kezelését zömében az erdőgazdaságokra bízták /kecskére a káposztát!?. E törvényerejű rendelet és végrehajtási utasítása az 1935-ös törvény sok természetvédelmi előírását átvette, mindazonáltal az új körülményeket figyelembe véve, szakmailag sok új elemet tartalmazott /valamennyi barlang védetté nyilvánítása/.

1971-ben először fordult elő hazánkban, hogy egy növényfajt, a volgamenti héricsét /Adonis volgensis/ védetté nyilvánítottak, majd védelem alá helyezték egyetlen ismert termőhelyét is. Ugyancsak 1971-ben adtak ki egy kormányrendeletet, ami sok tekintetben megteremtette a természetvédelem gyorsabb előrehaladásának a lehetőségét:

- Országos és helyi jelentőségű védett területek létrehozása. Ez utóbbiak a helyi tanácsok kezelésébe kerültek, így megindult a természetvédelem hatósági dekoncentrációja.
- Lehetővé tették a nemzeti parkok létrehozását /a világ első nemzeti parkja alapításának századik évfordulóján!/.
- Először vezették be a Magyarországon vadon élő és átvonuló madárfajok általános védelmét, amivel egycsapásra 319 madárfaj került természetvédelmi oltalom alá /csak a védelem alatt nem álló fajokat sorolta fel!/.

1973-ban alakult meg az első nemzeti parkunk a Hortobágyon.

1974-ben 96 gerinces állatfaj került védelem alá /18 hal, 15-15 kételtű és hüllőfaj – a hazai herpetofauna valamennyi faja, és 48 emlősfaj/, s megállapították valamennyi védett faj eszmei értékét.

1974-77 között a megyék további 13 növényfajt nyilvánítottak védetté.

1975-ben megalakult a Kiskunsági Nemzeti Park.

1975-ben a barlangvédelem magasabb szintre helyezése érdekében létrehozták a Barlangtani Intézetet.

1977-ben létrehozták a Bükki Nemzeti Parkot, s megszervezték az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatalt /OKTH/, s megszüntették az OTvH-t. Ez az új hivatal nem foglalkozott kellőképpen a természetvédelemmel. Így az előkészítések ellenére elhalasztották a negyedik nemzeti park létrehozását, s jelentősen lelassult az újabb természetvédelmi területek létesítése. A Barlangtani Intézetet pedig megszüntették.

1982-ben egy új törvényerejű rendelettel szabályozták a természetvédelmet, s több alacsonyabb szintű rendelkezés is megjelent. Ez a jogszabálygyűjtes korszerűsége ellenére több vonatkozásban visszalépést is jelentett. A természeti értékek védelme szempontjából a legfontosabb előírásai:

- A barlang fogalmának meghatározásával a barlangok száma 1300-ról közel 2000-re emelkedett. A legértékesebb 85 barlangot fokozottan védetté nyilvánították.
- Az ország egész területén védelem alá helyeztek 340 növényfajt, közülük 30 fokozottan védett.
- A gerinces állatokon kívül számos gerinctelen fajt is védetté nyilvánítottak /156 új védett állatfaj/.
- Bevezette a természetvédelmi bírság fogalmát, s lehetővé tette a természetvédelmi szolgálat megszervezését.

Tehát 1982-ben jelentősen bővült a védett fajok köre. A szakemberek körében azonban nem váltott ki egyértelmű elismerést ez a rendelkezés. A hazai állatvilágnak a 90 %-a csiga és rovar, s csupán 2 %-a gerinces állat. A hazai védett fajok az egyes rendszertani kategóriák szerint a következő megoszlásban szerepelnek a jelenleg is hatályos törvényekben: 417 gerinces, 4 csiga, 1 rák 2 egyeneszárnyú, 1 fogólábú /imádkozó sáska/ 4 recésszárnyú 67 bogár és 74 lepkefaj. Neves zoológusunk, Móczár László a következőket írja a gerinctelen állatok védelmével kapcsolatban: "...lényeges hiányosság, hogy egyetlen két-

szárnyú sőt hátrýásszárnyú rovar, vagyis légy, hangya, darázs vagy vadméh: sem szerepel a felsorolásban. Pedig ezek az ember számára sokkal hasznosabbak mint a védettként felsorolt fajok. Ezek is veszélyeztetettek, sőt megmentésük egyenesen létérdekünk lenne. Ma már általánosan elismert tény, hogy a fűrkészlegyek, fűrkészdarazsak s ragadozó rokonaik nélkül a kártevő növényevő rovarok katasztrófálisan elszaporodnának ... Nem vitatható, hogy a védetté nyilvánítás célja elsősorban a tudomány által veszélyeztetettnek minősített fajok megmentését szorgalmazza, s nem az ember számára is fontos ingyenmunkásokét. Pedig ezt a szempontot sem volna szabad figyelmen kívül hagyni. Annál is inkább, mert a kihagyott ikerszelvényesek, villáscsápúak, szövöcsévések, fűlbemászók, rojtosszárnyúak, tegzesek, pókszabásúak legnagyobb része szintén veszélyben van ... Sajnos ma már sokkal könnyebb lenne felsorolni azt a kevés rovarfajt, amely nem szorul védelemre ... Egy lista egyébként sem biztosít védelmet. A lista alapján a természetjáró megtudja-e különböztetni az egyes fajokat? Melyik természetvédelmi őr, vagy ellenőrzésre hivatott szerv képes felismerni azokat, s indít jogosan eljárást a természet-pusztítók ellen? Ehhez szükséges lenne a védett gerinctelen állatokat szemléltető állathatározó, amely több százezres példányban közkinccsé kellene tenni. Ám lehet, hogy ezzel ellenkező hatást érnénk el, s az elveteműlt, vagy mániákus gyűjtőknek adnánk segítséget. Sokkal célszerűbb lenne – mielőtt még nem késő – általános gyűjtési tilalmat elrendelni ... s elsősorban élőhelyeiket kellene a szennyezéstől, pusztítástól megóvni, mivel minden élőlény egyaránt fontos környezete számára."

Az ENSZ 1992 évi római Környezet és Fejlődés Világkonferenciájára a Magyar Köztársaság Kormánya is elkészítette NEMZETI BESZÁMOLÓ-ját. A 84 oldalas munka 2.4 fejezete foglalkozik hazánk élővilágával és a természetvédelemmel. Ebben a következő megállapításokat olvashatjuk: "A vadonélő növény és állatvilág fajszáma, a természetes társulások fajgazdagsága hazánkban még elég magas. Ezt a gazdagságot azonban egyre több antropogén hatás fenyegeti. A mezőgazdasági művelés, az erdőgazdálkodás terjeszkedése, a vízgazdálkodás és a természetbe való sokféle beavatkozás eredményeképpen egyre kisebb területre szorulnak vissza a természetes erdők, nádasok, mocsarak, lápok és a különböző típusú rétek. Ezzel együtt veszélybe kerülnek a természetes növény-társulások, csökken a vadon élő növény- és állatfajok száma, a természetes társulások fajgazdagsága.

A hazai élővilágból eddig bizonyíthatóan 40 növény- és 53 állatfaj pusztult ki, és 1130 faj /a hazai fajok 2,5 %-a/ veszélyeztetett. Különösen nagymértékű a növény és állatfajok csökkenése a nagyvárosok közelében, valamint a nedves ökoszisztémákban ... A tőzegkitermelés, lecsapolás, feltörés és táblarendezések

következtében elpusztulnak a vadon élő állatok élőhelyei, természetes, háborítatlan állatállományok ma már alig léteznek az országban ... A múlt század folyószabályozásai és belvizrendezési, a jelen század meliorációs munkálatai megváltoztatták az alföldi, sík vidéki jellegű területek ökológiai viszonyait. Ez ideig erdős puszták borították az ország kétharmad részét kitevő Alföldet és síkságokai, ahol jelenleg túlnyomórészt mezőgazdasági művelés folyik. Napjainkra a természetszerű pusztai tölgyesekből és nyárasokból az itteni erdőknek csupán 20 %-a áll. A lombos erdők domb-hegyvidéki zónájában a természetes erdők aránya még jelenleg is eléri a 70 %-ot. Az erdők elsődleges rendeltetését tekintve 80 %-a gazdasági, 16 %-a védelmi, 4 %-a üdülési célokat szolgál. Aggodalomra ad okot egyes térségekben a rövidtávú gazdálkodási érdek eluralkodása, a természetszerű gazdálkodás és természetes felújítás háttérbe szorulása, a tarvágások magas aránya, és a már ökológiai egyensúlyi problémát jelentő, túlszorodott nagyvadállomány károsításai... Magyarország erdeinek egészségi állapota az európai rendszerű felmérés alapján még kedvezőbb az európai átlagnál, jelenleg az erdőállományok 10-12 %-án tapasztalható – tendenciájában sajnos növekvő – jelentősebb károsodás. Valószínűleg az ipari jellegű légszennyezés /savas esők/ mellett meghatározó szerepet játszik a már évtizede tartó aszályos időjárás és talajvízszint csökkenése.

Jelenleg 415 növényfaj és 619 állatfaj áll védelem alatt. Természetvédelmi oldalról az ország területének 6 %-a áll /5 nemzeti park, 44 tájvédelmi körzet és 137 természetvédelmi terület/. A védelem ellenére egyes egyedi esetekben még ezeken a területeken is előfordul súlyos környezetszennyezés. Általánosságban a védett területeken a természeti értékek fennmaradása biztosítottnak látszik, a makrokörnyezet állapotának alakulásától is függően. *Az élőhelyek védelme szükséges a rezervátumok helyett."*

A nemzeti beszámoló tehát mintegy "láttelelet" nyújt hazánk természeti állapotáról, s arról is, hogy az eddigi természetvédelmi jogszabályok, előírások mennyire voltak hatékonyak, végrehajthatóak. Nem lehetünk minden tekintetben elégedettek. Sőt! Természeti értékeink megőrzéséhez a szemléletváltozás mellett még számos intézkedésre, korszerű jogszabályra lenne szükség. Várható, hogy a már több változatban elkészült – és sokak által jogosan bírált – környezetvédelmi törvény tervezetének parlamenti elfogadása után sor kerül egy új természetvédelmi törvény kidolgozására is, melyet minden bizonnyal az állatvédelmi, a vadászati, a halászati és az erdőtörvénnyel együtt fognak a honatyáink megvitatni és elfogadni. Bízunk benne, hogy erre nem kell még hosszú éveket várnunk.

Addig is ajánljuk törvényhozóink figyelmébe Albert Schweitzer híres mondatát:

*"Az ember elvesztette azt a képességét,
hogy előrelátó és aggályos legyen.
A végén szétrombolja a Földet."*

Szerencsés lenne, ha a nagy humanista ebben az esetben tévedett volna!

IRODALOM

Erdey György /1983/: A legfontosabb természetvédelmi jogszabályok egységes szerkezetbe foglalt szövege - Bp.

Keszthelyi István /1985/: Az első magyar természetvédelmi törvény - Buvár p.397.

Medvegy Mihály /1983/: A rovarvédelem clientmondásai - Buvár p.30.

Móczár László /1982/: Gerinctelen állatok - a rendeletek védelmében - Buvár pp. 308-310.

Nechay Gábor /1988/: Veszélyeztetett gerinccek - Buvár pp. 45-47.

Rakonczy Zoltán /1982/: Új törvényerejű rendelet a természetvédelemről - Buvár pp. 294-296.

Rakonczy Zoltán /1986/: Gondolatok a környezet- és természetvédelem stratégiájáról - Környezetvédelmi füzetek, TIT Bp.

Rakonczy Zoltán /1990/: Vörös Könyv - Akadémiai kiadó Bp.

Zsoldos Ignác: /1842/: A mezői rendőrség főbb szabályai az 1840:IX törvénycikkely nyomán - Pápa 1842.

Erdő-törvény, Budapest, 1879, kiadja Pfeifer Ferdinánd.

Nemzeti Beszámoló az Egyesült Nemzetek 1992. évi Környezet- és Fejlődés Világkonferenciájára - Magyar Köztársaság Kormánya, 1991 december.

A bioszféra evolúciója

(A földtörténeti folyamatok hatása az élővilág fejlődésére, annak visszahatása a légkörre és a földtani folyamatokra)

A Föld kora a néhány évtizeddel ezelőtt elképzeltnél (200–400 millió év) nagyság rendileg nagyobb: 4,6 milliárd év. Az új, pontosabb korhatározás az izotópgeokémia fejlődésének köszönhető.

A Föld legősibb prekambriumi (0,57–4,6 milliárd év) archaikus időszakában (2,5–4,6 milliárd év) ment végbe az a hosszas fejlődési folyamat, amelynek során a Föld őslégkörének *gázai, egyszerű szerves vegyületei* (metán, ammónia, hidrogén és vízgőz) az ultraibolya sugárzás hatására reakcióba léptek és e reakciók révén kialakultak az *aminósavak*, vagyis a *fehérjék építőkövei*. Ez utóbbiból polimerizáció és kondenzáció útján a *fehérjék*, végül pedig az élőszervezetek jöttek létre.

Az élet kialakulásának két, újabban három fejlődési szakaszát különböztetjük meg: a *kémiai*, a *biológiai* illetve a kettő közötti *prebiológiai* szakaszt.

A *kémiai evolúció* során a világegyetem oxigén-, nitrogén-, szén- és hidrogén-atomjaiból egyszerű, majd bonyolultabb szerves vegyületeken keresztül kialakulnak mindazon biológiai jellegű vegyületek, amelyek az élő rendszerek keletkezéséhez szükségesek, beleértve az óriásmolekulákat, a fehérje és nukleinsav jellegű vegyületeket is. Mindezek a Földön az élet megjelenése előtt játszódnak le.

A *prebiológiai evolúció* a kémiai anyagoktól, azaz a biológiai fontosságú szerves vegyületek halmazától az *élő sejtek kialakulásáig vezet*. Biológiaiilag a legszembetűnőbb változás ebben a szakaszban történik. Az élettelen rendszerektől itt különülnek el az élő rendszerek.

A *biológiai evolúció* az élővilág fejlődését foglalja magába a legegyszerűbb élőlényektől az emberig.

A Föld keletkezése során az anyag megolvadásakor az eredetileg *kozmoszus* por felületéhez kötött illó anyagok a Földről eltávoztak, és így alakult ki a Föld

elsődleges légkör. Ez a légkör kezdetben uralkodólag *hidrogént és hélium* tartalmazott. A Föld gravitációja ezek megtartásához azonban nem volt elegendő, így azok lassan a *világűrbe* távoztak.

Az *elsődleges légkör* gáz alakú *szabad oxigént nem tartalmazott*, a mai ellentétben tehát az egykori légkör *redukáló* jellegű volt. A *redukáló* légkörben *kémiai folyamatok* az oxidatív környezettől eltérően játszódnak le.

A mai oxidáló légkörben a *szén* végső átalakulási terméke, vagyis *legsúlyosabb* formája a *széndioxid* (CO_2). Az ősi redukáló légkörben a metán (CH_4) stabil, a CO_2 pedig az instabil vegyület.

A légkör eredeti összetételére nehéz következtetni. Az egyik lehetőség prekambriumi kőzetek gázzárványainak az elemzése. Ezek összetétele H_2 , CO , N_2 , CH_4 és kisebb mennyiségben Ar volt. Hiányzott viszont az O_2 , vagy csak ezred százalék alatt volt.

A mai atmoszféra viszont relatíve kicsi CO_2 -vel és viszonylag nagy O_2 tartalommal tűnik ki.

3,6 milliárd évvel ezelőtt a Földön a vulkáni tevékenység hatására másodlagos légkör jött létre. A későbbi fejlődését pedig uralkodólag az *élelővilág* fejlődése határozta meg. A mai légkör N_2 tartalmának juvenilis lehetőségét a Havai vulkánok gázainak átlagos összetétele bizonyítja, mely 79 % vízgőz, 12 % CO_2 , 6 % SO_2 , 1 % pedig N_2 . A fennmaradó 2 % -os rész H_2 , Ar , S_2 , H_2S , NH_3 , CH_4 és egyéb gázok között oszlik meg. A mai N_2 tartalom hosszú földtörténeti idő alatt szaporodott fel.

A Föld kezdeti időszakában csak juvenilis szén (a szén körforgásában már részt nem vevő) van jelen, amely a Föld köpenyéből származik. A Föld köpenyében ma is ad le szén. A Kelet-Afrikai árokrendszerben felszínre törő bazaltásvány folyadékzárványai pl. CO_2 tartalmúak.

A Föld lehűlésével kialakuló ósóceán vizében a metán (CH_4) az ammónium (NH_4) és a hidrogén (H_2) egyidejűleg volt jelen.

A napsugár, az ultraibolya sugarak, az elektromos kisülések (villámok), kozmikus sugárzás, a radioaktivitás, a vulkáni tevékenység és a meteorit becsapódása újabb energiával töltötte fel a Föld burkát. Az abiogén úton levezetett életkeletkezési elméletek erre a tényre építettek (Oparin, Halden 1920).

Az oxidatív jellegű légkör kialakulása az abiogén fejlődés lehetőségét megszüntette.

A kéreg megszilárdulása és a Föld hőmérsékletének csökkenése után az őslégkörbe kerülő gázok, gőzök közül a H_2O vízzé csapódott ki. Ez továbbiakban mint oxigénforrás jöhetett számításba. Az ultraibolya sugárzás *fotodisszociáció* útján a vízmolekulákat hidrogénre és oxigénre bontja. Az így keletkezett hidrogén elég könnyű ahhoz, hogy a világűrbe távozzon, az oxigén pedig részben O_2 -vé, részben pedig O_3 -má vagyis ózonná alakulva a légkör oxigén tartalmát növelje, másrészt a felszín közeteivel egyesüljön. A mai légkör oxigén szintjének eléréséhez ez a folyamat azonban nem elegendő. Számítások bizonyítják, hogy a Föld légkörének ilyen eredete *ön szabályozó* mechanizmusa miatt nem valósulhat meg. A Föld légkörében ui. 11 km magasságban a trappszférában "hidegcsapda" működik. A hőmérséklet itt állandóan - 60 °C. Ezért a vízgőz kicsapódik és víz formájában fogva marad. A vízgőz a Földet nem tudja elhagyni. A hidrogén távozásának ez azonban nem akadálya, így az a világűrbe távozik.

Az oxigén 11 km -nél magasabbra szállva a hidegcsapda fölé rétegződik. Bizonyos vastagság elérése után a fotodisszociációt előidéző ultraibolya sugárakat leárnyékolja, és a fotodisszociáció emiatt leáll.

A fotodisszociáció leállásakor az őslégkörnek az oxigénszintje a mai légkör oxigén tartalmának mindössze 0,001 része. Ezt a szintet felfedezője után *Ureiszintnek* nevezzük. Az ennél nagyobb légköri oxigén szint, illetve tartalom a mai ismereteink szerint csak *biológiai úton* valósulhatott meg.

Az élet biológiai fejlődési szakaszában a *fotoszintézis* megjelenésével a növényi *asszimiláció fotolitikus* (napsugárzás hatására létrejövő) folyamatára, a növények által felvett vízből vízbontás révén oxigén szabadult fel. A biológiai eredetű oxigén megjelenése, illetve forrása tehát a széndioxidot és a vizet együtt hasznosító fotoszintézis.

A fotoszintézis megindulásával a Föld légköre oxigénnel töltődik fel. A fotodisszociáció okozta vízbontásból származó és a széndioxidból lejátszódó fotoszintézis adta oxigén mint láttuk, a Föld légkörének *ön szabályozó* mechanizmusa miatt azonban nem *összegződik*. A fotodisszociációs oxigéntermelés olyan arányban csökken, amilyen arányban a fotoszintézis növekszik.

Az ózonréteg jelenleg 50 km magasságban van. A Föld archaikumában azonban egészen a felszínközelségben lehetett, vékony és ritka volt, ezért az élet számára az ultraibolya sugarak ellen alig nyújtott védelmet. Vagyis ebben a fejlődési szakaszban a *szárazulatokon* az élet *elképzelhetetlen*, amelynek eredménye az igen nagy talajerózió.

A ma ismert legidősebb ősmaradványoknak tartott leletek sok bizonytalanságot tartalmaznak. Kiemelhetők a 3,8 milliárd éves grönlandi Isua Sorozatban

megjelenő, a nyugat-ausztráliai 3,5 milliárd éves Pilbara-hegységi és Waravoonai, valamint a dél-afrikai Swazilandi Főcsoport 3,3 milliárd éves Onverwatch Csoportbeli leletei. Az utóbbi fekvőjében található a 3,2 milliárd éves Fig Tree Csoport leletek, amelyek már fejlettebbek és változatosabbak, mint az előzőek. Gömb, pálcika és fonal alakú, 10 μ m nagyságnál alig nagyobb szervezetek ezek, amelyeknek egyes típusait felfedezőik (E. S. Dag-horn és J. W. Schop 1965) Eobacterium isolatum néven írtak le.

A további fejlődés a *sejtmag nélküli*, de már *fotoszintézist* végző növények kialakulása jelenti. A 3,0 milliárd éves dél-afrikai Bulawayo Csoport sztromatolitjai ilyenek. A sztromatolitok sejtmag nélküli növekedés okozta szerves rétegződésű, mész-anyagú kúpok, amelyeket fotoszintézist végző *kékalgák* alakítottak ki. Innen kezdve a *sztromatolit zátonyok* gyakoriak. Ez a fotoszintézis további állandó működését bizonyítja.

1,8–2,0 milliárd évvel ezelőtt jelenik meg az első *vörös színű üledék*, amely már *oxidatív légkört* jelez. Az oxidatív légkör lehetővé tette, hogy a primitív *prokarióta* sejtekből sejtmaggal, kromoszómákkal, szexuális szaporodással jellemzett *eukarióta* sejtek alakuljanak ki. A prokarióta (kékalga és baktérium) egyenlőre azonban még uralkodó maradt.

1,0 milliárd éves a közép-ausztráliai Bitter Springs mészkő kovapaláinak *mikroflórája*, amelyben *zöldalgák* és gombafonalak találhatók, jól kivethető *sejtmagokkal*, sőt *sejtosztódás közben foszilizálódott* maradványokkal.

Amikor a légkör O_2 -mennyisége a mai érték 0,01 %-át elérte, újabb jelentős változás következett be. Ezt a szintet száz évvel ezelőtt Pasteur ismerte fel, ezért róla nevezték el Pasteur-szintnek. Ekkor tér át sok primitív szervezet az anaerob *fermentációról a légzésre*.

A légzésnél molekulánként 14-50-szer több energia szabadul fel és áll a szervezetek rendelkezésére. Ez nyitja meg az utat a *keringési, emésztési és idegrendszer kialakulása felé*.

Az 0,01 % PAL (az angol Present Atmospheric Level rövidítése), vagyis a Pasteur-pont elérése után a többsejtű *növények és állatok* fejlődése indul meg.

A legidősebb állatnyomok Zambiában 1,0 milliárd évesek. Ezek sekélytengeri árapályövi élőhelyen éltek. A dél-ausztráliai Edicara-fauna 0,68 milliárd éves. Az 1000 m vastagságú Pound Kvarcit Formáció felső részének alján lévő 112 m vastag kőületes rétegsorból származik. Ez keresztarétegzett kvarcit, amely erősen áramló kb. 25 m mélységű vízben rakódott le. Az élőlények lebegő, úszó és tengerfenéken mászó, vagy rögzített életmódot folytató többsejtűek. A nagy egyed-

de kis fajszám jellemzi őket, 30 taxon 1600 egyede került elő. A faunát 67 %-ban úrbeliek teszik ki, de féregszerű állat maradványa (Spirigginella flaudersii) és izeltlábuak is előkerültek. A fauna 100 millió évig élhetett.

E szilárd váz nélküli tengeri állatvilág maradványainak megkövesedését a kvarcit kivételes betemetődési körülményei tették lehetővé. A gél alakban kivált, majd megszilárdult kovász ui. jól konzerválta a lágytestű élőlényeket is.

A prekambriumi proterozoós (0,57-2,4 milliárd év) kor végének lágytestű tengeri faunája azt tanúsítja, hogy 600-700 millió évvel ezelőtt a légkör oxigénmennyisége a Pasteur-szintet meghaladta. A paleozoikum elején (570 millió év után) az oxigénképződés felgyorsult, a szilur végére (405 millió év) a mai érték 10 %-át érte el. Ilyen mennyiségű oxigén mellett az ózonszféra annyira megvastagodott, hogy a szárazulatok felszínét az ultrabolya sugarak halálos mennyiségétől megvédte. Az élet ekkor léphetett ki a szárazföldre. A devonban és különösen a karbonban már kiterjedt erdők vannak, amelyek olyan mennyiségű oxigént szabadítanak fel, hogy a karbon végén a légkör nemcsak elérte a mai oxigénszintet (100 % PAL-t), hanem valószínűleg túl is haladta azt.

Továbbra sem tudunk azonban kielégítő választ adni arra, hogy a prekambrium és a kambrium határon milyen okok hatására alakult ki az állatvilág számos törzsénél szinte egy időben a szilárd, fosszilizációra alkalmas váz. A prekambrium kövületszegénységét részint kőzetátalakulás, átkristályosodás (metamorfózis), részint az állatvilág kezdetlegessége és lágytestű volta érthetővé teszi, a szilárd váz megjelenésének kérdése azonban továbbra is nyitva marad.

Az őslénytani leletek szerint a magasabb szervezetségű egy- és többsejtű állatok csak a proterozoikum végén (600-900 millió év között), tehát akkor jelentek meg, amikor kellő mennyiségű oxigén volt a légkörben és a tengerben. Ugyanakkor azonban 900 és 650 millió éve két eljegesedés is bekövetkezett. E jégkorszakok során a Föld sokkal jobban lehűlt, mint előtte vagy utána bármikor. A hideg víz a szilárd mészváz kialakulását gátolja. Éppen ezért valószínűleg csak a kambriumban, az éghajlat enyhülésekor juthattak a szervezetek a vázépítés képességének birtokába, ami viszont egyszerre több törzsüknel is bekövetkezett.

A devon időszakban a kaledóniai-hegységrendszer felgyűrődése után az É-i féltekén kialakult a Régi Vörös Homokkő Kontinens, amely a mai Észak-Kanadát, Grönlandot foglalta magába, Európában pedig az Urali-geoszinkliná-lisig terjedt. Ezen a hatalmas összefüggő kontinensen sivatagi és szemi-arid klíma volt. Ez különös életkörülményeket, a száraz és a nedves időszakok váltakozását is jelenti. A folyóvízi és a tavi lerakódások gyakoriak. A száraz évszakokat csak az

alkalmazkodni tudó élőlények vészelték át, ilyenek a tüdővel lélegzők és a kétéltűek. A biológiai evolúció szempontjából ennek a biotópnek tehát igen nagy jelentősége.

A karbon időszak szénképződése a meleg, nedves trópusi éghajlattal és variszkuszi hegységképződéssel együttjáró vulkáni tevékenység széndioxid szorgáltatásával hozható kapcsolatba.

A variszkuszi hegységképződés után a permben Európában újra nagy szárazföldi terület jött létre, amelyet Új Vörös Homokkő Kontinensnek nevezünk. A éghajlati és az üledékképződési viszonyok a devon szárazföldéhez hasonlóak. Ez környezet az élővilág evolúciójának újabb lökést adott, amely különösen a hullófejlődésében mutatkozott meg.

A paleozóikum végén (230 millió év) a gerinctelen állatvilágnak több, mint 50%-a kihalt. Az élővilág egy-egy csoportjának fejlődésénél *fejlődő* (progresszív) *változatlan* (perzisztens) és *visszafejlődő* (regresszív) szakaszok különíthetők el. A földtörténet során egy-egy csoport törzsfelődési tempója lelassulhat, majd ismét felgyorsulhat. A kihalás a fejlődés állandó velejárója. Egy származási ág utód nélküli megszűnésének két módja van, a *kihalás* és a *kiirtás*.

A kihalásnak *külső* és *belső* (pl. túl specializálódás) okai vannak. A perm végi kihalásnál fontos tényező volt az egységes, egész Földet magába foglal Pangea létrejötte. Emiatt a kisebb parttagoltság, vagyis a sekélytengeri élettelcsúszkülése miatt az élőlények maradtak meg, amelyek széles környezeti tűrőképességűek voltak (külső hatás).

A mezozóikum végén a tengeri élőlényeknek 26 %-a halt ki. Ez részben a kréta végi (67 millió év) világméretű tengervisszahúzóadás, vagyis a vízi élettelcsökkenése miatt történik meg. A tengervisszahúzóadás a D-i és É-i félteke közötti Tehys bezáródásának megindulásával függ össze.

A szárazföldi dinoszaurusz hullók kihalásában a túlzsúfoltságuk okozta stressz-hatás hormonzavarokat idézhetett elő, és a kihalást ez is elősegítette.

A harmadidőszakban az emlősöknél a hirtelen veszély elhárításakor a szervezet nagyobb mennyiségű *noradrenalin*-t, hosszabb ideig tartó stressz esetén pedig nagyobb mennyiségű *adrenalin*-t termelt. Az utóbbi a szervezet anyagcseréjét lényegesen befolyásolta. Nehéz életkörülmények között gyakori a stressz, így adrenalinfőlösleg jön létre és a szaporodás fokozódik. *Kedvező körülmények* mellett ritka a stresszhelyzet a szervezetben, ilyenkor noradrenalin túlsúly jön létre, a *szaporodás csökken*, extrém esetben kihalás jön létre. A túlzottan kedvező életkörülmények a *fajok degenerációjához* vezet.

A kontinensek vándorlása hatással van egy-egy terület faunájának a kialakulására és fejlődésére.

Ausztrália endemikus állatvilága jól mutatja, hogy a Gondwanáról a triász végén először ez a kontinens vált le, és így elszigeteltsége miatt alakult ki sajátos élővilága. Észak- és Dél-Amerika csak a pliocénben kapcsolódtak össze. Addig Dél-Amerikát is jórészt az *erszényes emlősök* jellemezték. Ettől kezdve az északról bevándorolt ragadozók nagy részüket kiirtották. A ragadozók mellett a patások is É-ről kerültek ide.

A *tevefélék* (Camelidae) valószínűleg É-Amerika középső részéről szárazföldi hídon jutottak el Ázsiába és D-Amerikába. A *Bering-szoros* kialakulását megelőzően a pleisztocénig É-Amerika és Ázsia között ugyanis szárazföldi híd volt. A *tapírok* kialakulási központja viszont ÉK-Ázsia volt, innen Európába, Dél-Ázsiába, É-Amerikába és D-Amerikába terjedtek el. A tapírok már É-Amerikában és Európában már kihaltak.

Az *ormányosok* először Észak-Afrika középső eocénjében mutathatók ki. Ezeknek még csak a felső ajka vastagodott meg. A miocénben Afrikán túl Európában és Ázsiában is elterjedtek, végül az ó-pleisztocénben Dél-Amerikába is bevándoroltak.

Az Óvilág ormányos *Mastodonjai* a pleisztocén kezdetén kihaltak, É-Amerikában viszont az utolsó jégkorszakban is éltek. Közép- és Dél-Amerikában még a történelmi időkben is megemlékeztek róluk.

A *lófélék* É-Amerika és Európa korai eocénjében az ötujjú Eohippus fejlődésével indult meg. Amerikában a fejlődés lassúbb, mint Európában. Az utóbbi helyen azonban szerteágazóbb, egyes alaktani bélyegek is különböző gyorsasággal fejlődnek.

Az észak-amerikai lovak ki is haltak. Oda csak Amerika felfedezése után kerültek újra be. Páratlanujjú patájuk kialakulása, termetük és fogazatuk növekedése az életmódváltozással függ össze. A korábbi háromujjú lovak lomb-cvők. Fák között jobban lehet rejtőzködni. Amikor az éghajlat szárazabbá válása miatt fűevők lesznek, a nyílt pusztaságban már jó futóképességükkel tudnak a ragadozók elől menekülni. Ekkor alakul ki az egy ujj, a három ujjnak azonban csontcsőkevényei ma is megtalálhatók.

A harmadidőszakban a déli féltékéről a tülevelűek uralkodólag az északi féltékére húzódtak vissza és ez a folyamat ma is érvényes.

A jégkorszakban a lehülés az emlős faunában faunahullámokat okozott. Négy faunahullám volt. Minden interglaciális elcén kialakult egy sajátos faunaegyüttes,

amely az interglaciális utáni glaciális végéig még megmaradt, majd átalakult és a új interglaciálisban új fauna foglalta el az előző helyét. Az élőlények, főleg növények "búvóhelyekről", pl. meleg tavak és források vizéből, É-i árnyékos helyekről kiindulva terjedtek el újra.

A kainozóikumban a kihalás a *pleisztocén végén* következik be. A felmelegedés hatására a hidegtűrő fajok eltűnnek: mammut, gyapjas orrszarvú, nehéztestű lovak, óriásgím, a barlangi medve, barlangi oroszlán, a barlangi hiéna. Sok É-ra húzódott vissza: sarki nyúl, róka, rénszarvas, pézsmatulok. Mások magas hegységekbe menekültek: mormota, havasi pocok, sarki nyúl alpi változata, a köszáli kecske, a zerge, a hódfaj.

A mammut rokonai az elefántok ma Hátsó-Indiában és Afrika forró égővördeiben vannak jelen. A gyapjas orrszarvú rokonai az orrszarvúak Indiában, Indonéziában és Afrika forró égőve alatt élnek. A barlangi oroszlán és barlanghiéna rokonai az oroszlán és a foltos hiéna szintén melegégővben találhatók. Ezek mindegyike *túlspecializált* fajok, és kihalásra ítélték. Az ember is közrejátszik eltűnésükben, pl. a mammutnál és a bölénynél.

Az ember flóra és fauna átalakító szerepe közismert. A fajok természete beáramlása azonban ma is megfigyelhető. A *balkáni kacagó gerle* ma már Belgiumban és Lengyelország területén is honos, de ugyancsak megfigyelhető a szíriai harkály terjedése is.

Nagyobb távlatban is felmerülhet a kérdés: hogyan tovább? Több "áltudományos fantasztikus" könyv után végre szakember, a St. Andrew egyetem kutatója D. Dixon (1983) foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az eddigi fejlődés törvényszerűségeket alkalmazva megállapítja, hogy az Atlanti-óceán egykor elérte a legnagyobb kiterjedését, majd ismét zsugorodik. É-Amerika így újra az eurázsia szubkontinenshez közeledik. Új óceánfenéki árok, új gyűrthegegyégek keletkeznek. A születő új kontinensrészek új fajok bölcsőjévé válnak.

Ötven millió év múlva az ember a Földre azonban még ráismerne. Az éghajlat és a vegetáció nagy vonalakban a maihoz hasonló lesz. Eurázsia, É-Amerika, Ausztrália azonban valószínűleg egybeforr, D-Amerika azonban ismét elszigetelődik.

A Föld különböző élettereit birtokba vevő élőlényeket D. Dixon éghajlati övel szerint tárgyalja.

A mérsékelt égővi erdők és füves síkságok növényevője az általa elkeresztelt "őznyúl" lesz. A ragadozók közül nagy szerephez jutnak a megnövekedett méretű és táplálékért járó patkányok, a szerző szerint "csikaszpatkány"-ok. A föld alatt

életmódhoz alkalmazkodik a hatékonyabb fogazattal rendelkező "agyaros vakond". A mocsarakban él a gázlómadár lábú "nádizebra" és így folytathatnánk tovább a sort.

Az ember fejlődését a "lombikbábik" nagyban befolyásolhatják. A méh szorító erejének elmaradása a testhez képest megnövelheti a fej nagyságát.

"Természeti értékek-, nemzeti parkok-, vadon élő állatok és növények védelme Magyarországon"

Bevezető

Mi indokolja az intézményes természetvédelmet Magyarországon? Elsősorban a *Pannoniai medence* egyedülálló természeti értékei, melyek sehol máshol a Földön nem találhatók meg. Mivel a Pannoniai medence zöme a mai Magyarország földrajzi határain belül fekszik, így nemzetközi tudományos- és természetvédelmi kötelességünk és egyben felelősségünk ezen természeti kincsek feltárása és védelme.

Természeti kincseink nemzetközi jelentőségét hivatalosan is alátámasztotta és bizonyította Dr. Udvardy Miklós professzor, az USA- Sacramentói Egyetem tanára, aki az UNESCO felkérésére 1972-ben tudományosan kidolgozta a Föld felosztását *biogeográfiai birodalmakra-, tartományokra*, mely alapját képezte Bioszféra Rezervátumok világhálózata kialakításának. (UNESCO-MAB programja, "Ember és Bioszféra" c. - 1972)

Ebben az alapvető munkájában a Földet felosztotta:

8 Biogeográfiai Birodalomra (Nearctikus, Palearctikus, Afrotropikus, Indomaláj, Óceániai, Ausztráliai, Antarktikus, Neotropikus) és *193 Biogeográfiai Tartományra*.

Ezek egyike a "*Pannonia*" elnevezésű N°12 számmal jelölt, önálló biogeográfiai tartomány.

Ezen osztályozásokon belül alakították meg később (házánkban 1979-ben) a Bioszféra Rezervátumokat.

Ez a tudományos osztályozás felhívta a hazai- és külföldi szakemberek figyelmét természeti örökségünk értékeire és nemzetközi természetvédelmi kötelezettségünkre is.

A magyar természetvédelem történelmi előzményei

A magyar természetvédelem kezdete az erdővédelemben gyökerezik. Csak utalok az 1879. évi Erdőtörvényre, Kaán Károly erdészeti államtitkár 1931-ben

kiadott korszakalkotó munkájára, az 1935. évi Erdőtörvényre stb. melyek ma önálló természetvédelmi fejezetet, illetve paragrafusokat tartalmaztak.

A II. világháború után 1961-ben jelent meg hazánkban az első önálló Természetvédelmi Törvényerejű rendelet, majd ezt követően – a mai napig is érvényes 1982. évi Tvr. (a végrehajtásához szükséges kormányrendelettel).

Korszakalkotó volt az első magyar természetvédelmi terület kijelölése, mely 1939-ben került sor, a debreceni Nagyerdőben. (Sajnos a II. világháború alatt ez az erdőt kivágták.)

A nemzetközileg is elismert és szigorú előírásokkal szabályozott *nemzeti parkok* létesítésére azonban – viszonylag –, később került sor. A hazai szakemberek és tudományos intézmények sürgető javaslatai mellett az első magyar nemzeti park alapítását nagymértékben elősegítette az a Magyar Népköztársasági Kormányához és a Magyar Tudományos Akadémiához intézett, világhírű tudós által aláírt *kiáltvány*, amely a *Hortobágy pusztá* sörgös védelem alá helyezését sürgette. (az aláíró 22 nemzetközi tudós közül megemlítem Bernhard Grzimek Konrád Lorenz, Peter M. Doherty nevét. A levél kelte: Bécs, 1967. december 1.)

Ezután kezdődött el a magyar *természetvédelem nagy korszaka*, amikor 11 év alatt (1970-1980) 3 nemzeti parkot, 28 Tájvédelmi Körzetet és 120 Természetvédelmi Területet helyezett törvényes védelem alá az Országos Természetvédelmi Hivatal elnöke, összesen 430 ezer ha kiterjedésben. Ez az évtized a *extenzív természetvédelem* sikerét hozta.

Biotóp-védelem

A magyar természetvédelem kétfrontos harcot vív az értékes természeti kincsek megóvása érdekében; a *biotóp* (vagy területi) és a *fajvédelem* frontján (A biotópvédelem mindig eredményesebb, mint a fajvédelem, ezért fontosabb is!)

A területi védettség fejlődése az alábbi volt:

évek	Védett területek száma (db)	kiterjedése (ha)	
1944	206	2844	
1960	135	9610	ugrásszerű
1970	147	12803	← fejlődés!
1985	687	510000	
1991	1010	635000	

1992. január 1-én hazánkban volt:

5 nemzeti park (Hortobágyi 1973, Kiskunsági 1975, Bükki 1976, Aggteleki 1985, Fertő-tói 1991)

45 Tájvédelmi körzet

960 Természetvédelmi terület (országos és helyi jelentőségű) és

200 Természeti Emlék, valamint

2500 barlang.

Nemzetközi előírások

Nemzeti parkok létesítését nemzetközi szabályok írják elő. A nemzetközi *Természetvédelmi Unió (IUCN)* 1949 ben, Új-Delhiben tartott ülésen határozta meg először a nemzeti parkok elismerésének nemzetközi kritériumait (feltételeit) melyeket később többször módosított.

A nemzetközi feltételek lényege (rövidítve) az alábbi:

- Viszonylag nagyterjesésű (legalább 1000 ha) egy- vagy több olyan ökoszisztémát tartalmazó terület legyen, amelynek kiemelkedő hazai-, vagy nemzetközi tudományos jelentősége van.
- Az illető ország legmagasabb jogszabályalkotó szerve (Parlament, Köztársasági elnök, Kormány stb.) nyilvánítsa védetté, mely után *hatóságilag biztosítani* kell a terület *védelmét*, az állami tulajdonjogot (nemzeti parki kezelői jog) az *önálló szervezetet* és saját *költségvetést*
- Nemzeti parkokban nem megengedett a területek gazdasági hasznosítása (mező-, erdő-, vadgazdálkodás, halászat, bányaművelés, tömeges turizmus).
- Ugyanakkor előírás a nemzeti park társadalom felé való nyitottsága. Biztosítani kell a tudományos kutatások, a természetjárás és természetvédelmi célú nevelés-oktatás feltételeit.

Fenti nemzetközi előírások túlságosan merevek, általánosak és – főleg Közép-európai tekintetben – teljesíthetetlenül szigorúak.

Ezért a követelmények további módosítása, finomítása szükséges, figyelembe véve a sűrűn lakott, Közép-európai kisebb országok érdekeit és jogait is nemzeti parkok létesítésére.

A magyar természetvédelem helyzete az IUCN követelmények tükrében:

Szószerint véve az IUCN követelményeit megállapítható, hogy hazánkt 1973-1974-ben *nem voltak* meg a nemzeti parkok alapításának feltételei.

Mivel a természetvédelemről szóló 1961. évi Tvr, illetve az annak vég hajtására kiadott 12/1971.(IV.1) évi Kormány sz. rendelet biztosították a jogszabályi kereteket, nemzeti parkok alapítására is, *helyes és szükséges* volt program elindítása.

Ugyanis a törvényes (jogi) védelem kinyilvánítása az elengedhetetlen sürg intézkedés, a feltételek teljesítésén ezután is lehet vitatkozni. (aki időt nyer éle nyer!)

A jószándék, az akarat és a jogszabályi keretek tehát adottak voltak hazánkban nemzeti park alapításához, de *nem voltak* meg hozzá a gazdasági-, pénzügyi-államigazgatási feltételek. Később aztán ebből adódtak a különböző konfliktus a tulajdonosok (kezelők) és a nemzeti park igazgatóságok között.

Ugyanis elsőrendű fontosságú lett volna a védett terület (NP) *állami tulajdonjának* biztosítása!

Ennek különböző formái adottak voltak: mint pl. vásárlás, közérdekű kis lyátítás, hosszútávú bérlet.

Mindezek hiányában a lelkesedés, a közös együttműködés és kompromis szumkészség tartotta fent nemzeti parkjainkat egészen az IUCN 1971. é felülvizsgálatáig, amikor is a magyar nemzeti parkokat átminősítette a II-kategóriából az V-ös kategóriába (a II. kategóriába tartozó klasszikus nemz parkok, melyek minden feltételnek megfelelnek és elsősorban a természeti értékeket védik, az V-ös kategóriájú nemzeti parkok pedig nem minden feltételnek megfelelnek meg és a terület hasznosításának hagyományos formáit, a tájképi értékeket védik).

A többszöri egyeztetések eredménye az lett, hogy a magyar nemzeti parkok 1994 végéig haladékot adott az IUCN a nemzetközi feltételek teljesítés érdekében (addig továbbra is a II. kategóriában maradhatnak).

Tehát konkrét feladatok és követelmények 1994-ig:

- biztosítani kell a nemzeti parkban az állami *tulajdonjogot*,
- meg kell szüntetni mindenféle *gazdasági hasznosítást*,

- ki kell jelölni az előírás szerinti *övezeteket*,
- el kell készíteni a hosszútávú *fejlesztési terveket*,
- gondoskodni kell a központi *hatósági* ellenőrzésről,
- stabilizálni kell a nemzeti parkok központi *költségvetését*,
- új nemzeti parkok létesítése előtt *közös egyeztetés* szükséges.

Bioszféra Rezervátumok Magyarországon

Az UNESCO-MAB (Ember és Bioszféra) programja keretén belül hazánkban 1979-ben 5 Bioszféra Rezervátumot jelöltek ki: (1. táblázat 46. oldal)

A Bioszféra Rezervátumok elsődleges feladatai:

- genetikai sokféleség (faji diverzitás) fenntartása
- tudományos kutatások-, oktatás biztosítása
- biotikus szukcesszió zavartalansága.

Fajvédelem

A területi (biotóp) védelmen kívül hazánk példát mutat a fajvédelem területén is. Ennek értelmében Magyarország teljes közigazgatási területén (kerekén 93 000 km²) törvényes védelmet élvez: *415 növényfaj* és *619 állatfaj*. (2. táblázat 47. oldal)

A védett növény- és állatfajok természetvédelmi eszmei értéke Ft.-ban is meghatározásra került, amit károsítás (elpusztítás) esetén kell fizetni a kárt okozónak.

Növényeknél	500 Ft - 3000 Ft-ig
Állatoknál	500 Ft - 50000 Ft-ig

Az eszmei érték nagysága egyenesen arányban áll a védett élőlény ritkaságával, veszélyeztetettségével, egyedszámával is.

A Magyar Vörös Könyv összefoglaló adatai (3. táblázat 48. oldal)

A természetvédelmi jogszabályok által védett és a Vörös Könyvben feltüntetett veszélyeztetett fajok közötti eltérés a jogalkotás és a könyvkiadás időpont közötti különbséggel, valamint a védelem hatására egyes védett fajok örvendeti elszaporodásával is magyarázható.

Nemzetközi fajvédelmi egyezmények

A konkrét fajvédelem jogszabályai alkalmazásán túlmenően a magyar Kormány az alábbi nemzetközi fajvédelmi egyezményekhez is csatlakozott:

- *Ramsari Egyezmény* (nemzetközi jelentőségű vadvizek védelme)
- *Bonni Egyezmény* (vándorló, vadonélő állatok védelme)
- *Washingtoni egyezmény* (veszélyeztetett vadonélő növény- és állatfajok nemzetközi kereskedelmének tilalma)
- *Párizsi Egyezmény* (a világ kulturális és természeti örökségének védelme)
- *Berni Egyezmény* (az európai vadonélő növény- és állatfajok, valamint azo természetes élőhelyeinek védelme)

Nemzetközi tagságok

Magyarország tagja az alábbi nemzetközi természetvédelmi szervezeteknek:

- IUCN (Nemzetközi Természetvédelmi Unió)
- FNNPE (Európai Nemzeti Parkok és Parkerdők Szövetsége)
- UNESCO-MAB (Ember és Bioszféra Program)
- ICBP (Nemzetközi Madárvédelmi Tanács)
- WWF (Világ Vadvédelmi Alap)

Jövőbeni természetvédelmi célkitűzések

Az előző adatokból magállapítható, hogy a magyar természetvédelem – hazánk természeti adottságaihoz mérten – a mennyiségi növekedés tekintetében feladatának nagyrészét az elmúlt 20 év alatt teljesítette.

További feladatunk, hogy a viszonylag nagyterjedésű védett területeken belül (az ország teljes területének 7 %-a) megfeleljünk minden hazai-, és nemzetközi követelménynek. El kell végezni minden védett terület részletes tudományos feltárását, az állapotok rögzítését, a részletes fejlesztési-, (ahol szükséges helyreállítási) tervek elkészítését és folyamatos megvalósítását.

További területi fejlesztési lehetőségek is vannak még. Elméletileg új nemzeti parkok létesíthetők a jövőben:

- a Körös-Maros mentén (mozaik nemzeti park)
- Gemencen (Duna ártéri ligeterdők)
- Balatonfelvidéken (Tihany-Badacsony TK stb, mozaik nemzeti park)
- Zempléni középhegységben (a TK átalakításával)
- az Őrségben (a TK átalakításával)
- a Dráva mentén (ártéri ligeterdők, holtágak)

Fenti tervek megvalósításához elsősorban a gazdasági-, pénzügyi feltételeket kell megteremteni.

A fajvédelem táblázatos összefoglalása

	Fajok száma a világon	Hazai fajok száma	Védett fajok száma	Ebből fokozottan védett fajok száma
Növények	350.000	2.276	415	31
Állatok	1.250.000	42.000	619	46
-gerinctelenek	1.205.000	41.460	180	
-rákok	20.000	1.058	1	
-puhatestűek	85.000	202	5	
-rovarok	1.100.000	40.200	174	
-gerincesek	45.000	541	439	46
-halak	22.900	81	26	
-kétéltűek	3.000	16	16	
-hüllők	5.300	15	15	2
-madarak	8.700	346	327	38
-emlősök	4.100	83	55	6

A Magyar Vörös Könyv összefoglaló adatai

Fajok	Kiszámlált	Veszélyeztetett fajok (db)			Összesen
megnevezése	fajok (db)	Közvetlenül	Aktuálisan	Potenciálisan	(db)
Növények	40	73	166	451	730
-zárvatermők	35	40	114	384	573
-nyitvatermők	-	-	-	2	2
-baraszkók	1	1	13	20	35
-mohák	4	32	39	45	120
Allatok	53	75	210	62	400
-emlősök	5	7	7	1	20
-madarak	13	21	40	9	83
-hüllők	-	3	-	1	4
-kétéltűek	-	-	1	-	1
-halak	-	2	-	-	2
-rákok	-	-	-	-	-
-csigák	-	1	17	-	18
-gyepek	35	41	145	51	272

Technikai – környezeti nevelés

1. A technika környezeti-szemlélet felfogása

Az emberiség fejlődésének alapvető mozgatója, az emberi igények kielégítése. Az igények rohamos növekedésével a fogyasztás soha nem látott méreteket ölt. A fogyasztás növekedését a technika haladása, a jóvédelmek emelkedése, olcsó anyagi javak létrehozása tette lehetővé. A különböző termékek egy főre vetített statisztikaiban egyértelműen felismerhető a növekvő fogyasztási tendencia.

1. táblázat

KÜLÖNBÖZŐ TERMÉKEK TERMELESI-FOGYASZTÁSI ADATAI

(Forrás: Statisztikai évkönyv 1989, KSH, Budapest)

TERMELEÉS

TERMÉK	Gabona	Burgonya	Szőlő	Alma	Hús	Tej
Egység	kg/fő	kg/fő	kg/fő	kg/fő	kg/fő	kg/fő
USA	793	57	21	16	113	265
Franciaország	984	124	133	42	98	585
Magyarország	1457	126	69	107	160	266
Világ	336	56	12	8	32	92
Változás, % 1980→1988	+ 8,2	- 3,1	- 0,09	+ 6	+ 18	+ 0,7

FOGYASZTÁS

TERMÉK	Burgonya	Hús	Szeszszital összes	Villamos energia	Személyg.
Egység	kg/fő	kg/fő	abs. l/fő	kWh/fő	db
Magyarország					
1950	108,7	34,9	4,9	-	-
1960	97,6	49,1	6,1	-	-
1970	75,1	60,4	9,1	176	-
1980	61,2	73,8	11,7	469	112 476
1988	55,4	77,5	10,5	744	128 212

A technika fejlődése – a hagyományos felfogások szerint – jól jellemezhető a fogyasztás növekedésével. Ma már azonban világos, hogy a rendkívüli mértékben megnövekedett fogyasztás a világ erőforrásaiban, a Föld ökoszisztéáiban visszafordíthatatlan károkat okozott. A népesség nagysága és a fogyasztás szintje mellett az alkalmazott technológia a meghatározó a környezeti károk létrehozásában.

Olyan technológiai váltásra van tehát szükség, mellyel egyrészt a közvetlen, másrészt a fogyasztáshoz kapcsolódó közvetett környezeti károk is csökkenthetők. A technikai fejlesztés új felfogása szerint tehát egyre fontosabb jellemzővé válik az ún. környezetgazdálkodó szemlélet.

A változó szemléletű technika változó szemléletű, jövőbe mutató technikai nevelést követel. Tényanyagok, esettanulmányok sorozatán kell olyan valós ismereteket nyújtani, melyek alapján az ember környezetgazdálkodó szemléletű termelővé és gondolkodó, korlátozott fogyasztóvá válhat. (Henry David Thoreau: "Egy ember annál gazdagabb minél több dolgot tud nélkülözni.")

A technikai nevelés színterei (iskolai tantárgystruktúra, munkahelyek, ...) mind más-más tapasztalatokkal szolgálnak, más-más hatásokat fejtenek ki. Az egyén által integrált álláspont, vélemény kialakulásában tehát fontos szerepe lehet a tudatos, tervszerű, szakszerű, szervezett és hatékony iskolai technikai-környezeti nevelésnek.

Az iskolai technikai nevelés tantárgycentrikus jellege egyre inkább csökken. A szélsőséges változatoktól eltekintve két tendencia figyelhető meg. Az egyik változat szerint a tananyagtartalom a különböző tantárgyakba (modulokba) integrálódik, a másik változat szerint új technikai jellegű tantárgyak vagy modulok lépnek be (Technika-környezetkultúra, Informatika, Életvitel, család, háztartás, ...). Mindkét változat rejt bizonyos veszélyeket magában. Az új szemléletű, változó technika oktatás, egyre korszerűbb és egyre interdiszciplinálisabb szakismereteket igényel, s a fenti utak speciális megoldásai, szűkíthetik a lehetőségeket. Ha az új bázisú ismereteket konvertálható módon nyújtjuk, oldható a valós technika és az oktatás közti különbség.

A technikai nevelésben tehát kulcsszerepe van a jól felkészült, jelentős szakmai háttérismerettel rendelkező, olvasott tanárnak. Jelen kis dolgozat figyelemfelkeltéssel, adatbázisok, esettanulmányok bemutatásával, problémák felvillantásával, irodalom ajánlással kívánja a tanári munkát segíteni. Az összeállítás nem ad sémát egyetlen tantárgy, tanterv, modulvariációhoz sem, de mind a komplex, mind a specifikus szemléletű irányzatokat segíteni kívánja. A feldolgozás a technika – környezet kapcsolatra összpontosít.

2. Az ember alapvető szükségletei

2.1. A levegő

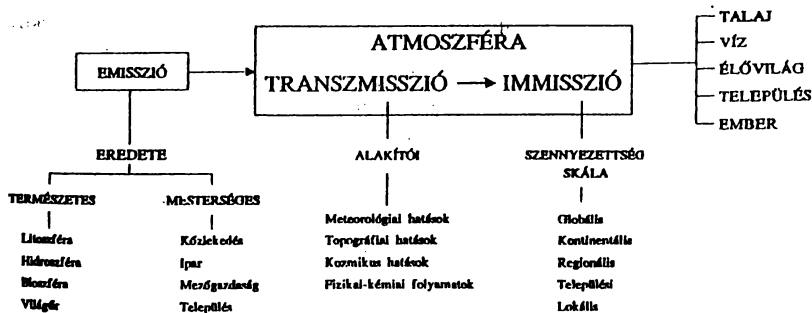
2.1.1. A levegő igény

Az ember (felnőtt) átlagos levegőigénye kb. 480 l/óra. A légzés folyamán a szervezet a levegőből az életfunkciók fenntartásához szükséges oxigént a tüdőn keresztül felveszi és a tüdőben felfrissülő véráram segítségével szétosztja. Kilégzéskor testhőmérsékletű, telített gázkeverék távozik, melynek széndioxid tartalma kb. 4,5 % (V/V).

2.1.2. A levegőkörnyezet

A levegőkörnyezet összetétele a Föld története során (kb. 4,6 milliárd év) folyamatos változáson ment át. Földünk légterét természetes és mesterséges eredetű légszennyező anyagok szennyezik.

Légszennyezőnek tekintünk minden olyan légkörbe jutó anyagot, amely a légkör természetes anyagösszetételétől eltér, vagy a természetes anyagösszetétel arányait megváltoztatja. A légszennyező anyag kibocsátása (emisszió) után, a szennyezőanyag a terjedés (transzmisszió) folyamatában vesz részt. E folyamat eredménye a légszennyezettségi állapot (immisszió). (1. ábra)

1. ábra

A légszennyezés folyamata

A légszennyező anyag két alapvető módon kerülhet be a légkörbe. Az elsődleges légszennyezők közvetlenül, emisszió útján, míg a másodlagos légszennyezők a levegőben keletkeznek, bizonyos elsődleges légszennyezőkből kémiai kölcsönhatások során.

Az emisszióval a légkörbe kerülő szennyezőanyagok eredete lehet természetes ill. mesterséges. Legjelentősebb természetes emisszióforrások: a vulkáni tevékenység, a meteorit hatás, a biológiai folyamatok, a természetes eredetű tüzek, homokviharok, óceánok, ...

A természeti emisszióforrások területi eloszlása, az emissziók mértéke és összetétele csak közelítően feltárt. A természetes szennyezőforrások összkibocsátás többszöröse a mesterséges szennyezőforrásokénak, a bioszféra szempontjából káros szennyezőanyag koncentrációk kialakulásához még nem vezettek.

A fontosabb mesterséges, azaz antropogén eredetű források az ipari és mezőgazdasági létesítmények, a hőerőművek, a fűtőművek, a háztartási fűtés, a közlekedés és a hulladéktárolás. Ezen források általában területileg koncentráltan, főként városokban és ipartelepeken találhatók, ezért a szennyezőanyagokat viszonylag korlátozott kiterjedésű légtérbe bocsájtják ki, így könnyen káros szennyezőanyag koncentrációk kialakulásához vezethetnek.

A környezeti levegőben található szennyezőanyagok lehetnek gáz, szilárd és cseppfolyós halmazállapotúak. A gáznemű légszennyező anyagok szerves vagy szervetlen vegyületek. E gázok diffundálódnak és keverednek a levegővel, így annak természetes összetételét megváltoztatják. Rendszerint reaktív, toxikus, irritáló és bűzös jellegűek.

A szilárd és cseppfolyós szennyezőanyagok a hordozó levegőben oszlanak el, s viselkedésükre részecske méretük jellemző.

Fontosabb légszennyezők forrás eredetét – irodalmi adatok alapján – a 2. táblázat szemlélteti. (53. oldal)

2.1.3. A levegő alkotóinak hatása az emberre

A szabadtéri levegő oxigén (kb. 78 % (V/V) és széndioxid (kb. 330 ppm) tartalma közel állandónak tekinthető. Ipari területeken az O_2 csökkenése 0,5-1 % (V/V), a CO_2 megemelkedett szintje 600 ppm.

A zárt téri levegő O_2 tartalma – különböző tevékenységektől függően – csökken. Ha az O_2 16 % alá csökken, az kellemetlen közérzeti hatást vált ki. Nyugvó ember a 12 % O_2 tartalmú levegőt elviseli, de 7 %-ra való csökkenése már fulladásos halált okoz.

FONTOSABB LÉGSZENNYEZŐK FORRÁSEREDETE
(% V/V)

- A) Moser-Pálmai 1977, 1984
B) Thibaut-Donati 1990
C) Adam Opel AG 1991
D) Heckötter 1985

EMISSION FORRÁS							
	CO ₂	CO	C _x H _y	NO _x	SO ₂	Ólom	Por, korom
KÖZLEKEDÉS							
		76,7 (A)	59,7 (A)	42,7 (A)	2,4 (A)		6,5 (A)
	38,2 (B)	70 (B)	38,1 (B)	74,6 (B)	9,3 (B)	93,8 (B)	26,1 (B)
	17,2 (C)						
		65 (D)	39 (D)	54,6 (D)	3,4 (D)		
IPAR							
		11,7 (A)	32 (A)	1,2 (A)	22,4 (A)		40,3 (A)
	34,7 (C)						
ERŐMŰVEK, FŰTÉS							
		2,2 (A)	2,4 (A)	53,2 (A)	74,9 (A)		47,9 (A)
	58,9 (C)						
SZEMÉTEGETÉS							
	10,4 (C)	9,4 (A)	5,9 (A)	2,9 (A)	0,3 (A)		5,3 (A)

A zárt téri CO₂ szint az 1,5-2,5 % (V/V) is elérheti, ez még elviselhető tartomány, de további növekedése szédüléssel, fejfájással jár, 6 % feletti hányadban életveszélyes.

A szennyezett levegő élő szervezetekre, ezen belül az emberre való hatása komplex folyamatok következménye. A hatást a szervezetbe jutó légszennyező anyag mennyisége (dózisa) váltja ki. Az ember komfortérzetének és egészségének megtartása érdekében ún. immissziós határértékeket (normákat) írnak elő.

A levegőminőségi határértékek olyan koncentrációk (g/m³, ppm, ...) melyek meghatározott időn át tartó fennállása esetén egészségkárosodás nem következik be.

2.1.4. Technikai-környezeti szemlélet

A tiszta levegőkörnyezet megóvása valamennyiünk feladata. Az iskola nyezeti oktatás keretében – az életkori sajátosságokhoz igazodóan – a munka során feldolgozható problémaköröket az 1. melléklet vázolja.

1. melléklet.

VÁZLAT

LÉGSZENNYEZETTSÉGI PROBLÉMÁK FELDOLGOZÁSÁHOZ

Globális problémák

- Savas eső
 - SO_2 légkörbe kerülése, átalakulása, terjedése, kihullása
 - Hatások: vizek elsavanyodása
talajok elsavanyosodása
korrózió növekedése
ökoszisztémák pusztulása
- Ózonlyuk
 - Ózonréteg kialakulása, funkciója
 - NO_x , C_xH_y , ... hatása
 - Következmények: daganatos megbetegedések
genetikai hatások
- Üvegházhatás
 - A légkör CO_2 szintjének változása
 - Üvegház gázok (CO_2 , CH_4 , freonok, N_2O , ...)
 - Következmények: felmelegedés

Regionális problémák

- Szmog keletkezése
 - Szmog típusok, feltételeik, mechanizmusok
 - Hatások: egészségkárosodás
korrózió növekedés

Lokális problémák

- Helyiség szellőztetés
- Növényzet alkalmazása
 - Kellemes páratartalom biztosítása
 - Por megkötő hatás
 - Klimatikus (városklíma) hatás

- Légszennyező tevékenység (lakás)
 - Dohányzás
 - Fűtés
 - Vegyszerek (Pl. spray) alkalmazása
 - Hulladék gyűjtés, tárolás, elhelyezés
- Légszennyező tevékenységek (város)
 - Fűtőművek
 - Közlekedés
 - Technológiák
 - Hulladék szállítás, "megsemmisítés"

2.2. A Táplálék

2.2.1. Táplálékigény

Az emberi szervezet létfenntartását szolgálja a táplálkozás. A szervezetbe kerülő tápanyagok anyag- vagy/és energia folyamatokban hasznosulnak. A tápanyagigény elsősorban a végzett tevékenység függvénye. A tápanyag fontos jellemzői az energia-, szénhidrát-, fehérje-, zsíradék-, ásványianyag- és vitamintartalma.

Az emberi tevékenység elsősorban az energiaigényt határozza meg. Legkevesebb az energiaigényünk alvásakor (3,9 kJ/óra, testsúly kg). Könnyű testi munka ill. nehéz, megcölített munka esetén ennek többszöröse.

Átlagos napi energiaigény: *

könnyűmunka	kb. 14000 kJ (3300 kcal)
közepes munka	kb. 17000 kJ (4000 kcal)
nehéz munka	kb. 21000 kJ (5000 kcal)

A tápanyagszükségletünket élelmiszerekkel és vízzel visszük be szervezetünkbe. A "helyes" táplálkozás irányelve, hogy az energiaigény kb. 15 %-a fehérjével, 40 %-a zsírral, 45 %-a szénhidráttal kerüljön a szervezetbe. A különböző étkezési szokások és az új modern irányzatok ettől lényegesen eltérnek.

Megjegyzés: *. 1kJ = 0,2388 kcal

2.2.2. Élelmiszergazdaság-környezet

Az emberi tevékenység fontos területe a szükséges élelmiszer előállítása. Kétségtelen, hogy a világ népességének növekedésével nőnek a táplálkozási különbségek is. A világ szegény régióiban (kb. 630 millió fő) az emberek alultápláltak közepesen fejlett régióiban (kb. 3,4 milliárd fő) a gabona fogyasztás a jellemző, zsiradékokkal felvett energiahányad 20 % alatt van. A fejlettebb régiókban (kb. 1,25 milliárd fő) a felvett energia kb. 40 %-a zsiradék.

Az elemzések azt mutatják, hogy az ember által létrehozott produktív biológiai kedvezőtlen környezeti hatásait nagyrészt (közvetett módon) a hústermelés indítja. A szemesztermények közel 40 %-a az állattenyésztést szolgálja.

Amerikai példa szerint: 1 kg marhahús előállításához 5 kg szemesztermény és 9 benzín felhasználása szükséges, de a járulékos hatások: talajerózió, vízfogyasztás műtrágya fogyasztás, peszticid alkalmazás, ... sem elhanyagolhatók.

Az élelmiszertermő és fogyasztó helyek elválása, távolodása a közvetett hatások növeli. Az élelmiszer feldolgozása és csomagolása jelentős energia és nyersanyag fogyasztó, így a közvetett környezeti hatások tovább növekednek.

A hagyományos mezőgazdasági termelésben rendkívül fontos szerepe van a talajnak. A talaj szennyezések egy része mezőgazdasági eredetű.

Elsősorban a talajjavításra, talajfertőtlenítésre, növényvédelemre felhasznált hatóanyagmaradványok kedvezőtlenek, de az állattenyésztési hulladékok talajba kerülése is lehet kedvezőtlen. Hatásaikra biológiai egyensúlyváltozások, élelmezés- és vízhiányos problémák keletkezhetnek.

Az emberi beavatkozások következtében fellépő talajerózió és másodlagos szikesedés hatására jelentősen csökken a művelésbe vont területek nagysága.

A zárt jellegű hydrokulturás növénytermesztés bevezetésével jelentősen mérsékelhetők a közvetlen talajszennyező hatások.

Az emberi táplálkozásban fontos szerepe van a víznek. A személyi vízszükséglet élettani minimuma napi 2-3 liter. Ennek jelentős része élelmiszerekkel jut be a szervezetbe. A közvetlen ivóvíz fogyasztás is csökkenő tendenciát mutat, viszont növekszik a vízbázisú üdítőital fogyasztás. (Pl. USA 1989: 1 fő: 141 l víz és 176 l üdítő)

A higiénias vízfogyasztás növekszik, de elsősorban a kommunális ellátottság függvénye. A hazai átlagos ivóvízminőségű vízfogyasztás: 54 m³/év, fő = 154 l/nap, fő.

A lakosság 90 %-a közműves vízellátásban részesül, de csak a lakosság 51 %-a él csatornázott területen.

A hazai vizek minősége az utóbbi években jelentős mértékben romlott. A vizek szervesanyag és mikroszennyező (higany, kadmium, ...) tartalma jelentősen megnőtt, ezért a kommunális vízellátás-csatornázás fejlesztése elengedhetetlen.

2.2.3. Technikai-környezeti szemlélet

Az emberi táplálékszükséglet (élelmiszer, víz) biztosítása elengedhetetlen feladat. Ennek megvalósítása azonban környezetkímélő, környezetbarát mezőgazdasági technológiákkal, ésszerű fogyasztással is lehetséges. A technikai-környezeti oktatás néhány lehetőségét a 2. melléklet összesíti.

2. melléklet.

VÁZLAT

A TÁPLÁLÉK TERMELES - FOGYASZTÁS PROBLÉMAKÖRÉNEK FELDOLGOZÁSÁHOZ

- Növénytermesztés

- Tápanyag visszapótlás, műtrágyázás, talajvíz szennyezése
- Növényvédelem, biotermesztés
- Öntözés, másodlagos szikesedés
- Taljerózió, talajvízszint változás, melorizáció

- Állattenyésztés

- Intenzív állattartás, "egészséges" hús, tej termelés
- Trágya elhelyezés (híg, száraz, ...)
- Biogáz rendszerek
- Génbankok

- Élelmiszer feldolgozás

- Tartósító anyagok, színező-, töltő anyagok
- Hűtőtechnika és táplálék érték
- Csomagolástechnika (cserc, eldobható, "környezetbarát", ...)
- Reklám -fogyasztás- minőség vonzat

- Fogyasztás

- Reformkonyha
- Új konyhatechnikai eszközök (friteuse, mikrohullámú, energiatakarékos rendszerek, ...)
- Élelmiszer hulladék újrafeldolgozása
- Csomagolóanyag hulladék (szelektív gyűjtés)
- Szennyvíz elhelyezés, mosogatószer.

3. Technológiák és a környezet

3.1. Technológiák az ember érdekében

Az ember valós és vélt szükségleteinek kielégítésére a fejlődés során különböző technológiákat fejlesztettek ki. Általános értelemben minden transzfer (anyag, energia, információ) folyamat technológiaként értelmezhető.

Az anyagtechnológiák során a nyersanyagból készítünk késztermékeket. Minden konkrét anyagtechnológia egyéb technológiai láncokat mozgósít, hiszen az energia, a termelőeszköz, ... biztosítása is technológiai folyamatok során lehetséges. Ez azt jelenti, hogy bármely konkrét folyamat halmazati környezeti hatást is kivált. Ezek nyomon követése fontos nevelési lehetőség.

Az energetikai átalakítások nélkülözhetetlenek az anyagtechnológiai folyamatok, a közlekedési rendszerek, a használati berendezések (mosógép, tv ...) működtetésében. Az átalakítási hatásokok egy adott nézőpontból jellemzik az energetikai rendszerek működését, de a környezetre ható veszteségek lehetséges hatását is segítik megbecsülni. Az "anyagi" szennyezők, hulladékok mellett a hőszennyezések, a sugárzási hatások is jelentősek. Az energetikai átalakítások halmazati környezeti hatása főként az anyagtechnológiákkal függ össze.

Az informatikai átalakítások közvetlen környezeti hatása főként sugárzások révén érvényesülhet, de közvetett, indikált hatásai (az anyagtechnológiák és energetikai átalakítások révén) jelentősebbek.

Az informatikai (al)rendszerek döntő módon segíthetik valamennyi (tágabb értelemben vett) technológia környezeti hatásainak mérséklését, főként a gyors információáramlás és a korszerű irányítástechnikai rendszerek alkalmazása révén.

3.2. Technológiai-környezeti szemlélet

A technológiák a környezet átalakításában fontos szerepet játszanak, ezért oktatásuk során ma már nélkülözhetetlen a környezeti kapcsolatok kiemelése, értékelése. A 3. mellékleten vázlatosan mutatjuk be a problémaköröket, melyek a legfontosabb technológiák tárgyalásakor felvethetők.

3. melléklet.

VÁZLAT

NÉHÁNY FONTOS TECHNOLÓGIA KÖRNYEZETI KAPCSOLATÁRA

Anyagtechnológiai átalakítások

– Fa-, papír vertikum

- Erdők irtása, fajták szerepe, ökoszisztémák
- Erdősávok, erdőségek (levegő, zaj, ...)
- Áztatás, vízszennyezés, inkrusztálók
- Hulladékok (humusz képződés, égetés)
- Papírhulladék (csomagoló anyagok, újság, ...)

– Textil vertikum

- Alapanyag termelés
- Alapanyag áztatás, vízszennyezés
- Festék felhasználás
- Hulladék felhasználás

– Műanyag vertikum

- Szénhidrogén bányászat, elhagyott kutak
- Kémiai reakciók, légszennyezés, ...
- Hulladék (csomagoló anyagok, használati tárgyak, ...)

– Fém vertikum

- Bányászat, tájrombolás
- Kémiai reakciók, légszennyezés,
- Korrozio-környezeti levegő, ...
- Hulladék

Energetikai átalakítások

- Villamos energia termelés, felhasználás
 - Bányászat
 - Erőművi üzem (víz, gőz, gáz, atom, ...)
 - Napelemek, kollektorok
 - Légszennyezés (CO₂, CO, korom, pernye, ...)
 - Víz igény, vízszint változás
 - Tájromboló vezetékhálózat
- Közlekedés
 - Üzemanyag előállítás
 - Légszennyezés, zajhatás
 - Hulladékok

Informatikai átalakítások

- Szórakoztató informatika
 - Zajterhelés
 - Sugárzások

A technológiák tanítása során nagy súlyt szükséges fordítani a hulladék és a szennyezők fogalmi megkülönböztetésére és az adott technikai - technológiai szint összefüggéseire.

4. Az otthon mint mikrokörnyezet

4.1. Az otthon

Az ember életének jelentős részét (gyermek- és időskor figyelembevételével) a lakásban, a kertben (továbbiakban: otthon) tölti. Rendkívül fontos tehát, hogy jól tájékozottak legyünk mindazon hatásokról, melyek ezen mikrokörnyezetből érnek bennünket és lássuk különböző életszakaszainknak és tevékenységünknek hatásait e szűkebb környezetre.

A hazai népesség száma 10 375 000 fő (1990), melynek 19,4 %-a Budapesten, 42,4 %-a vidéki városokban és 38,2 %-a községekben él. Az önálló "háztartások" száma: 3 831 000, így száz otthonra mintegy 270 lakos jut. Ez az egyszerű

statisztika is érzékelteti, hogy rendkívül nagy eltérések vannak a különböző "otthonok" között. A lakások műszaki színvonala, felszereltsége, közművesítése eltérő. A közüzemi vízhálózatba kapcsolt lakások aránya 69,3 %, míg a közcsatorna hálózatba kapcsoltak aránya csak 40,3 %.

Az otthon az ember speciális környezetének, ún. mikrokörnyezetének* is tekinthető. Ez azt is jelenti számunkra, hogy közvetlen tevékenységünkkel jelentős mértékben kihathatunk mikrokörnyezetünk állapotára.

A technikai-környezeti oktatás során felmerülő problémák összefoglalását a 4. melléklet tartalmazza.

4. melléklet.

VÁZLAT

AZ OTTHON - KÖRNYEZETI PROBLÉMÁINAK FELDOLGOZÁSÁHOZ

Kapcsolat a környezettel

- A lakás perem tulajdonságai
- Hálózati kapcsolatok (víz, csatorna, gáz, elektromos áram, telefon, tv hálózat, ...)
- Hővesztesség pótlás, lakás fűtés
 - Légszennyezés, hulladékok
- Háztartási hulladékok
 - Gyűjtési, lerakási, tárolási mód
- Szennyvíz elhelyezés
 - Ülepítők, szikkasztók, zárt tárolók
 - Talajvíz áramlása, talaj elszennyeződése
- Szellőzés

Termék felhasználás, karbantartás a lakásban

- Élelmiszerek előkészítése, konyhai technológiák alkalmazása
 - Hulladékok
 - Hőfelhasználás
 - Víz felhasználás, víz takarékoság
 - Zaj keletkezése
 - Gőzök, párák keletkezése
 - Tartósítás

Megjegyzés: * Mikrokörnyezet: az embernek az a környezete, melyben az ember felé irányuló emissziók keverednek az emberi vegetatív életfolyamatokból eredő emissziókkal és az ember tudatos akcióival

- Mosogatási, mosási műveletek
 - Víz, szennyvíz
 - Pipere cikkek, desodorok, ...
- Ápolási műveletek
 - Gyógyszerek

Szórakozás, pihenés

- Növények a lakásban
 - Pormegkötés, páratartalom biztosítása
- Kisállatok a lakásban
- Szórakoztató elektronika
 - Zaj, sugárzás.

4.2. Környezetkimélő tevékenység szemlélete

A lakásban és közvetlen környezetében eltöltött idő alatt az ember tevékenységek sorozatát végzi. Ha ez a tevékenységek köré céltudatos, környezetkimélő szemléletű, sokat tehetünk a környezeti állapot megóvásáért. A céltudatosság és a szemlélet önmagában azonban kevés, hiszen a változtatások rendszerint anyagi befektetéseket is igényelnek. Így tehát e körben is környezetgazdálkodást kell megvalósítanunk. Tevékenységünk során arra kell törekedni, hogy a kedvezőtlen környezeti hatásokat minimalizáljuk.

Néhány, az iskolai technikai-környezeti oktatás szférájában is érinthető kérdéskört az alábbiakban vázolunk.

A fogyasztási cikkek csomagolóanyagai, a háztartási technológiák hulladékai és felhasználási maradványok képezik az ún. fogyasztási hulladékok körét. A köznap nyelvben háztartási szemétről beszélünk, mely megáiban hordja azt a sajátos szemléletet is, hogy ez az anyag "káros", rövid időn belül el kell távolítani környezetünkől. A fejlett országokban (de az ökológiai egységnek tekinthető magyar tanyán is) teljesen eltérő filozófia szerint kezelik ezt az anyaghalmazt. Ennek lényege, hogy egy "most" fel nem használható értékes anyaghalmazzal van dolgunk, mely nem felesleges számunkra, ezért újrafelhasználását meg kell szervezni. Korszerű szemlélettel ez a hulladék szelektív gyűjtését és a leggazdaságosabb technológiába való visszaforgatását jelenti. Így közvetett módon jelentősen csökkenthető a természeti eredetű nyersanyag felhasználás is.

Az újrafelhasználás arányainak növelése jelentős mértékben "emberi" tényezők függvénye. (Pl. King Count város lakóinak 40 oldalas "Házi Hulladékgyűjtési

Utmutató"-t juttat el.) Különösen fontos, hogy a kerti szerves hulladékok komposztálásra kerüljenek.

Egyre inkább érvényesülnie kell a környezetgazdálkodásnak a vízellátás és a szennyvízelhelyezés területén is. Ez a terület kulcsfontosságú, mert problémahalmazok sokaságával (arzen, nitrit, ...) van kapcsolatban. A legkézenfekvőbb megoldás, a víztakarékosság, így a források és a befogadók kimélése egyformán lehetséges. A lakossági vízfogyasztás "odafigyeléssel", "pénzügyi szabályzókkal" jelentős mértékben befolyásolható.

Életünk során egyre több vegyszert (mosószereket, mosogatószerket, kozmetikumokat, gyógyszereket, tartósítószerket, permetezőszereket, ...) használunk fel.

Ezek többsége közvetve veszélyezteti az ember egészségét. Új szemléletű "fogyasztással", a hulladékok szakszerű kezelésével csökkenthetők hatásai.

Az emberi otthon energia fogyasztása óriási mértékben nő. Hazai adatok szerint (1989) az egy főre eső lakossági fogyasztási mutatók:

szén: 250 kg/fő,

földgáz: 186 m³/fő,

villamos energia: 865 kWh/fő.

A villamos energiafelhasználás 1975 és 1989 között meg 2.7 szereződött.

Ezek arra figyelmeztetnek, hogy az energiatakarékos technikai berendezéseket, az átgondolt üzemmódokat kell előnybe részesíteni.

5. Összefoglaló

A fenti vázlatos ismertető problémafelvetésnek tekinthető, mely segítséget kíván nyújtani technikai-környezeti oktató munkához. A tanári tevékenység hatékonysága javítható, ha a problémakörökhöz kapcsolódóan a feldolgozásba a tanár

tényadat bázisokat,
esettanulmányokat,
tervezési gyakorlatokat

iktat be, így a gyerekek kreativitását kihasználva alakítja ki azokat a technikai-környezeti viselkedésformákat melyek segíthetik a JÖVŐ formálását.

6. Irodalom

Lester R. Brown

A világ helyzete

Föld Napja Alapítvány, Budapest, 1991

Ausanne Papst - Christian Braun

Környezeti nevelés szobában és szabadban

Környezetnevelési Munkacsoport, Bécs, 1991

Pitrik József

Gépjárművek légszennyezése

JGYTF Kiadó, Szeged, 1992

Kárász Imre

Ökológiai és környezetvédelmi alapismeretek

Typotex Kft, Budapest, 1990

"Jó szóval oktasd, játszani is engedd szép, komoly fiadat!"
(József Attila)

Hazai és külföldi egészségfejlesztési, egészségnevelési oktatási programok, módszerek

Egészség és betegség - értelmezések a gondolkodás történetében

Előre kell bocsájtani, hogy maga a problémakör (egészség és betegség értelmezése) mondhatni egyáltalán nem nevezhető gyakran és alaposan fölvetett témakörnek. Ennek a ténynek a magyarázata bizonyosan túlmenne a jelen dolgozat keretein, ezért most csupán jelzésként érintve: a közgondolkodásban s vélhetően ennek hatására a filozófiai gondolkodásban is, az egészség adottság, amely természetes tulajdonsága az emberi életnek, hozzátartozik az emberhez; a betegséget pedig el kell viselni. Nincs ezeken különösebben értelme sokat meditélni, elvégre lényegében kívül esnek az emberi befolyás hatókörén. Ezek a jellemzői az emberi életnek, amelynek alakítása ugyan kívánatos, de gyakorlatilag aligha keresztülvihető.

Merőben másként állna a helyzet, ha az egészség-betegség dualitását isteni jutalmazás-büntetés megjelenítéseként értelmezzük. Evvel a problémával már igen gyakran foglalkoztak a gondolkodók, különféle megközelítésben: az isteni igazságosság; az emberi belenyugvás vonatkozásában; vagy végső soron a földi gonoszság beillesztése az isteni teremtsébe dilemma formájában ... Emellett az is tény, hogy a mai világban, a harmadik évezred küszöbén az egészség mindinkább értéké válik, amelynek igenis van szellemi értéke is. Paradox, egyben mélyen sajnálatos, hogy éppen a gazdag világreszekben, a fejlett országokban érték az egészség legalább is tudatosan megfogalmazott és vállalt, áhitott érték formájában. A világ más részein az egészség mondhatni változatlanul csak "jelenlévő" érték, amolyan adottság-féle. Megmutatkozik ez a tény a köznapi élet tapasztalataiban is: mifelénk nem szégyenletes (láthatóan!) rossz fogakkal mutatkozni, az egészségre káros életmódot folytatni, netán ennek alapján különböztetni meg a munkavállalókat. Természetesen ezek háttérben megtalálható az anyagiak hiánya is, de legalább ennyire fontos a szemlélet maradisága és mindennek megváltoztatása aligha remélhető rövid távon. Ezért javasolja dr. Makara Péter, hogy az eredményes egészség-nevelés érdekében a fiatal nemzedéket kell megcélózni. Másrészt tény, hogy az egészség nem lehet öncél, amint sohasem is így jelentkezett a gondolkodás történetében. Légy egészséges életmódú, akkor nem leszel kicsapongó, nem fogod veszélyeztetni erkölcsiséged, Istennek tetsző, de legalábbis tiszta életű leszel. És egészséges is.

Külön téma a betegség megjelenése a gondolkodás-történetben. Vannak ún. szent-betegségek. Ezek talán minden kultúrában fellelhetőek, hiszen a deviancia

sajátos, betegség-formáját éppen úgy megtalálhatjuk az arab derviseknél (Vámbery Rusztem leírása alapján), mint az ősmagyarok táltosait ismerhetjük (Dömötör Tekla leírása) vagy a tibeti lámák és különféle halottas-emberek (Közies lét könyvei) és hasonló a helyzet más ismert kultúrák esetében is. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy ez a szent betegség általában epilepszia.

Látható tehát, hogy az egészség-betegség az érintett vonatkozásban úgy jelenik meg, mint a kivételesen különös képesség (betegség) illetve az átlagosság (egészség). Ez a dualitás pedig eltér a köznapitól. Van azonban ennek a kettősségnek más egyéb alakzata is a gondolkodás történetében. Ez igen könnyen belátható, hiszen a jó és rossz képében mutatkozik.

Jó az egészség, az élet, rossz a betegség, a halál. "Amit Nap-Isten mond az élet, amit az Ördög szól, az a halál." Ez C. Jung-tól való idézet, amely egy olyan magyar nyelvű antológiában jelent meg, amely egyedül álló a maga nemében: Mauzóleum címmel, a halállal való foglalkozás témamegjelöléssel. Hosszú és külön tárgykör lenne/lehetne a halál elemzése, amely azonban messze túlmenne dolgozatunk tárgykörén. Csupán érintőleg említve: a halál lényegesen feldolgozottabb jelenség a filozófiai elmélkedés történetében, talán abból is adódóan, hogy az élet keretét képezi. Jól lehet a hozzátartozás illetve ennek ellentéte, az élet tagadásaként fölfogott halál mély és távoli múltba nyúló értelmezése a mindannyiunkat érintő eseménynek. A halálnak köztudottan van még egy formája, amely szintén nagyon sok gondolkodó számára adott feladatot: nevezetesen az önpusztítás gyors formája, az öngyilkosság. A. Camus szerint: Csak egyetlen igazán komoly filozófiai kérdés van - az öngyilkosság. Ha meg tudjuk ítélni, hogy érdemes-e lélni az életet, akkor választ is adtunk a filozófia alapkérdésére. (Szisziphosz mítosza)

Mindezek előrebocsátása után célszerűnek mondható egy igen rövid filozófiai bevezetést nyújtani Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése című munkája nyomán. Választott tárgykörünk egyik kardinális problémája a filozófia, mint élt mód.

Megállapítható, hogy a filozófus szemében a bölcsesség mindennél értékesebb. Hajlik ezért arra, hogy elmélkedő életmódot folytasson, hogy megtisztuljon a lelki vakságtól s kifejlessze az ismeretszerzésre legalkalmasabb készségeket. Ha a tévedések forrását érzéksalódásban látja, akkor a lélek megtisztítása alapján igyekszik kiszabadulni az érzékiség hálójából s begyakorolni a tiszta szellemi megismerést. (Platon) Ha belátja, hogy nem a test, hanem a szenvedélyek szülik az előítéleteket, akkor a szenvedélyek elfojtására és rendíthetetlenségére (ataraxia) törekszik. (sztoicizmus) Ha a tévedéskért a hagyomány kritikátlan átvételét teszi felelőssé, akkor az a célja, hogy felülbírálja az ősök nézeteit, s önálló gon-

dolkodást fejlesszen ki magában. E különböző felfogások közös meggyőződése, hogy a filozófia a belátással együtt életformát is közvetít. S ez megköveteli az elfordulást a mindennapi, megszokott életmódtól.

Természetesen a filozófusnak nincs birtokában a bölcsesség - csak törekszik a bölcsességre! Tudom, hogy semmit sem tudok - mondta gyakran Szokratész, s ez mélyebb bölcsesség, semmint hinnénk. Az egészség-betegség érték és értékvesztés dualitásának már érintettük néhány megjelenési formáját a gondolkodás-történetében. Vannak azonban számosan továbbiak is, amelyek implicit, tehát rejtett formában hordozzák magukban ezt a jelentés-tartamot. Így az egyik eddig nem érintett alakzat, a termékenység-terméketlenség, végsősoron persze élet és halál kettősségek. Ha meggondoljuk, nyilvánvaló, hogy az egészség szerves tartozéka, s cáfolhatatlan bizonyítéka a termékenység, az eleven élet világra hozatala. Ennek ténye, mármint az életképes utódok megfogantatása és kihordása, világra jötte bizonyítja az egészséget. Közvetlen konkrét formában és átvitt metafórikus alakban egyaránt. Nevezetesen egy asszonnyá vált leány attól tekinthető valószínűleg asszonynak, az bizonyítja a közösség előtt, az őt elismerő emberek előtt asszonyi voltát, asszonyi minőségét, hogy egészséges utódnak, utódoknak ad életet. Ez az ő és átvitt értelemben családja egészségének bizonyítéka. A magyar nyelvben erre a használatos kifejezés: az életképesség.

Messzire vezetne, bár szorosan idetartozik a nemzet életképességének taglalása, amelyet bizvást mondhatunk sorskérdéseink egyikének. Természetesen ezeknek a fogalmaknak ilyen szoros át- meg átkötése, egymásba olvadása és mégis értelmezhető elkülönülése távolról sem csupán a magyar nyelv, a magyar nemzet sajátossága. Annál sokkal többről van szó, semmint egyetlen nép különleges tulajdonságáról! Ennek bizonyítása a nemzetközi folklór régtől fogva ismert területe, a komparatisztika tudománya. Most csupán érzékeltetésül néhány térben és időben is távoli leírást mutatunk, izelítőül.

A matrilineáris hagyományokat ápoló korai földműves társadalmakban a nők vezető szerepe már önmagában is igazolta, hogy a sámánasszonyoké legyen a fő feladat. Ezt a körülményt méginkább alátámasztotta a tény, hogy – az ősi földműves társadalmak elképzelései szerint – éppen a nőknek kellett a főszerepet betölteniük azokban a mágikus szertartásokban, amelyeknek fő célja a termékenység elősegítése volt, s amelyek a szaporodás eszméjét tükrözték. Az ilyen sámánasszonyok mintegy a hatalmas Földanya-papnőit testesítették meg és szerepük különösen észrevehetővé vált akkor, amikor esőre volt szükség s termékennyé kellett tenni a földet. Ilyenkor vonultak ki a meztelekre vetkőzött sámánasszonyok a földre. Ez a mágikus szertartás széleskörűen elterjedt a világon, mind a viszonylag közeli múltban. E. Schafer speciális tanulmányaiban rámutatott arra, hogy mind

Mezopotámiában, mind a mai országokban (legyen szó erdélyi parasztokról vagy bantu négekről), jól ismerték az ilyen szertartásokat és meglehetősen gyakran végezték. A legenda szerint a történelem előtti Kínában is megvolt ez a szertartás: valamikor egyszerre tíz nap kelt fel, ezek kiszikkasztottak minden élőlényt, s ekkor sötét ruhában Nü-csou sámánasszonyt kiállították a tűző napra, ahol azután el is pusztult. (L. Sz. Vasziljev: Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában)

Egy régebbi tanulmányomban részletesen ismertettem pl. a gyümölcsfák mágikus serkentését. Hazánk igen nagy területén ma is megtudhatjuk, ha rákérdezünk, hogy ünnepi alkalmakkor, (karácsony, húsvét, újév) a gyümölcsfákat megvarázsolják: megütögetik, megrázzák, tövébe szórnak karácsonyi morzsát, átkötik a karácsonyi asztalra rakott szalmával stb. Ugyanakkor párbeszédet is mondhatnak, amikor az egyik személy felszólítja a gyümölcsfát, hogy teremjen többet, valaki más pedig a gyümölcsfa nevében felel és ígéretet tesz. Ez azért érdekes varázseljárás, mert Japánban éppenúgy feljegyezték, mint a malájoknál, s Európában is sokfelé ismerik, egészen a brit szigetekig.

A gyümölcsfákat vagy kérik, vagy fenycgetik, etetik-itatják, csak jó termést hozzanak. Minthogy a cselekmény és a hozzá fűződő szöveg ezen az óriási területen igen kis variabilitást mutat, nehéz kérdés, hogy egy helyen keletkezett rítus diffúziójáról van-e szó, vagy pedig több helyütt, külön keletkezett, hasonló varázscselekményről ... (Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága)

Mindebből arra következtetni, hogy a régi emberek úgy bántak növényeikkel, mint rábeszéléssel és jó szóval befolyásolható barátokkal, hozzátartozókkal – aligha tűnik túlzásnak. Az ember barátait látta neveltjeiben, legycnek azok állatok vagy növények. Néhány éve még – különösen a tudomány mindenhatóságát hirdető 60-70-es évtizedekben még lesöpörték volna ezeket a vajákos nézeteket, mint sötét babonákat. Esküdtek a kémiai vegyszerek, műtrágyák mindenhatóságára. Mára a helyzet alapvetően megváltozott, lásd permetezés mentes gyümölcsök, az un. biotermékek hatalmas keletje. Arról már említést tenni is aligha kockázatmentes, hogy az ember normális életéhez, sokkal inkább hozzátartozik a földnek ez a szemlélete, mintsem hogy hátrány nélkül mellőzhető lenne. Tehát az akkori és századokon, ezredéveken keresztül egészséges életszemléletének nehezéke mindig is a föld, s annak termékei voltak. A modern civilizáció valószínűsíthetően döntő mulasztás, hogy az ember természetességét, természet-közelit mivoltát vette célba. Következmenyei előre nem láthatóak pontosan, de hogy nagy veszélyt sejtetnek, az nyilvánvaló. Ezek elemzése nem tartozik tárgyunkhoz, noha mai életmódunk egyik alapproblémáját képezik.

Témánk ezernyi alakban és változatban van jelen a nagy világvallások szent könyveiben. Így a Bibliában, a Koránban és természetesen a Tórában is, hasonlóképpen Buddha szent szövegeiben. Ezek valamennyiének részletezésére nincs

mód, ezért csupán ízelítőül néhány szemelvény (Herbert Haag: Bibliai Lexikon c. munkája alapján) a Biblia betegségfogalmáról: Izrael környezetében a különféle vallások felfogása ill. világképe szerint a betegség istentől függő, illetve démoni erők előidézte sorsnak számított, amelyet elsősorban kultikus vagy mágikus ceremóniákkal igyekeztek elhárítani. Csak kb. a Kr. előtti 5. századtól, tehát a görög természetfilozófusok fellépésétől kezdődően tekintették természeti, tehát empirikusan vizsgálható jelenségnek. Így a Biblia, néhány kései, nem jellemző kitételétől eltekintve nem természetes okra vezeti vissza a betegséget; általános felfogás szerint Isten büntetéseként szemlélve, tehát vallási értelemben minősítik. Maga Jahve vagy angyala veri meg az embert betegséggel. De lehet a betegség a Sátán műve is, vagy egy démoné. Máskor az alvilág erőinek tulajdonítják a betegség megjelenését, amelyek Jahve uralma alatt állnak, vagy neki szolgálnak. Abból következően, hogy büntetésnek tekintették a betegséget, a bűn következményének tekintették, ám nem csupán általában és sorsszerűen. A betegség megfizetés gondolatából következően, egyértelmű összefüggést láttak a kettő között, oksági értelemben. Ebből adódóan, a beteget bűnös embernek tartották, aki joggal bűnhődik ... Miután fölfedezték a rosszak, gonoszak sorsa és tevékenységük között az összefüggést, változott szemléletük, mondhatni enyhült elmarasztalásuk. Elmélyültebb szemléletük alapján az igaz próbatételként értelmezték a betegséget magát, eszközként fogták föl, mely leméri, megméri az ember magát. Egyben persze eszköz a betegség, mely elősegítheti a tisztulást, a jobbítás szellemét. Továbbá figyelmeztetés a jóhoz nélkülözhetetlen megértéshez, amely tehát követelmény és egyben előrelépés. Mindezzel együtt, a betegség és halál sokszor érthetetlen az ember számára, aki közvetlen jutalmat vagy büntetést keres megjelenésekor. (T. Wilder: Szent Lajos király hídjá). A beteg emberre ilyen értelemben ránehezedik Isten haragja és ennek a haragnak sokszor érthetetlen következménye. Miként a Bibliában szereplő Jób megtapasztalja, Isten a kérdésekre nem válaszol, tehát némaságában további kétejek gyötörhetik a tudnivágyó embert. A prófétáknál a betegség Isten büntetésének jele, jelzés, amely végsősoron egy népet sújt. Jelzés a betegség, amely elmarasztalást tükröz. A nép vezekel általa, de egyben arra is lehetőség nyílik, hogy az áldozatot vállaló beteg mások helyett is vezekeljen - föláldozza magát Isten haragjának, a többiek bűnéért ... Mindez szoros kapcsolatba hozza egymással a betegséget és a bűnt, továbbá a gyógyulást és a bűnbocsánatot ... A betegség tehát jel, jelzés, amely messze túlmutat konkrétságán.

Hasonlóan a minden vallás esetében fölbukkanó csodák, csodás gyógyítások szerepe. Már a legrégebbi hagyomány tanúsítja, hogy Jézus gyógyításait már a kezdet kezdetén is jelnek tekintették, az Isten országa elérkezése és az Isten

szeretete jelének, amely Jézus Krisztusban, a Megváltóban ölt testet, ill. nyilvánkozott meg.

A bűnbocsátó hatalom jelét is meglátták benne, amelyet Isten az embernek adott. Ennek felel meg a bibliai leírások módja is, amikor azt látjuk, hogy soha nem a betegség vagy a gyógyulás természeti leírása áll a középpontban, hanem Isten dicsősége. A gyógyulás egyben közvetlenül fejezi ki a bűnbocsátást tartamát.

Külön elemzés tárgya lehetne a közvetlenül érzékelhető jelenségek átváltozása mélyebb értelmű jelentés-hordozókká. Ennek a világszerte tapasztalható megnyilvánulásnak egyik következménye, hogy nem kell új, életidegen rítusokat tanulni, hanem csak a megszokott, gyakorolt köznapi életet kell "átszellemülni" folytatni, másrészt van olyan követelménye is, miszerint vallás és élet szerves egységet alkot, hasonlóan a test és lélek ősidőktől ismert dualitásához. Továbbá az ember magyarázatot kap a világ számára érthetetlen-felfoghatatlan jelenségeire, mégha ez a magyarázat nem valamiféle a köznapokra lefordítható tudás is. Azaz végső soron lefordítható ez a tudás: szolgálj Istent és üdvözlés, itt a földön pedig nyugodt lelkiismerettel élsz, egészségesen. De legalábbis az egészségre törekedve. Elfordulva a betegségtől, a káros tehát végsősoron beteges szokásoktól. Egészség–betegség kettősségében az ember mindig is iránytűt keresett, amely megtanítja őt különbséget tenni jó és rossz között. Ezt a tájolást megkönnyíti számára a vallás, amely kedvező esetben eligazítja a világban. Mert az ember célja és egyben haszna is vallásos hitében, hogy iránymutatásban részesül. Ennek fejében le kell mondania szabadsága egy bizonyos fokáról, ez azonban csak kicsiny ár legtöbbszörnek, az életben oly nagy fontosságú iránytű megszerzéséért cserébe. Megjegyzésre méltó, hogy az emberek nagy tömegei évezredek óta vallások kötöttségében élt, noha kétségtelenül mindig voltak kivételek. Ha ma úgy tűnik, a kivételek ideje jött el, az még ha így lenne is, csupán rövidke szakasz az emberiség múltba vesző életéből.

Benke József: Az arabok története c. könyve nagyon jól bizonyítja az előbbi állítás (a vallás életmód segítő, irányító szerepét) igazságát. A muzulmán vallási előírások mellett az arabok szent könyve a Korán, pótolhatatlan útmutatást tartalmaz a hívők számára az élet legkülönbözőbb területeire vonatkozólag. Pontosan körülírják a jó és az elutasítandó rossz fogalmát, a táplálkozás szabályait keresztül a családi élet, házassági-háztartási szerepeken át a társadalmi struktúrára vonatkozóan, egészen a jogszabályokig bezáróan. Tehát mondhatni, aki a Koránt ismeri, az egy életre szóló ismeretanyagot kap pusztán ebből az egyetlen könyvből. Innen nézve érthető, az alexandriai könyvtár ismeretlen gyűjtőgatójának mondása: ha ezek a könyvek szerepelnek a Koránban, akkor fölöslegesek, ha nem, akkor szintűgy. A történelem egyébiránt többször bizonyította, hogy az emberek tömegei hajlamosak ilyen végső formára leegyszerűsíteni a világot. S ebben a

leegyszerűsítésben megnyilvánuló doktrínéség éppen hogy az a fajta veszedelmes magatartás, amely pusztulást, pusztítást okozhat. Igyekeztem arra irányult: láttatni a virágzó vallások ezzel ellentétes, életigenlő jellegét. A vallási tartalmak mindig sokszínűek, hajlékonyak és befogadó természetűek, s csak bizonyos részmozzanatok esetében könyörtelenül-irgalmatlanul tagadóak. De ezek a mozzanatok kivételek. Tehát tilalmaznak keveset és engednek, sőt javasolnak, helyesebben megnyitnak tág tereket. Ez a magatartás megegyezik az ember természetével. A jó és rossz közötti választásban is ennek az elvnek kell érvényesülnie: tilalmazni és megengedni. De a rossz akkor igazán tagadható, ha életidegen, a jó pedig akkor vonzó, ha életösztönző, létszerető. Az igazán nagyhatású, évezredek át gyarapodó vallások ennek az elvnek jegyében tanítanak. S valamiként ennek az eszmének kell eljutnia az egészség-betegség különbségében is. Az egészség életigenlően jó, a betegség életidegen rossz. Valószínűsíthetően ez a végső, s talán egyetlen kritérium. Erre épül erkölcs, tudás, művészet. A rossz tudása egy ponton túl életveszélyeztető (fegyverkezés), a rossz művészi bemutatása egy ponton túl életellenes, félrevívó, mert vonzalmat támaszt a halál felé, amiként a rossz erkölcsi normarend magis a pusztulást ösztönöz.

Csupán érdekessége végett s valamelyest az előzőekben elmondottak igazolása miatt említem Roland Auquet: Kegyetlenség és civilizáció - a római játékok c. könyvét. A római aréna szokott eseményeiről olvasva olyan érzés fogja el a tünődőt, hogy vajon miként volt lehetséges ilyen embertelen, gyilkos civilizációt századokon át fönntartani? Vajon nem volt életidegen ezeknek az eleven embe-
reknek a cirkuszi öldöklése? Bizonyos értelemben ezek a többé-kevésbé megrendítő képek a lényegyet adják tudtunkra (írja a szerző) azt, hogy az emberi életnek nem volt meg mindig az értéke, melyet a mi erkölcsi felfogásunk igyekszik tulajdonítani neki, az emberélet azelőtt pusztia tárgy is lehetett, a halál pedig a közösségi élvezet eszköze ... Igen, az élvezet eszköze volt mások, sokak halála.

Ám arra a metafizikai kérdésre, hogy mindez miért volt így, a régi képek alatti felirat aligha adhat értékelhető feleletet. Az efféle kegyetlenség legtöbbször haszon nélkül rombol, csupán azért, hogy szenvedélyeket elégítsen ki, vagy ahogy mondani szokták, csak úgy –kedvtelésből. A fényűzés egy fajtája tehát. Eddig R. Auquet véleménye, ám önkéntelenül felötlik a kérdés, vajon mindez mennyire változott az idők során? Nevezetesen manapság vajon másokká lettek az emberek? Amfiteátrumban kétségtelenül nem küzdenek a gladiátorok életre-halálra, de az egyéb formái a halálos viadaloknak mitsem változtak. Sőt a modern embernek arra is lehetősége nyílik, amit azok a hajdaniak csak elképzelték: vér csorog, ömlik, árad de nem nekem kell gyilkossá lennem, mert elvégezi helyettem a képernyőn valaki más, akár olyan szörnyű rafinált módszerekkel is, amelyekhez

képest a rómaiak tiszta, romlatlan lelkek voltak. Ha olymódon tekintek a modern játékokra filmen, képernyőn, de képregény vagy krimi képében, amiként a mai tömegfogyasztás ezt megkívánja, kiköveteli, akkor arra is gondolhatok: nemde a modern ember, kortársunk és sorstársunk maga is kéri, várja ezt a sok szörnyűséget! A horror lelki szükségletté vált volna? Egyáltalán, valamikor nem volt az? Kikutatható lenne egy olyan történelmi pillanat, amikor ez a fordulat megtörtént? Hol és mikor? Európában, vagy valahol másutt? Valahol utat veszítettünk? Vagy ez csak a szegény országok problémája? Ez utóbbi kérdésre kivételesen van válasz, eszerint távolról sem csak a szegényeket jellemzi ez a csöpögő-vér látvány, szorosan kötődve szex és egyéb látványokkal, olvasmányokkal. A gazdagok ugyanígy, sőt igyebbul fogyasztják ezeket a modern(?) mákonyokat. Ez pedig ismét és megint előhúzza azt a nemszűnő, unalmas kérdést, kívánságot és vágyakozást: hol marad az új ember megjelenése? Hol marad mind ez ideig az oly igen vágyott és régtől hirdetett új ember? Értve ezen természetesen új erkölcsiségű, jót és rosszat új módon megkülönböztető ember jelenlétét.

Az egészség-betegség ellentétpárnak ezernyi alakzata bukkant fel a történelem folyamatában mondhatni koronként és kultúrák által meghatározottan. Eligazodni közöttük márcsak azért is rendkívüli feladat, mert előtalálásuk, eredeti ősfarmjuk megjelenése sem egyszerű, sőt alapos történelmi műveltséget igényel. És még akkor is kérdéses, vajon az ítélkező rendelkezik-e avval a képességgel, amit pedig megkövetel a minősítés? Nyilván az ítélkező számára éppen időszerű, elfogadható ideológia nevében dönt az elébekről esetekekről és cselekedetekekről. Ennek a magatartásnak nem igazán meggyőző ellentéte a pozitivistá adatfel-sorolás, dokumentum-gyűjtemény. De ez már a történetírás területére vivő probléma, így csupán megemlíthető, de nem tárgyalható. A köznapi átlagember – akik igen kevés kivétellel vagyunk valamennyien – nem is ilyen bonyolult szempontok szerint formál ítéletet. Sokkal inkább választja a régi görögök mondását: mindenek mértéke az ember. Lefordítva: legyen nekem jó! Egészséges, hasznos és vállalható, sőt egyedül vállalható nekem–ami nekem jó! Ez nem valami gonoszság vagy ostobaság következtében születő döntés, éppen ellenkezőleg: a praktikus eligazodás iránti vágy. Ez a legegyszerűbb fogódzó, támpont, amelyet nem kell keresni: itt van, kéznél van. Elmarasztalása hasonlóan kézenfekvőnek látszik, elvégre magasabb célokra, szempontokra hivatkozni mindig is kedvelt fogása volt a bölcselőknek – alig valamelyes eredménnyel. Miként ezt legalábbis J. J. Rousseau abban a bizonyos díjoni akadémiai pályázatra írott munkájában állította. Ott a kérdés még komolyan veendő volt: előbbre vitte-e a civilizáció az emberemet?

Az általános elmarasztaláson túl, mellyel a legyen nekem jó szemléletet illetjük, van egy további szempont is, a szorosan vett egészségügyi. Nevezetesen, ha nekem, személyesen nekem valami izlik, jólesik, netán szenvedélyem tárgya, akkor az jónak minősíthető? Nehéz kérdés. Válasszuk például a dohányzást. Most kell, szükségem van rá, szenvedélyem tárgya. Ha nem kapom meg, szenvedek a hiányától. Ámde későbbi hatásai: egészségkárosodás, amely könnyen halálos veszélybe torkollhat. Tehát nem szabad feltétlenül kielégíteni ezt a káros szokást? Nem biztos, hogy hasonló véleményen lesz az a fiatal katona, aki számára szörnyű cselekedetekre kényszerül, olyanokra, amelyeket civilként undorral elutasítana. Ő azt mondja, számára a dohány menedék, oltalom. S mondhatjuk mi reggeltől estig a folytonos életvesztésben dolgozó tűzszerésznek, aki bombák ártalmatlanítását végzi eszelős idegfeszültségben, hogy ne úgy lazítson, amiként ez számára kikapcsolódást jelent, mert ő így tud erőt gyűjteni az újabb erőpróbákhoz. Ezért mondható történelmi tapasztalásnak, hogy az embert befolyásolni és mássá tenni, szokásaitól eltéríteni roppant nehéz. Nincs is elég ereje erre a rációnak, a pusztá értelmi belátásnak. További nehézség a személyesség követelménye. Az általában vett erkölcsi parancs üzenete számomra lefordítandó kötelezettség, de másnak esetleg érdektelen. Újabb érv az érzelmi meggyőzés irányába! Ennek helyettesítője igen gyakran az ideológia. Noha az ideológia csak látszat szerint elfogulatlan és határtalan igazságú, mert valójában az ideológiák a történelem tanulsága szerint mindig is elkötelezettek, ezért korlátosok: korhoz és társadalmi csoportokhoz kötöttek. És ez még az egészségre is igaz! Az általában vett egészségvédelem szinte semmit nem ér, lásd a "törődjön többet egészségével!" típusú felszólítások hatástalanságát. (Erről bővebben dr. Makara Péter előadásai!)

Ráadásul ha az embereknek módjukban áll választani a társadalom éppen időszerű egészségnormái, egészség-értékei és saját jó közérzetük, éppen kellemes állapotuk között – a választás kimenetele bizonytalan. Sőt jelentős társadalmi csoportok írhatók le oly módon, hogy ilyen esetben bizonyosan nem az egészséget választják! Lásd: narkósok, alkoholisták és társaik, egészen a prostituáltakig bezáróan. Ez utóbbi társadalmi csoporthoz tartozás nem csupán és egyértelműen a szegénység rovására írandó ... Nem beszélve továbbá az önpusztítás egyéb formáiról, egészen az öngyilkosságig. Ezek a magatartások és cselekedetek nem racionális választások eredményei! Nem azért következnek be, mert az illetők nem tudják a társadalmilag jót, vagy ami még nehezebb konfliktus: tudatosan a rosszat választják ... Ennek okaira most itt szintén nincs mód kitérni. A mi korunk emberei minden esetre szembekerülnek ezzel és ilyen természetű dilemmákkal, kihívásokkal. Megfejtésük és föloldásuk távolról sem csupán az egészségügyi dolgozó, orvos, szociális aszisztens feladata! Márcsak azért sem, mert a probléma maga is messze túl nyúlik hatáskörükön: társadalmi méretű. Az egészséget

választani, ez napjainkban nem csupán humánum kérdése. Legalább annyira lehetőségfüggő is, adottságok és anyagi-erkölcsi kihívások következménye. Talán elegendő a manapság olyan gyakori önfeláldozó magatartású emberre, szülőre, szeretőre utalni, akik két végén égtek a gyertyát, messze többet tesznek mint elvárható lenne, ám -kényszerűsége hivatkoznak. Elítélhetők?

További ráadásként említve: az egészség manapság sokak szemében pusztán anyagi tényezők, kondíciók függőségében értelmezhető, tehát főleg is ezekről elvonatkoztatni. Ha meg tudom fizetni saját és mások egészségét, akkor az egészséget választom, ha nem, akkor nincs kiút!

Külön témakör lehetne a betegséget mindig is körül lengő misztikum, amely sokaknak és koronként vonzó volt. A titokzatos betegség, amely egyáltalán nem rossz, sőt egyenesen megkövetelhető pl: a kivételes, különös embertől. Hajdanán a költőtől elvárták a tüdőbajt. Manapság a drog vagy az alkohol, nikotin másként ítélik meg közember és kivételes egyén esetében. Ezt megváltoztatni egy pop-sztár esetében ...

Amit tenni lehetne és kell, aminek legnagyobb jelentősége van az egészség-be-tegség kettősségében: az ifjúság megnyerése. Az ifjú nemzedék értékrendjének pozitív befolyásolása. Ezt bizvást nevezhetjük nemzeti sorskérdésnek a mai magyarság, s méginkább a jövő magyarországa szempontjából.

Egészségnevelés a tanárképzésben Baden-Württemberg tartományban

Az egészségnevelést a Freiburgi Pedagógiai Főiskolán három különböző – egymástól független – oktatásirány foglalja magában:

1. Egészségnevelés minden általános iskolai, reáliskolai tanárjelölt számára az első képzési szakaszban.
2. Egészségpedagógia, mint kötelező tantárgy a 2. oktatási szakaszban
3. Egészségpedagógia a tanárképzés befejező szakaszában

1. Egészségnevelés az első képzési szakaszban

Baden-Württemberg tartomány minden pedagógiai főiskoláján oktatják az "Egészségnevelés az iskolában" című stúdiumot. Ez a minisztérium előírása értelmében előfeltétele az államvizsgának. Minden hallgató, aki általános iskolában vagy reáliskolában akar tanítani, köteles egészségnevelési stúdiumot felvenni. A hallgatók nagy részére negatívan hat az a tény, hogy kötelező és emiatt passzivitással reagálnak. Éppen ezért az első feladat, a hallgatókat az egészségnevelés problematikára érzékennyé tenni, egyáltalán motiválni.

Az egészségnevelés koncepciója a freiburgi pedagógiai főiskolán:

Itt csak a lényeges gondolatokat lehet vázolni, ami az "Egészségnevelés az iskolában" szemináriumok struktúráját és súlypontját segít megérteni.

– Az egységes emberkép

Egészségnevelési koncepciónk központi elve. Az egyes szakterületek, mint például a medicina, biológia, szociológia vagy táplálkozástudomány igen fontos ismereteket nyújtanak, de ez nem elegendő.

Megkíséreljük az egységes emberkép személyes pedagógus vonatkozásait közvetíteni, melyben abból indulunk ki, hogy minden diáknak és minden tanárnak individuális egészségtörténete van, melyet mindenki magában kell hogy érzékeljen, ezért a nevelési folyamatban a személyes egészség kérdésének tág teret kívánunk adni.

Az egészségre való motiváció:

Abból a tényből kiindulva, hogy a hallgatók – a disciplina kötelező volta miatt – nem a legnagyobb kedvvel kezdik tanulmányaikat, az önévelési folyamatokra irányítjuk figyelmüket, ami a hallgatók biológiai és pszichikai helyzetének elemzését jelenti. A vitában a szemináriumi csoport közösen keres megoldási lehetőségeket. Ehhez ismert médiákat használunk, de kritikusan kezeljük.

Ez vezet el bennünket egy személyes média-vitához és ezen keresztül az egészség összetevőinek megragadásához.

Fejlesztési és megélni az egészség egyes elemeit:

Az elmúlt évek tapasztalatai világosan láttatták, hogy a rizikófaktorokra épülő egészségnevelés – az ún. "fenyegetés pedagógiája" – a nevelés területén nem eredményezte azt a sikert, amelyet az ember várt tőle. Egyúttal viszont az egészségelemek individualizált megismerése és konkrét megtapasztalása emocionálisan motiválta a hallgatókat és eleven, aktív, elkötelezett vitákat éltünk meg.

Az oktatás struktúrája:

Az egészségnevelés a Freiburgi Tanárképző Főiskolán nincsen konkrét tanszékhez (pl. Biológia) vagy intézményekhez (pl. Egészségügyi hivatal) rendelve.

Meg vagyunk arról győződve, hogy az emberi teljességet csak egy tantárgyat átfogó nevelési kezdeménnyel közelíthetjük meg. Ezért az oktatás megvalósításában egyidejűleg és közösen vesznek részt a különböző szakok: Biológia, Háztartástan, Sport, Pedagógia stb. Természetesen az lenne az igazi, ha további szakok, valamint szülők, diákok, orvosok is rendszeresen részt vennének foglalkozásainkon. Ez vállalkozásunk sikerét erősen növelné.

A hallgatók a koncepciót kiscsoportos munkában, valamint iskolák, tanórák meglátogatása során is továbbgondolhatják.

Az oktatási program tartalmi jellemzői:

A szemináriumi résztvevők saját, egészséggel kapcsolatos elképzeléseik, valamint az egészség különböző meghatározásának (WHO) alapján igyekezünk megtalálni az iskolai egészségnevelés közösen megalkotott kiindulópontját és meghatározott tartalmak mentén ezeket összekapcsolni. E szemlélet értelmében a diák áll a központban, és egy személyes "embereszmény" segítségével közelítik meg "az egészséges életvezetés"-t. Ez ideáltípusos esetben összhangban van a természeti és társadalmi környezettel.

A tanárokat a lehetséges feszültségekre is fel kell készítenünk, hogy ezeket a konfliktusokat jobban kezeljék. Ezzel az egészségfejlesztés jobban működhet a diák és a tanár között (de a hallgató és az oktató között is).

Irodalom:

- Nohl H: Ausgewählte pädagogische Abhandlungen. Schöning, Paderborn 1967
- "Verordnung des Ministeriums für Wissenschaft und Kunst über die Erste Staatsprüfung für das Lehramt an Grund- und Hauptschulen (Grund und Hauptschullehrerprüfungsordnung GHPOI)" vom 28. November 1979. Baden-Württemberg
- "Verordnung des Ministeriums für Wissenschaft und Kunst über die Erste Staatsprüfung für das Lehramt an Realschulen (Realhullehrerprüfungsordnung I - RPOI)" vom 28. November 1979. Baden-Württemberg

2. Egészségpedagógia, mint kötelezően választható tárgy a diplomát megelőző szakaszban. (Pszichológia, Szociológia és Statisztika mellett)

A Freiburgi Pedagógiai Főiskolán 1988. október 1. óta lehet választott tantárgy-ként hallgatni az egészségpedagógiát.

Az "Egészségpedagógia" célkitűzései:

Az egészségfejlesztés olyan saját felelősségű tartásra épül, amely individuális, szociális és globális értelemben egy megelégedett életet tesz lehetővé. Az egészségfejlesztési program megvalósítása ebben az értelemben kell, hogy kínálatát összeállítsa. Témák: az ember biológiai jellemzői I., II., humanökológia, az ember élettana, az egészségfejlesztés modelljei, a betegségek lelki és szociális eredete, az egészségügyi intézményrendszer, társadalomrostani kutatások eredményei, az egészségnevelés didaktikája.

Felépítése és szerkezete:

A studium alapja a humanbiológia és az élettan, valamint a társadalomrostan. Körülbelül az oktatási idő egyharmada az egészségfejlesztés koncepcióit, módszereit tartalmazza. Egy további harmada a gyakorlati egészségfejlesztést foglalja

magában. Két területről lehet választani: Egészség és mozgás és Egészség és táplálkozás.

3. Egészségpedagógia, mint ráépíthető studium a tanároknak.

Az 1990/91-es téli szemeszterben vált lehetővé, hogy a Freiburgi Pedagógiai Főiskolán egy további ráképzéssel "Egészségpedagógiából" vizgázhassanak a tanárok. Ez a lehetőség egyelőre 2 évre biztosított.

Előfeltétel a képzésben való részvételhez:

- Általános iskolai tanári diploma.
- Az egyik vizsgát biológiából, háztartástanból vagy sportból abszolválta a jelölt.
- A studium időtartama: 2 szemeszter, ami 32 hetes oktatási időt foglal magába.

A studium az alábbi disciplinákat tartalmazza: filozófia, jogi ismeretek, pszichológia, iskolapedagógia, szociálpedagógia, médiapedagógia, felnőttképzés.

Gyakorlat valamely szociális intézményben. Az egészségfejlesztés modelljei, empiria és statisztika, társadalomorvostan, cü. intézményrendszer, a betegség pszichés és szociális eredete.

(Fordította: Benkő Zsuzsanna)

Az osztrák iskolai egészségfejlesztésről

Engem azért hívtak meg, hogy az osztrák egészségfejlesztés, egészségnevelés kérdéseiről beszéljek, valamint arról, hogy ezekhez milyen struktúrák, hálózat áll rendelkezésre. Ez a meghívás annál inkább is kitüntetés számomra, mert valószínűleg ilyen jellegű intézmény kevesebb van Ausztriában, mint Magyarországon és ezért én leginkább kezdeményezésről, tervekről és alap kutatásokról számolhatok be.

Mint mindenütt, ahol viszonylag új terület születik, így Ausztriában is, először is egy meghatározott bizonytalanság van atekintetben, mit is kell pontosan fejleszteni, amikor mi egészséget fejlesztünk. Az első kezdeményezés a egészségfejlesztéshez abból indul ki, hogy a klasszikus rizikófaktorokat leküzdjük. Ezek azok az iniciatívák, amelyek a dohányzás, alkohol, az egészségtelen táplálkozás, a mozgásszegénység, és a drog stb. veszélyeire vonatkozó felvilágosítást jelentik. Ezt a célt Ausztriában évek óta projektek sora szolgálja, amelyek közül sok valósul meg az iskolában, gyakran a tanárok saját kezdeményezésére.

Az elmúlt időkhig ezeket a projekteket nem koordinálták centrálisan és éppen ezért senki sem tudta valójában, mi is történik ez ügyben Ausztriában.

Körülbelül egy éve létezik Bécsben egy egészségfejlesztési központ, amely megkísérli körülírt formában az egészségfejlesztést koordinálni és tervezni. Ennek az egészségfejlesztési centrumnak a munkája keretében bukkant az ember valami olyasmire, amit a pluralizmus dilemmájának nevezhetünk.

Minél alaposabban foglalkozik az ember egészségfejlesztéssel, annál inkább rájön arra, mi minden tartozik az egészséghez, ugyanakkor annál kevesebbet tud arról, hol is kezdődik ez a téma és hol ér véget. Ezért valamilyen összekötő definícióra van szükségünk, mit is jelent az egészség.

Próbálkozások vannak, Benkő Zsuzsanna is mesélte nekem, hogy tegnap a szeminárium keretében utalás történt arra vonatkozóan, hogy a magyar nyelvben az egészség a teljességgel (egész) rokon. Ugyanez az etimológiai rokonság érvényes a németben is: a *Heil* szó a *heilen*-ből származik és nyelvíleg az "egész"-ben gyökerezik, és az angolban is hasonló a helyzet, csak a németben és az angolban a rokonság összefüggései korábbiak, korábbra nyúlnak vissza. De csak az utalások nem elegendők ahhoz, hogy az egészség definícióját megalkossuk, az egészségfejlesztés prioritásait megfogalmazhassuk. Mindenesetre, azokból az alap kutatásokból az kiderül, amelyekben Ausztria is, Magyarország is 10 éve résztvesz, hogy ez az "egész-ség" konkretizálható. Ez az alap kutatás, amelyről itt

szeretnék beszámolni, egy olyan egészségügyi projekt, amely az iskolás gyerekek egészség-magatartásával foglalkozik. A kutatásban számos európai ország vesz részt a WHO védnöksége alatt.

Most mindjárt a dolgok közepébe szeretnék vágni, és bemutatni Önöknek a kutatás egy-két fontos eredményét. Többek között megkíséreltük meghatározni, hogy egy iskolás gyerek mikor tekinthető szociálisan integráltnak, és mikor nem.

A következő elemekkel kíséreltük meg megfogalmazni:

Diáklányok és diákok 11 és 15 év között akkor szociálisan integráltak, ha

1. Olyan beszélgetőpartnerük van, akivel problémáiról beszélnek;
2. jó, szoros barátaik vannak;
3. képesek könnyen barátokat találni, ha meglévő barátaik eltávolodnak/eltávoznak tőlük.

Azokat a diákokat, akiket mindez nem jellemzi, mint nem integráltakat határoztuk meg és azokat, akikre csak 1 v. 2. kritérium jellemző, közepes csoportokként definiáltuk.

Hasonló módon próbáltuk meg az egészséget meghatározni és mérhetővé tenni. Éspedig újra három kritérium szerint: azokat a gyerekeket (1), akik azt mondták, hogy magukat egészségesnek érzik, akik jelenleg nem szednek gyógyszert (2) és semmi testi panaszuk nem volt (3) egészségesnek definiáltuk.

Aztán van egy csoport, a nem egészségeseké és egy közepes csoport, analóg módon a fentiek szerint. (1. tábla 83. oldal)

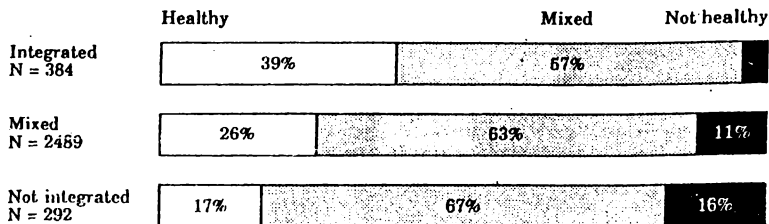
Láthatjuk, hogy Ausztriában a szociálisan integrált gyerekek közül 40 % egészséges és 5 %, amelyik nem egészséges. A nem integráltak negyede egészséges és 3-szor több gyerek nem egészséges, mint az integráltaknál. Nem az abszolút számok a fontosak, hanem az, amit ebből a mintából kiolvashatunk: minél rosszabb a szociális integráció, annál rosszabb az egészség. És ebben az eredményben az az érdekes, hogy abban a 10 országban, ahol ezt a vizsgálatot elvégezték, az integrált gyerekek abszolút száma nagyon eltérő, de a minta, a megoszlás ugyanaz. Magyarországon is ez a jellemző.

Még egyszer: az egészségfejlesztés aspektusa szerint egyáltalán nem fontos, hány gyereket nevezünk a definíció szerint összesen mint "egészséges"-t vagy "nem egészséges"-t, vagy "integrált"-at, vagy "nem integrált"-at, mert ennél fontosabb szerepet játszanak a kulturális különbségek, amelyeket mi nem egykönnyen tudunk befolyásolni, hanem fontosabb az a kérdés: milyen – általunk befolyásolható – elemekkel függ össze az egészség. És a fiatalok szociális integrációja egy olyan elem, amit valószínűleg befolyásolhatunk.

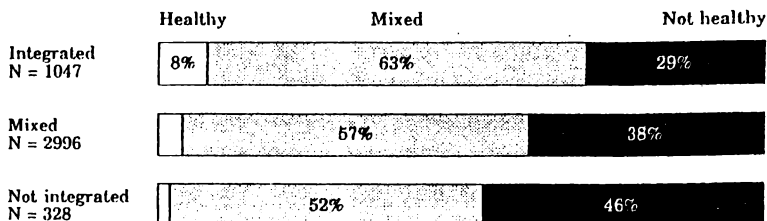
1. táblázat

A 11-, 13-, ÉS 15 ÉVES DIÁKOK SZOCIÁLIS INTEGRÁCIÓJA ÉS EGÉSZSÉGE AUSZTRIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Austria

Hungary

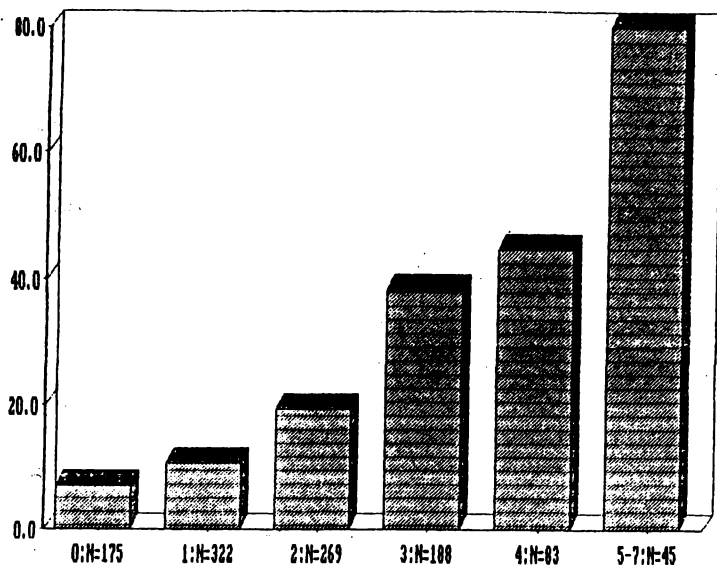
Az egészséget befolyásoló eddigi próbálkozások és egészségmagatartás nemcsak Ausztriában, de másutt is messzemenően arra koncentrált, hogy a fiataloknak megmondja, mit ne tegyenek. Ennek a kutatásnak az eredményei megmutatták, hogy az "egész-re" vonatkozó fogalom az egészséggel kapcsolatos gondolkodásban nemcsak az egyes személyekre vonatkoztatható, hanem az egész szociális szisztémára, az iskolai osztályra is. Ha az iskolai osztály egy szociális rendszer, akkor a tagoknak ez a rendszer szükséges erősítésként hat, vagyis az egészség jobb, mintha olyan szociális rendszerként működik, amely kívülállót termel ki, szegregálóan hat. És ez fontos kiindulópontnak látszik az egészségfejlesztéshez.

Egy másik bizonyíték arra, hogy a szociális rendszer és annak a minősége fontos, a rizikómagatartás vizsgálata volt. Megvizsgáltuk, kik azok a gyerekek, akik sokat dohányoznak és ezeknek közös jellemzőik a következők: (2. ábra)

2. ábra

HETENTE EGYSZER VAGY GYAKRABBAN DOHÁNYZÓ

15 évesek százaléka

A rizikófaktorok együlthatásának száma

- nem érzik jól magukat az iskolában
- úgy ítélik meg, hogy a tanáraik őket rossznak tartják
- sokat mennek el barátaikkal
- nem tudnak a szüleikkel jókat beszélgetni
- mindkét szülő dohányzik
- sok pénz áll rendelkezésükre.

Ha a 15 éveseket megnézzük, akikre minden jellemző érvényes, akkor megállapíthatjuk, hogy ebben a csoportban 80 % rendszeresen dohányzik. Abban a csoportban, amelyik szüleivel tud beszélgetni stb. 7 % dohányzik rendszeresen. Ezek a számok nemcsak statisztikailag meglepőek, más is mutatnak: nevezetesen a gyerekeknek abban a csoportjában, amelyik ki van téve a dohányzás okozati tényezőinek, gyakorlatilag mind dohányoznak. Ezeknek a gyerekeknek a dohányzás normális. Éppúgy normális, mint Önök számára itt ülni, és az előadást hallgatni. Ha én egy ilyen gyereknek azt mondom, ne dolgozzon, az azt jelenti, mintha Önöknek azt mondanám, feküdjenek le a padlóra. Önök azt mondanák: lehet, hogy egészséges, de nem normális dolog. Mindezekből az derül ki, hogy az egészségfejlesztés szempontjából első sorban abból kell kiindulni, mi normális a fiataloknak, és nem abból, hogy mi mit gondolunk arról, hogy számukra mi egészséges!

Ennek a felismerésnek az is a következménye, hogy a pszichoszociális egészség területére foglaltakat nem lehet elkülönítve tekinteni. Nem mondhatjuk, hogy vagy az egészséget, vagy a pszichét fejlesztjük. A pszichoszociális fejlesztés intézkedései az egészségfejlesztés komplexitásába tartoznak. (Ha lenne időm, tudnék adatokat bemutatni, melyekből az derül ki, hogy a pszichoszociális védelem hatékonyabb, mint a dohányzásprevenció.)

Kétféle kezdeményezés van a pszichoszociális támogatás területén Ausztriában. Az egyik már régebb óta, a másik rövidebb ideje. Az egyik a tanárookra koncentrál, a másik az iskolás osztályra, mint a szociális rendszerre. Az elsőt úgy nevezzük, hogy "szociális tanulás" és többek között megkísérli a pedagógusoknak azt a lehetőséget biztosítani, hogy teamben oktassanak, és annak sikerét, sikertelenségeit Szupervizion dolgozzák fel. Ennek persze az lett a konzekvenciája, hogy az oktatás teljes struktúráját át kellene alakítani. Az oktatás már nem valósítható meg szaktantárgyakra bontva, hanem témacsoportok, témablokkok szerint kellene oktatni. Például ahelyett, hogy történelem órán tanítják a római történelmet Krisztus születésétől maig, a biológia tanár és történelem tanár együtt beszélhetne Európa szétesésének történetéről, az Appenini-erdőirtásokról és azok ökológiai hatásairól.

Lehet, hogy úgy tűnik, mintha ennek az egészséghez egyáltalán nem lenne semmi köze. Valójában van két tanár, akik közösen vitáznak, talán ellentétes véleményt is képviselnek és talán nem mindig ugyanazt a magatartásmodellt képviselik és teljesen "mellesleg" közvetítik azt is, hogy az ember a különböző nézeteket, értékeket hogyan képviseli. Ez az interakció másik modellje, eltérően a klasszikus oktatási modelltől. Másnak lenni, más véleményt képviselni már nem a kívülről állás kritériuma.

Ez a kísérlet nemcsak anyagilag érinti az iskolákat, hanem fáradtságos munka is a tanároknak. Ennek egyik legfontosabb előfeltétele, hogy az iskolai oktatás

legfontosabb axiómáját kell feladni, ami abban áll, hogy a tanár mindent a legjobban tud és ismer.

A másik kutatás, amelyről tudósítani szeretnék, a következő címet viseli: "A társadalmi egészség műhelyei" és megkísérli láthatóvá tenni azokat a folyamatokat, amelyekben a képzés a kívülállóktól jön.

Az előmunkálatoknál a "szociális földrajz" kifejezést használtuk. Ez abban áll, hogy egy iskolai osztály, amelyik az óráközi szünetben, vagy más informális körülmények között együtt van, viszonylag pontosan látható, ki milyen pozíciót foglal el az osztályban: földrajzilag és szociálisan.

A diákok gyakran megtestesítenek – anélkül, hogy tudnák – egy élő szociogramot. A legtöbb tapasztalt pedagógusnak csak egyszer kell odanéznie és tudja körülbelül, ki milyen pozíciót foglal el.

Mi köze van ennek a szociális földrajzhoz? Ez az eredménye a nem verbális megértési és félreértési folyamatok gyakran lassú folyamatának. A nem verbális kommunikáció megértés folyamatai jól kutatott területek ahhoz, hogy ezeket tanítani lehessen. Ebben a kutatásban megkíséreltük ezt láthatóvá tenni. Természetesen ez nem úgy megy, hogy az ember azt mondja a diákoknak, nézzétek meg egyszer a többieket is alaposan, aztán mindent láttok, hanem megkíséreljük azokat az üzeneteket, amelyeket a testtartás kifejez, a test mozgásával, tartásával megnevezni és láthatóvá tenni. Ebben semmi lényeges különbség nincs az önmaga számára való megértés és a másokkal való megértetés között. Az első lépés az egészségtelen életvitel felé abban áll, anélkül, hogy bárki érzékelné, amit a saját test kifejez. Ha az iskolai oktatás ideje alatt a fiatalokat azért megjutalmazzuk, hogy ne legyen éhségérzetük, és azért megbüntetjük, ha titokban esznek, akkor azon sem kell csodálkoznunk, ha ők később azt sem érzékelik, hogy nekik a dohányzás kárt okoz. Ha a gyerekek a testi szükségleteikre azonnal reagálnak – evéssel, mozgással – a klasszikus, iskolai elvek szerint meg lesznek büntetve. És ez jó training arra, hogy ne érzékeljék, mit óhajt a test. Egymással megegyező beszámolók szerint az első cigaretta a fiataloknak nem kellemes érzés, sőt rosszul érzik magukat, de jól edzettek arra, hogy ne érzékeljék, hogy is érzik magukat, és így ezt nem érzékelik.

Tehát az első lépés az "egészség" elvesztésére a saját test azon képességének elvesztése, hogy érzékeljen valamit, ami az egészséget erősen befolyásolja. A második lépés annak a képességnek az elvesztése, hogy mások teste hogy reagál a környezetben. És ez a második lépés logikus következménye az első lépésnek.

Ha megkíséreljük ezt az érzékelő-képességet gyakorolni, akkor először az ehhez szükséges teret kell biztosítani. Nem elég azt mondani: "most mindannyian jól figyeljétek, és mondjátok meg nekem, hogy érzitek magatokat," hanem teljesen

az elején kell kezdeni és egyáltalán, a saját test érzékelésének jelenségét megmagyarázni. És ezzel mindannyian egy paradox helyzetbe is kerülünk, mert már magunk mögött tudjuk – többnyire sikerrel – a test érzékelésének elvesztését. Valami olyat kell tanítanunk a gyerekeknek, amit ők jobban tudnak, mint mi.

Többnyire két út lehetséges, amin keresztül ezt világossá tehetjük a diákoknak. Az egyik lehetőség a nyugalom-mozgás és a másik az ún. "Én-Mi". A nyugalom-mozgás azt jelenti, hogy a testre irányuló koncentráció nyugalomban könnyebb, mint mozgásban. Ha a gyerekeknek erős a mozgáskényszerük, ez azt is jelentheti, hogy a saját testük érzékeléséről szeretnék figyelmüket elterelni. Tehát először nyugalmat – belső nyugalmat, és csendet – biztosítunk és ezzel ösztönözzük a diákokat, hogy saját testükre figyeljenek. És utána kíséreljük meg ezt a figyelmet mozgásban is megőrizni. Ehhez használható technikák – persze nem csak ezek kizárólag – az autogén training és a Jacobson féle lazítási technika. A másik, az én és mi megközelítés lényege abban áll, hogy figyelmünket először kizárólag magunkra irányítjuk és utána tesszük át másokra. Ennek a közvetítésére legjobb a szíu indiánok mintája, példája, akikről azt mondják, hogy valakit több száz méter távolságból is érzékelnek, anélkül, hogy látnák az illetőt. Persze nem indiánokat akarunk nevelni, hanem ezzel egy ideált tudunk megadni, amire a fiatalok figyelmét irányíthatjuk. Az "én-mi" megközelítés végén is van egy kép, ami segíthet: minden ember mond az idők során valamilyen dolgokat és minden ember akar élete során különböző dolgokat mondani. És ez a két üzenet nem mindig azonos, ezek nem azért nem stimmelnek, mert az emberek hazudnak, hanem azért, mert az emberek egyidejűleg azzal, amit mondani akarnak, sok olyat is mondanak, amit nem akarnak, de úgy érzik, mondaniuk kell, vagy egyszerűen nem tudják megakadályozni, hogy ne mondják. Ezek a járulékos üzenetek úgy működnek, mint egy lepel, ami aztán sok mindent elkendőz, nehezen tesz felismerhetővé, ami mások számára fontos lenne.

Ezért nagyon fontos a "Másik"-ra való koncentrációval a figyelmet arra a kérdésre irányítani: mit akar ő mondani, mi az üzenet. Ez az üzenet néha így hangzik: "semmit sem akarok mondani." De ez is egy fontos üzenet, és erre is helyesen kell reagálni. A helyes reakció lehet, de nem szükségszerű, hogy a másikat tovább nem figyeljük. Néha a kommunikáció megtagadása mögött egy csendes felszólítás húzódik meg, hogy annak okát keressük meg.

"A szociális egészség műhelyének" módszertani eszköze abban áll, hogy ezeket a törekvéseket a gyakorlatba átültesse, amelyek az iskolai oktatás keretében megvalósíthatók. A gyakorlatokat computerre viszik és rögzítik sikereiket, kudarcikat. Az együttműködő tanárok rendszeresen találkoznak és tapasztalataikról tudósítanak.

(Fordította: Benkő Zsuzsanna)

A szociális munka az iskolában és az egészségnevelés

A szociálpolitika fő céljainak elérésében, a társadalmi biztonság és az esélyegyenlőség létrehozásában az iskolákra mellőzhetetlen feladatok hárulnak. Az iskolára, mint intézményre, a nevelőkre az előző évtizedekhez képest megnövekedett terhek nehezednek a szegénység látványos növekedése, a növekvő munkanélküliség, a piaci viszonyok nem kívánt hatásai miatt. Az új jelenségek jelentős mértékben okozhatnak visszafordíthatatlan társadalmi változásokat, maradandó veszteségeket. Az oktatás mellett minden iskola, minden egyes nevelő feladata a nem kívánt következmények mérséklése, esetleg kivédése. Talán nem használjuk indokolatlanul a nagy szavakat, ha igazi nemzeti feladatnak minősítjük ezeket a teendőket. Az iskolai szociális munka természetesen az állami szociális gondolkodás része, amely más ellátó rendszerek hatékony közreműködése nélkül a legnagyobb erőfeszítések, a legjobb szándékok ellenére sem lehet elég hatásos.

Az iskolák munkája közvetlen hatással van a szociális helyzetre és a szociális ellátás bonyolult rendszerére. Az általános iskola késedelmes befejezése, vagy ennek elmaradása növeli a potenciális szegények, a társadalmilag hátránnyal induló fiatalok számát. A középiskolából történő kimaradás a jó szakképzettség megszerzésének esélyeit csökkenti, a munkaerőpiacon szinte behozhatatlan hátrányt jelent. Jelenleg 10-20 %-os a középiskolai tanulók kimaradása, de a nagy létszámú korosztályok miatt sokan be sem jutnak az iskolába. A cigány etnikumú gyerekek iskoláztatása nagy mértékben elősegítheti a cigányság társadalmi, szociális problémái megoldását. A fogyatékos gyerekek iskolázása szintén a legjobb módszer az esélyegyenlőtlenség mérséklésére. A munkára történő alkalmassá tétel a szociális segítség kiemelkedő jelentőségű formája. A fenti kiragadott esetekből is kitűnik talán, hogy ha az iskola nem működik elég hatásosan, a szociális gondozottak, a munkanélüliek számát szaporítja.

Az iskola azonban maga is a szociális munka természetes terepe. A szociális gondoknak nem kell "tudatosodniuk", tehát a rászorulóknak saját maguknak megfogalmazniuk, hogy segítséget kell kérniük, megtudniuk és eldönteniük, hogy hova forduljanak, és nem kell külön hivatalba elmenniük, amitől a legtöbb ember egyébként is viszolyog.

A probléma és a segítség közötti távolság az iskolában lerövidíthető. Vannak olyan kérdések, amelyek külön beavatkozással nem is oldhatók meg, csak az iskola falain belül. A szociális segítő, vagy a szociálpolitikai intézmények a pedagógus segítségével indirekt módon enyhíthetnek a gyermek és a család gondjain. A gyermek

számára ez mindenképpen elfogadhatóbb eljárás, mint a direkt külső beavatkozás, mégha az segítő szándékú is. A pedagógus a gyermek viselkedéséből, teljesítményéből, illetve azok változásából következtethet a szociális problémákra. Köz hely, hogy a gyermek a legérzékenyebben reagál a családi problémákra. A szociális helyzet romlása rendszerint komolyan akadályozza a gyermek tanulását, visszaveti teljesítményét. A szociális tényező tehát mint szakmai, oktatási-nevelési probléma jelentkezhet. A pedagógusnak mindig is természetes feladata volt, hogy segítséget nyújtson valamilyen formában a korlátok szabta lehetőségein belül. Az osztályfőnök felelőssége a legnagyobb, a szaktanárok is rendszerint őt keresik meg, ha valami rendkívülit észlelnek. A tanári karból kijelölt gyermekvédelmi, illetve ifjúsági felelős szabályos nyilvántartást vezet a problémás gyerekekről, a külső gyermekvédelmi szervek vele tartják a kapcsolatot. Az ő gondjaik újabban ugrásszerűen megszorodtak. Sokan sérelmezik, hogy megszüntették korábbi órakedvezményüket, és helyenként elfeledkeznek a megbízatás idejére adható határozott idejű bércmelésről is.

A pedagógusok körében természetesen tapasztalható érzéketlenség is a szűkebb értelemben vett oktatási feladatokhoz nem tartozó szociális problémák iránt, van ellenérdekltség is. Ennek okát mindenekelőtt a túlhajszoltságban, a napi robotba való belefáradásban találjuk. Másrészt az iskolák jelentős részében, különösen a jobbnak számító gimnáziumokban valóságos teljesítményhajszolás folyik. Az iskolát és a tanárt elsősorban, mondhatni kizárólagosan az érdemjegyek, a felvételi eredmények után ítélik meg, nem a valóságos oktatási, nevelési tevékenysége alapján. Kedvét szegheti továbbá a pedagógusnak, hogy a problémák számottevő részét nem képes megoldani, mert megoldhatatlan. A kisebb eredmények gyakran nem kompenzálják a kudarcokat. A pedagógus szociális érzékenységét tompíthatja az is, hogy magának a nevelőnek is gondjai lehetnek. Így például alacsony a fizetés, esetleg munkanélküli van a saját családjában. Az okokat tovább kutatva említést kell tenni a szociális segítséssel járó bürokráciáról, felesleges megkötöttségekről. Többen arról panaszkodnak, hogy a társadalomban elharapódzó durvaság, a növekvő bűnözés miatt félnek közelebb kerülni a problémás családokhoz. (Néhány eset mutatja, nem is teljesen alaptalanul). A pedagógus szociális munka iránti vonzalmát erősítené, ha a maximális bizalom alapján lehetőségeiket, önállóságukat növelnék, és minimálisra csökkentenék a bürokráciát, a felesleges adminisztrációt.

Az iskolai szociális munka legfőbb célja a "rászoruló" segítése. De ki a rászoruló? Mindennek előtt a "veszélyeztetett gyermek", akinek a fejlődése, a környezete, a környezetében élők magatartása, a család anyagi lehetőségei, vagy egészségi okok miatt nem tekinthető megoldottnak. A veszélyeztetett gyermekek száma 1991-ben "hivatalosan" 243 000, ebből 163 000 anyagi okok miatt. A va-

lóságban azonban jóval több gyermek lehet veszélyeztetett, hiszen csak az iskolákban több, mint 100 000 a nyilvántartott "veszélyeztetett gyermek". Szeged általános iskoláiban 1991/92 tanév második félévében a tanulók 3,2 %-a volt nyilvántartott "veszélyeztetett gyermek". Az arány természetesen itt is jóval nagyobb lehet és bizonyos, hogy a közeljövőben nem csökken. A rászoruló ezen csoportja az, amely leginkább szem előtt van, őket már nem kell "felderíteni".

A szociális segítségre szoruló gyerekek egy része a *nagycsaládosok* köréből származik. Természetesen nem törvényszerű, hogy a nagy család egyben szegény család is legyen, de a szociológiai vizsgálatok tanúsága szerint jelenleg a létminimum alatt élésnek a lehetősége a család létszámának növekedésével arányosan nő. A lelkiismeretes, szociálisan érzékeny pedagógusnak tehát különös figyelmet kell fordítani a nagycsaládos gyermekekre.

A *munkanélküli szülők gyermekeivel* a közeljövőben mind gyakrabban fog találkozni a pedagógus. A piacgazdaság nemzetközi tapasztalatai bizonyítják, hogy a munkanélküliség bizonyos formái nem szüntethetők meg. Nálunk sem lehet cél a teljes foglalkoztatottság visszaállítása. Mindebből következik, hogy a pedagógusnak ismernie kell a munkanélküliség természetét, következményeit, a gyermekekre tett hatását.

Tudni kell például azt, hogy a munkanélküliség nem csupán a jövedelem csökkenését, vagy hiányát jelenti, hanem számos pszichológiai, több esetben egészségügyi károsodással járhat együtt. Könnyen belátható, hogy a saját hibáján kívüli okból munkanélkülivé váló szülő nem lesz képes rendszeres, kitartó tanulásra ösztönözni gyermekét. A szülő példája esetleg a gyermek teljesítményének a visszafogását eredményezheti. A segítséget pedig megnehezítheti, hogy a gyermekek elhallgatják, titkolják szüleik munkanélküliségét, kellemetlen nekik bevallani a diáktársak és a pedagógusok előtt. Erre az érzékenységre a segítség, a támogatás esetén nagyon ügyelni kellene.

A segítségre szorulókat másik táborát a *fogyatékos és krónikus beteg gyermekek* alkotják. Számukra az iskola, a jó képzés különösen fontos esélyegyenlőtlenségük csökkentése érdekében. Ideális megoldás az lenne, ha nem kellene őket a családtól kiszakítva intézményekben, külön iskolákban képezni, hanem egészséges társaikkal együtt, lakóhelyükhöz közel tanulhatnának. A világ számos országában találunk már példát az úgynevezett integrált oktatásra, ahol a fogyatékos, krónikus beteg, kevésbé tehetséges gyerekek együtt tanulnak egészséges társaikkal. (Talán meg sem kellene jegyezni, hogy a vak, vagy fertőző beteg, süket-néma gyerekek természetesen csak külön intézetekben képezhetők.) Különösen alsó tagozatban lenne szükség arra, hogy a gyerekek elsajátítsák az iskola segítségével a társadalmi együttélés szabályait. Az egészségesek megtanulhatnák, hogy vannak

segítségre szoruló társaik, hogy nem mindegy milyen módon nyújtunk támogató kezet a rászorulóknak.

Az iskolákból azonban egyelőre hiányzanak a fogyatékos gyerekek, a gyengébb képességűeket kisegítő iskolákban tanítják. Ma a legjobb szándék mellett se lehetne megoldani például egy mozgássérült gyermeknek a többi gyermekkel együtt történő oktatását. Az iskolák eleve nem erre a célra épültek, az iskolázás rengeteg pénzbe kerül. Legalább az új iskolák tervezésekor kellene gondolni a mozgássérültekre. Ahol ma fogyatékos gyermekeket tanítanak, az az intézmény gyermekenként fejkvótát kap. 1992-ben ez az összeg egy általános iskolai tanuló után 36 000 Ft, gimnáziumi tanuló után 51 000 Ft, a gyógypedagógiai iskolák tanulói után pedig 65 000 Ft. Ez nem igazán ösztönöz, és nem fedezi a szükségleteket.

Az integrált oktatásnak azonban nem csupán anyagi feltételei vannak. A pedagógusnak állandó szakmai segítséget kell kapnia. A jelenlegi kisegítő iskolák tanárai ezt meg is tudnák tenni. Csökkenteni kellene továbbá a nagy osztálylétszámokat.

Jelenleg kivételképpen Budapesten a Rogers-iskola egyik osztályában 8 mozgássérült gyermek tanul az Együttlét Alapítvány támogatásával. A Burattinó-iskolában pedig szintén alapítványi támogatással 60 hátrányos helyzetű gyereket nevelnek alternatív pedagógiai módszerekkel, és családgondozói háttérrel. Mindezek azonban egyelőre még inkább kuriózumoknak tekinthetők, ám példaadó hatásában talán reménykedhetünk.

Sok vitát kiváltó kérdés a *cigány gyermekek oktatása*. A probléma mindjárt a kérdésfelvetéssel kezdődik. Kit nevezhetünk, tekinthetünk cigánynak? Joga van-e valakinek is azt mondani egy másik emberre, gyerekekre, – saját magán kívül –, hogy cigány, amikor ez a szó ma negatív hangzású, előítéletes értéktartalmú? Mi lenne a célkitűzés? Asszimiláció vagy integráció? Amíg ezeket, és számos más kérdést a társadalom nem, vagy rosszul válaszol meg, igen nehéz dolga van az iskolának. Az azonban teljes bizonyossággal állítható, hogy vannak cigány gyermekek, akik környezetük, családjuk miatt többszörösen hátrányos helyzetben vannak, és előítéletek miatt még az iskolában is hátrány éri őket. A társadalom és az iskola rokonszenve inkább az új elszegényedő rétegek és gyermekek iránt fordul.

Az iskolák nem szívesen veszik, ha "túl sok" cigány gyerek jár hozzájuk. Igyekeznek takargatni a hátrányos (többségében cigány) tanulók arányát, számát, nehogy – úgymond – rossz hírbe kerüljön az iskola. Az egyik városban a statisztikai adatokat közzétették a helyi sajtóban, mire több szülő kivette a gyermekét

abból az iskolából, ahol legtöbb a "hátrányos helyzetű", vagy be sem íratta a gyermekét. Az iskolák vezetése fél, ha nagy számban és válogatás nélkül felvesznek bárkit, másokkal ellentétben, hogy egyfajta szociális gettóvá alakul az iskola, hiszen más iskolák egyszerűen helyhiányra való tekintettel elutasítják a "gyanús küllemű" szülők csemetéinek a felvételét. Van olyan iskola, ahol nem alaptalan félelmük miatt nem veszik igénybe a normatív (etnikai) támogatást, amelyet sokan "cigány pótlék"-nak neveznek. Inkább lemondanak a pénzről, csak ne derüljön ki, mennyi cigány gyerek jár hozzájuk. A tapasztalatok tehát azt mutatják, hogy rendkívül ingoványos talajon járunk, és a szociális segítőnek jól meg kell gondolnia minden lépését, ha nem ártani, hanem segíteni akar. Csekély vigasz, hogy ez egyelőre, és valószínűleg még hosszú ideig, az általános iskolák gondja, hiszen középiskolába már alig kerül "cigánygyerek".

A szociális támogatásra, különös odafigyelésre szoruló rétegek számbavételkor nem feledkezhetünk meg a *menekültek, az áttelepülők, a hajléktalanok, a bűnelkövetők gyermekeiről*, akik sokszor a szociális és mentális nyomorúság mélyeséges bugyrait tárják elénk. Jó lenne, ha egyre kevesebbet nyelne el az iskola, a nevelőotthonok világa, minél többeket lehetne a többiekkel együtt tanítani, esélyt nyújtani számukra.

Az iskolás gyermekeknek adható *szociális juttatásnak sok formája lehetséges*, eszközei rendkívül változatosak. A közoktatási törvény egyik (talán legújabb) koncepciójában azt olvashatjuk, hogy minden óvodás, alap- és középfokú intézményben tanuló gyermeket megilleti a jog, hogy családi és anyagi helyzetétől függően ingyenes, vagy kedvezményes étkeztetésben és tanszerellátásban, felzárkóztató pedagógiai ellátásban részesüljön. A szociális támogatás ezen formái úgynevezett természetbeni juttatások, amelyek a pénzben kapott segélynél hatásosabban szolgálják a célt, biztosabban jutnak oda, ahova szánják.

A kedvezményes vagy ingyenes napközi *étkeztetés, az iskolatej* a gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezményben mint alapvető jog szerepel. A szociális ellátó rendszerünket elemző világbanki jelentés is helyteleníti azokat a törekvéseket, amelyek a kedvezményes gyermekétkeztetés visszaszorításában látják a szociális kiadásokkal való takarékoság egyik forrását. Persze az már megfontolás tárgyát képezheti, hogy ingyen kapják-e a rászoruló, vagy kedvezményes áron. Az ingyenességtől sokan viszolyognak nálunk is, nem sok becsülete van annak, amit ingyen kap valaki. Az iskolának ennek eldöntésében nélkülözhetetlen szerepe van.

A segítség másik, egyre szükségesebbé váló módja a *tanszersegély*, ami szintén ingyen, vagy kedvezménnyel adható. E tekintetben önkormányzatunként nagyon eltérő a gyakorlat. Van, ahol az elsősök, máshol az *alsótagozatosok* kapnak ingyen tankönyveket. A legcélszerűbbnek azt látnánk, ha az önkormányzattól az

iskola megkapná az egy tanulóra szánt segély összegét, és a pedagógusok az igény és rászorultság szerint osztanák el.

Általános iskolában, különösen a kisegítő iskolákban esetenként *ruhasegélyt* is adnak. Előfordul, hogy a pedagógusok maguk vásárolják meg a szükséges ruhadarabokat az önkormányzattól kapott pénzből. A szülőnek adott pénz ugyanis nem mindig arra fordítják, amire kellene. Van úgy, hogy nem is rossz szándékkal, hanem mert a pénz sürgősen kell más fontos dologra.

A *kedvezményes kollégiumi elhelyezés* a szociális segítség régi, bevált formája. A kollégiumi díjak emelkedése csak növeli súlyát.

A magániskolák számának növekedése az általános és a középiskolában is felveti a *tandijmentesség és az ösztöndíjak* kérdését. Sok tehetséges gyermek számára csak ösztöndíjjal, vagy tandíjkezdémmel válik lehetővé jobb iskola elvégzése, ha a családi körülmények kedvezőtlenek.

Külföldi példák nyomán felvetődik, hogy az anyagilag rászorultak kapjanak olyan szociális támogatást, amelyet magukkal vihetnek bárhova, ahova felveszik őket. Ezt a támogatást az iskola kapná meg, fenntartásra, fejlesztésre fordíthatná. Így a jó iskolák is érdekeltté válnának abban, hogy ne csupán az elit gyermekeit tanítsák.

A szociális gondoskodás kiemelkedő jelentőségű formája a *szociális tanácsadás*, az ügyintézés segítése. A rászoruló családok sokszor járatlanok a kérvényezés, a lehetőségek útvesztőjében. – Megjegyzendő, mások valóságos iparágat fejlesztettek ki a szociális pénzek megszerzésére, a pénzszerezés mestereivé váltak ezen a területen.

Az iskolai szociális tevékenység egyik formája a *mentális* zavarok esetén nyújtandó *tanácsadás*. A pedagógusnak azonban tisztában kell lennie korlátaival. Ezen a területen nyomatékkal kell hangsúlyozni tanácsadó szerepét. A mentális problémák kezelése, az erre jogosított szakemberck számára is rendkívül nehéz feladat.

Az iskolai szociális gondoskodás legfőbb forrása a pénz, amit az *önkormányzatok* közvetítésével kapnak a rászorulóktól. Az önkormányzatok önállóságából adódóan rendkívül változatos formában és nagyságban juttatnak szociális segélyeket, vagy szolgáltatásokat. A leggyakoribb forma a kiskorúak rendkívüli nevelési segélye, ami eddig egy alkalommal a családi pótlék összegének háromszorosára lehetett maximum, és évente legfeljebb tízszer lehetett adni. Volt minimum is, a családi pótlék fele. A rendszeres nevelési segély biztosabb anyagi forrás volt, amelynek maximuma a saját jogú nyugdíj minimum összege. Ezen kívül esetenkénti szociális segélyt kérhettek a rászorulóktól. A kérvények közvetítésében a pedagógusnak fontos szerepe volt, de csak közvetítő, véleményező szerepe. A döntés lényegében néhány önkormányzati hivatalnokon múltott. A múlt idő hasz-

nálatát az teszi indokolttá, hogy 1993-tól valószínűleg változások lesznek ezen a téren. Az eddigi tapasztalatok alapján szerencsésebb lenne az, ha az önkormányzatok a rendelkezésre álló gyermek jóléti pénzt az iskola rendelkezésére bocsátanák, csak utólag ellenőriznék, hogy a pénzt rendeltetésszerűen használták-e fel. A pedagógus számára ez jelentené a maximális bizalom és a minimális bürokrácia elvének megvalósulását.

Az iskolai programokhoz is sok támogatást lehetett szerezni a különféle alapítványokhoz benyújtott pályázatokkal, illetve saját iskolai alapítvány létesítésével. Az így szerzett pénzből lehet támogatni azokat, akik sportprogramokon (sitábor pl.), kirándulásokon stb. nem tudnának részt venni.

A szülők többségének anyagi helyzete azonban egyelőre erős korlátokat szab ezen anyagi források növekedésének. Az egyes vállalatoktól, munkahelyektől kapott támogatásnak a lehetőségei is csökkentek, de erről a jövőben sem kellene lemondani.

Itt-ott találkozhatunk az egyéni jótékonykodás, az önszégítés megnyilvánulásával, amikor egy-egy kirándulás, külföldi út költségeit a szülők összeadják a rászorulóknak, vagy az osztálypénzből fizetik. A segítségnek ez a módja a legtöbbször ellenérzést vált ki abból, aki kapja. Vigyázni kell, ne sértsük meg az egyébként is kellemetlen helyzetben lévőket.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha megállapítjuk, a példászerűen felsorolt pénzügyi források összességükben már ma sem elegendőek, s a jövőben még nagyobb feszültségekkel kell számolni. A meglévő lehetőségeket tehát maximálisan ki kell használni, rugalmassá, bürokrácia mentessé kell tenni, azaz hatékonyabbá és hasznosabbá.

A szociális segítő munkában résztvevő pedagógussal beszélgetve gyakori téma az érdemesség és érdemtelenység. Nem egyszer tapasztaljuk, hogy a segítség kidobott pénz, nem becsülik meg azt, amit kapnak. Felvetették, hogy teljesítményhez kellene kötni a támogatást. Annak a szülőnek például, aki nem járattja rendszeresen iskolába gyermekét, nem kellene támogatást adni, legalábbis pénzben nem. A másik oldalon viszont a szegénylős, rejtőzködő szegénység megdöbbentő példáival találkozunk. A számos esetben tapasztalt kudarc ellenére sem tehetünk mást, mint amit az ókori bölcsesség állít elénk következő példaként: A rossz termés után is vetni kell.

Visszatérve a címben jelzett összefüggésre, a szociálpolitika és az egészségnevelés kapcsolatára, szeretném nyomatékkal hangsúlyozni, hogy a szociális gondokkal küszködő gyermeket nem lehet eredményesen egészséges életmódra nevelni, egészségének fejlesztésére ösztönözni. Másrészt az iskolai szociális segítő tevékenységnek is számos olyan, talán az előbbiekből is egyértelműen kitűnő lehetősége van, amely közvetve, vagy közvetlenül hat a gyermek testi-lelki jólétére, amely az egészségfejlesztési program szerves része lehet.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

Az egészségfejlesztés, egészségnevelés, mentálhigiéne az alap- és továbbképzésben

Az a tény, hogy az egészségnevelés fontos, és hogy erre a feladatra szakembereket kell képezni, hosszú történelmi múltra tekint vissza. A képzési programok, melyeket az egyes országok igyekeztek végrehajtani, alapvetően három modellbe sorolhatók be:

1. A specializált modell: az egészségnevelési feladatokat "egészségnevelő szakemberek" látják el, akik a csak ezekre a feladatokra kijelölt intézményekben, társaságokban dolgoznak.
2. Az integrált modell: az egészségneveléssel járó feladatokat különböző képzettségű szakemberek látják el hivatalos feladatuk részeként.
3. Az előző kettő keveréke: az egészségnevelés olyan szakfeladat, melyet központi intézetekben dolgozó különböző képzettségű szakemberek látnak el.

Jelentősen befolyásolja az oktatási programokat a modell-szemlélet. Ahol "szakmai specialitásként" kezelik, ott olyan speciális képzésre kerül sor, amelynél nem vetődhet fel, hogy más oktatási programokba integrálják, akár az alap, akár a továbbképzés szintjein.

Nagy általánosságban a világon kétféle fejlődési irány követhető: az *Egyesült Államoké*, ahol a legnagyobb haladás az egészségnevelésben már az 50-es, 60-as években megfigyelhető volt. Ők a specializált modell szerint dolgoztak és szakmai szervezetük a SOPHE (Society of Public Health Educators) volt. Európa nagyobb részén (Nagy-Britannia kivételével) az integrált modell volt a domináns, ami azt jelentette, hogy az egészségnevelést a különböző szakemberek valósítják meg, mint a tanárok, orvosok, nővérek és más segítő foglalkozásúak. Néhány országban az Egészségügyi minisztériumnak volt egy osztálya, vagy egy speciális intézete, amely a koordinációs feladatokat betöltötte.

Nagy-Britanniában az USA-modellt követték. A különböző területeken egészségnevelő központok működtek (Health Education Authority). Mint szervezeti bázisok, ők alakították ki azokat a nevelési programokat, amelyek a főfoglal-

kozási szakemberek képzését biztosították szemináriumok, work-shop-ok, nyári egyetemek formájában.

A korai 60-as években változás következett be. A Manchester Orvosegyetem Népegészségtani Tanszéke az egészségnevelést, mint akadémiai tantárgyat fogadta el és a diploma részét képezte. Később magiszteri fokozatot lehetett szerezni egészségnevelésből. Ez a folyamat az egész országra kihatott, és jelenleg kb. 40 intézmény ad végbizonyítványt, posztgraduális diplomát, magiszteri fokozatot, valamint PhD-t nyújtó kurzusokat szervez, vezet.

Hollandiában a Linburgi Egyetemen 1980 óta működik a Faculty of Health Sciences. A program olyan professzionális képzést nyújt, amire az egészségügy, oktatás, szociálpolitika és gondoskodás különböző területein van jelentős szükséglet Hollandiában. A képzésben összesen 2000 hallgató, 3 kategóriában folytatja tanulmányait. A négy éves, a két éves teljes idejű és a 3 éves részdíjs formában történő oktatásban az alapvető diszciplínák a következők: szociálpolitika, egészségügyi rendszerismeret, egészségügyi gazdaságtan, egészségügyi jog, szociológia, pszichológia, epidemiológia, valamint a szakosodásnak megfelelő területek. Több irányba lehet szakosodni: pl.: Health Promotion and Education, Nursing, Mental Health, Environmental Health, Movement Sciences stb. Az oktatást végig a szemináriumi jelleg jellemzi, valamint az interdiszciplinaritás. A képzés jellemző módszertani eleme a tutori-rendszer.

Az oktatást 16 tanszék és kb. 140 teljes munkaidőben foglalkoztatott oktatószemélyzet látja el.

Ezek mellett az oktatási formák mellett még rendszeresen szerveznek nyári egyetemet is.

Németországban először Bielefelden szerveztek 3 éves kiegészítő képzést "Gesundheitswissenschaften und Gesundheitsförderung (Public Health)" -címen 1989-ben.

Három fő alapelv határozza meg a képzést: *interdiszciplinaritás, szakmai irányultság, kooperáció* az egyetemen kívüli intézményekkel a betegellátás, az egészségfejlesztés és a politika területén.

A bielefeldi egyetem Szociológia Intézetében integrálódtak a Társadalomorvos-tan, a Népegészségtan, a Dokumentáció és más intézmények, valamint szoros együttműködés jött létre több főiskola, betegpénztár, biztosító és Bielefeld környéki kórház, városi és területi önkormányzata között.

Az oktatásba bevonják az orvosok, társadalomtudósok, pszichológusok, jogászok, természettudósok, pedagógusok és közigazgatási szakemberek mellé a különböző területek frissen végzőseit is. Az első évben mindenki számára kötelező diszciplínák vannak, a második évben már erős érdeklődésnek megfelelő irányultságú

szakosodás, a harmadik év a pályaorientált gyakorlat és a szakdolgozat elkészítésének az ideje, valamint felkészülés a záróvizsgára. Egy-egy évfolyamon 80 hallgató van, akiket a felvételhez szükséges diploma és a szakmai elbeszélgetés alapján választanak ki.

Nemzetközi szinten a WHO és IUHE (International Union for Health Education) szerepe jelentős. A WHO az egyes tagszervezeteket, tagországokat, az IUHE pedig a nem kormányzati szervezeteket reprezentálja.

A WHO a szemlélet és módszerek fejlődésében játszik jelentős szerepet. Kutatásokat szervez, koordinál, bizottságokat működtet, publikációs lehetőségeket biztosít. Az egészségnevelés és egészségfejlesztés oktatásában és gyakorlatában radikális változás a 70-es évek végén következett be, amit az Alma Ata-i Nyilatkozat tartalmaz. (Health promotion-Health education közti különbség.) A hangsúly az elsődleges egészségvédelemre (primary health care), a közösségi részvételre, a támogatás koncepciójára esett. Az oktatási programokban a *multiszektorális* szemlélet kapta a főhangsúlyt. Mindezeket a változásokat tartalmazta 1986-ban az Ottawa Charta, kiegészülve a környezetmentális faktorokkal. Jelentős szemléleti eleme lett az egészségfejlesztésnek az ökológia. A multiszektorális megközelítés, a közösségi részvétel hangsúlya, valamint a személyes kompetencia megkövetelik az *egészségnevelési programok* módszertani és szemléletbeli változásait. Ezekben a változásokban a WHO döntő szerepet játszik. A multiszektorális szemléletnek megfelelően a "specialista" helyébe a különböző hivatású, foglalkozású, társadalmi státusú szakember lép, aki a saját területén végzi egészségfejlesztő, egészségnevelő feladatát. Így az újonnan kialakított, kialakuló egészségfejlesztő curriculumoknak tekintettel kell lenniük a különböző szakmák, foglalkozások, társadalmi helyzetek szükségleteire. Ezen kívül az oktatásban minden intézmény alap- és továbbképző curriculumában az egészségfejlesztő, egészségnevelő elemet integrálni kell.

Mivel az Egészségfejlesztés/nevelés új szemléletű koncepciója, értékorientációja a nyugat-európai fejlett országokban sem rendelkezik hagyományokkal, folyamatosan képződnek tovább azok a vezető szakemberek, akik az alapintézmények újrastrukturálásán fáradoznak, valamint az interdiszciplinaritás, interszektorális követelményeinek megfelelő projekteket menedzselik.

Egy ilyen nemzetközi továbbképző központ működik – a WHO és a Német Egészségügyminisztérium együttműködése alapján – a Lüneburgi Egyetem és Főiskola szervezésében. Ez a német nyelvű 3×2+1 hetes intenzív nemzetközi kurzus Európa német-nyelvű területei, valamint Kelet-Közép-Európa számára igyekszik azokat a szakembereket továbbképezni, akik aztán a nemzeti graduális és posztgraduális programokban koordinálják, szervezik az egészségfejleszt-

tést/egészségnevelést. A továbbképzés pontos címe: "Egészségfejlesztés az egészségügy, a szociálpolitika és az oktatás területén". A továbbképzésen a résztvevők (20 fő) témafeldolgozás, önálló projektkészítés, projekt-vita formájában dolgozzák fel az egészségfejlesztés sokrétű témáit az alábbi súlypontok szerint:

- az egészségfejlesztés szociál- és egészségpolitikai, társadalomtudományos, preventív, pszichológiai és pedagógiai alapelemei;
- egészségfejlesztési koncepciók;
- az egészségfejlesztési/nevelési koncepciók történeti fejlődése;
- a továbbképzés szervezőinek aktuális egészségfejlesztési koncepciója (a szövetségi és a WHO Európai Regionális Iroda koncepciója).

E sorok írója abban a nagyszerű helyzetben van, hogy e program egyik résztvevőjeként ismerheti meg, dolgozhatja fel ezeket a témákat és a képzés egyik célkitűzése értelmében abba a nemzetközi hálózatba épülhet be, amely lehetőséget biztosít, hogy rendszeresen work-shopokon cseréljék ki a résztvevők tapasztalataikat, ezzel is biztosítva az ismeretek, készségek állandó nemzetközi szintű karbantartását, valamint a szoros együttműködést a WHO Európai Regionális Irodával.

Egészségfejlesztő és mentálhigiénés posztgraduális képzés Magyarországon

Több éves előkészítő fázis után 1992 szeptemberében megkezdődött Szegeden az a posztgraduális képzés – a szegedi felsőoktatási intézmények: Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, József Attila Tudományegyetem, Hittudományi Főiskola, valamint a Nemzeti Egészségvédelmi Intézet együttműködésével – amely alapvetően az 1986-ban elfogadott Ottawa Charta alapelveire, alapértékeire épít, (interdiszciplinaritás, kooperáció, hálószerű építkezés).

A két éves posztgraduális képzés célja:

A különböző foglalkozású és különböző munkahelyeken dolgozó szakemberekből a régió számára olyan multiplikátorokat igyekszünk képezni, akik egészségfejlesztő, mentálhigiénés feladatokat munkahelyükön végzik, tehát nem "specialistaként" dolgoznak, hanem főfoglalkozású munkájukon keresztül (orvos, tanár,

jogász, szociális munkás, védőnő stb.) valósítják meg az egészségfejlesztő, mentálhigiénés feladatokat.

A posztgraduális képzési modell ezt a célt az alábbi elemekre építve valósítja meg:

Ismeretközvetítés: információkat, háttérismereteket közvetít, melyek az egészségneveléshez, mentálhigiénéhez szükséges tárgyi tudást megalapozzák, kiegészítik és elmélyítik.

A Személyiséget és a

készséget fejleszti: a segítő foglalkozású saját személyiségével dolgozik, ezért nagy szükség van arra, hogy erre önmagát felkészítse.

Módszertani gyakorlat: a képzés során a résztvevők a módszerek széles skáláját ismerik meg és gyakorolják be. A tervezés, szervezés, csoportmunka, csoportvezetés, tapasztalatok feldolgozása, a művészetek alkalmazása mind-mind szükséges elemei e munkának.

Együttműködés: a különböző képzettségű szakembereknek egy közös nyelvre is szükségük van. Közös képzésük erre is lehetőséget ad, ami elengedhetetlenül szükséges a team-munkához, valamint hálószerű-építkezéshez, ami sikeres munkájuk alapja.

Alkalmazás: a két éves képzés egyik fontos része a gyakorlati munka. Egyrészt a gyakorlólhelyeken szerzett tapasztalatokat csoportmunkában feldolgozzák, másrészt a megszerzett ismereteket, módszereket kipróbálják és a tapasztalatokat is feldolgozzák.

A program résztvevői: a feladat multidiszciplináris és multiszektorális, ezért csak számos szakember bevonásával valósítható meg: az orvos, a pedagógus, az óvónő, a jogász, a védőnő, a szociális munkás, a közművelődésben dolgozó szakember vesz részt a képzésben.

Az egészségügy, az oktatásügy, a társadalombiztosítás, az önkormányzat és számos más szociális intézmény eredményes munkájához szükséges, hogy olyan multiplikátorokkal rendelkezzenek, akik az előbb felsorolt komplex ismeretek, készségek birtokában vannak.

Hisz ez mind a gyakorlatban dolgozók (védőnő, orvos, tanár), mind a törvényalkotó tervezés, irányítás (önkormányzat, népegészségügy) feladatait ellátók számára nagy segítséget, eligazítást, orientációt nyújt.

A hallgatók kiválasztásában – a valós társadalmi igényeknek megfelelően –, valamint későbbi munkájuk során nagyon hasznos a Dél-Alföldi Népfőiskolával kialakított együttműködés. Magyarországon – mint ezt nagyon jól tudjuk – a települési struktúra aránytalanságaiban gyökerezik egyrészt az esélyegyenlőtlenség. Az apróbb településeken halmozottan vannak jelen – a társadalmi gyökerű – mentális problémák (arányában itt jelentkezik leggyakrabban a munkanélküliség, az alkoholizmus, az öngyilkosság stb.).

Ezért nagyon fontos, hogy hasznosítsuk a délalföldi népfőiskola helyismeretét. Így azok a szakemberek, akik a népfőiskola közvetítésével vesznek részt a képzési programban, helyi közösségeikben azt maximálisan tudják alkalmazni.

Az ebben érintett intézmények mellett – a külföldi tapasztalatok alapján is tudjuk, hogy – az önszorgató csoportok, népfőiskolai programok, állampolgári, lakóközveti kezdeményezések közösségi munkája elengedhetetlenül szükséges hazai súlyos mentálhigiénés problémáink kezelésében.

Felvételi követelmény: egyetemi vagy főiskolai végzettség, felvételi elbeszélgetés. (Esetleg munkahelyi javaslat).

A képzés ideje: heti 2 nap folyamatosan 15 héten át elméleti és gyakorlati képzés formájában. Minden szemesztert vizsga, beszámoló, gyakorlati jegy (a diszciplinák természetének megfelelően) zár le. A hallgatók minden félévben 2 hét gyakorlatot abszolváltnak, valamint a 2 év letelte után – érdeklődési területüknek megfelelő gyakorlóhelyen – 2 hónap gyakorlatot töltenek el. A gyermek-ifjúság vagy felnőtt idős korú populáció ellátására specializálódhatnak.

A diploma megszerzésének feltétele: az előírt vizsgák sikeres letétele, a gyakorlóhelyek minősítése, szakdolgozat védése, valamint államvizsga.

A program perspektívája:

A diploma alkalmassá tesz az egészségfejlesztés/nevelés, mentálhigiénés prevenció szervezésére, valamint annak megvalósítására.

A programban meghirdetett képzéssel elsősorban a Dél-Alföld négy megyéje (Csongrád, Bács-Kiskun, Békés, Szolnok) számára szeretnénk ezekre a feladatokra szakembereket biztosítani. A délalföldi népfőiskola céljai között szerepel a régió kis településein a mentálhigiénés problémák feltárása és a megoldás lehető-

segeinek kidolgozása. Így az együttműködés hatékonyabban segítheti hozzá ezeket a településeket ahhoz, hogy egy-egy szakember, aki az adott településen él és dolgozik, a képzésben résztvesz, és a diploma megszerzésével eredményesen közreműködjön a helyi település egészségügyi és speciálisan mentálhigiénés problémáinak feltárásában, megoldásában.

Az együttműködés lényeges eleme az a hosszútávú kapcsolattartás, amelynek keretében a népfőiskola az egészségfejlesztő és mentálhigiénés képzettségű szakemberek számára rendszeresen – legalább évente egyszer – szakmai fórumot szervez. Ezen egyrészt egymással találkozhatnak, másrészt olyan szakemberekkel, akik a folyamatosan felmerülő szociális problémák kezelésében új megoldási lehetőséget kínálnak. A szakmai fórumok az oktatási programban résztvevő oktatóknak is nagy segítséget adnak ahhoz, hogy mindig az adott társadalmi igényekhez igazodjanak saját képzési programjaikkal. Tervezetünk modellként szolgálhat Magyarország többi nagyobb régiója számára. Ezzel nem csak az elérhetőség elveit igyekszünk figyelembe venni, hanem a különböző előképzettséggel érkezett szakemberek közötti együttműködés lehetőségét is szeretnénk biztosítani, hisz két évet együtt töltenek el, egy intenzív képzés keretében.

A diploma megszerzésével a hallgatók az alábbi munkahelyeken és munkakörökben sikerrel és haszonnal lesznek foglalkoztathatók:

1. Oktatási intézmények:

Általános és középiskolában lenne olyan tanár, aki a helyi viszonyok ismeretében, a WHO ajánlása szerint – a nyugat-európai országokban működő gyakorlatnak megfelelően – végezhetné az egészségfejlesztő/nevelő munkát és pszichohigiénés prevenciót kollégái bevonásával. Természetesen alapszakjának megfelelően – esetleg alacsonyabb óraszámban – továbbra is részt venne az oktatásban s így nem ékelődne idegen testként a tanári karba.

Saját személyes mintája modellül szolgálhatna a többiek számára. Nevelőotthonok, kollégiumok, napközik, óvodák, hivatásos pártfogói hálózat, gyámügy területén dolgozó szakemberek egészségfejlesztő/mentálhigiénés ismereteinek bővítése rendkívül fontos lenne az egészségfejlesztés, prevenció és rehabilitáció érdekében.

2. Szociális és egészségügyi hálózat:

Krónikus testi-lelki betegeket ellátó fekvő és járóbeteg hálózat (szanatórium, haemodialízis központ, szociális otthon, egészségügyi gyermekotthon, gyermek-felnőtt pszichiátria, droggözpont, mozgássérültek intézete stb.), önszolgáltató csoportok, egyesületek, társadalmi szervezetek, családsegítő hálózat, egyházak

segítő szervezetei, preventív mentálhygiénés hálózat (iskolaorvosok, üzem-orvosok, stb.)

3. Nagy rizikójú intézmények:

Rendőrség, börtönök, fiatalokúak zárt nevelőotthona, katonaság.

4. A Dél-alföldi népiskola eredményesen tudná működtetni az itt végzett szakembereket ismeretterjesztő-felvilágosító munkája során, valamint szervezőként a települések mentálhygiénés csoportjának létrehozásában, működésében.

A program központja: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged

A program koordinátori feladatait ellátja:

1. Dr. Vetró Ágnes, a Ideg- és Elmegyógyászati Klinika Gyermekek- és Ifjúságpszichiátriai Osztályának osztályvezető docense, az orvostudomány kandidátusa, a Gyermekek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság elnöke.
2. Dr. Benkő Zsuzsanna egyetemi adjunktus, a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Társadalomtudományi Intézet Szociológiai Csoport vezetője, a politikatudomány kandidátusa, a Népjelölti Minisztérium Egészségvédelmi Szakmai Kollégiumának tagja.

További információk az alábbi címen:

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola,
Továbbképzési Csoport,
Szolgáné Dr. Rózsa Zsuzsanna
Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
Tel.: 62/310-244. 38. mellék.

Az egészségnevelés helye és szerepe az iskolai nevelőmunkában

A címben szereplő egészségfogalom definiálásakor valamennyien arra gondolunk, hogy egyszerűen egészségesnek érezzük magunkat. Pontosabban ennek inkább a negatív megfogalmazása érvényes: nem érezzük magunkat betegnek. Ennek az érületnek (egzségesnek érzem magam) a megragadása látszólag egyszerűnek tűnik, valójában azonban fizikai, pszichés és szociális tényezők együttes hatásáról van szó. Jól fejezi ki ezt a WHO egzségsdefiníciója: "Az egzségs nem a betegség hiánya, hanem a teljes testi, lelki és szociális jólét állapota."

Ma már szinte közhely, hogy a legtöbb emberéletet követelő betegséget igen jelentősen befolyásolják a társadalmi és lelki tényezők.

Hogy csak a legfontosabbakat említsük, a szív és érrendszeri betegségek, a szívinfarktus, több pszichoszomatikus betegség, mint pl. a gyomorfekély háttérében a biológiai, genetikai tényezőkön túl az életmód, a lelki teherbíróképesség, a konfliktus-kezelő képesség, a munkahelyi problémákat kezelő-képesség áll, a családi konfliktusok stb. is szerepet játszanak.

A definíciót esetünkben az iskolára, ott is a diákokra alkalmazva, azt mondhatjuk, hogy az egzségs gyerek nem azzal a meghatározással írható le, hogy tünetmentes, nem fáj a feje, a gyomra, a háta stb., hanem az ilyen gyerek testi-lelki fejlődését többé kevésbé semmi sem zavarja, kiegyensúlyozott, problémáit, kudarcait megtanulja leküzdeni, megoldani, kezelni, örömet jelent neki a természet szépsége, a valahová tartozás, a vidámság, a nevetés, a zene a mozgás ...

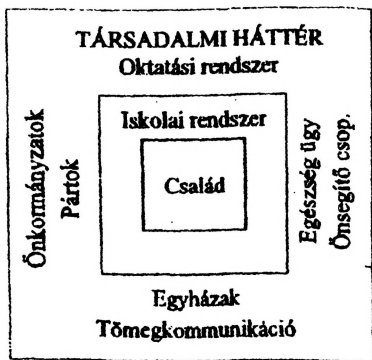
Természetesen, ha iskoláról beszélünk, a tanárokról éppen úgy kell szólnunk, méghozzá két szempontból is. Az egyik a tanárok egzségsi állapota, amely ugyanolyan összetett módon vizsgálható, mint a gyerekéké. A tanárok esetében is fontos a kiegyensúlyozottság, annak képessége, hogy a kudarokat le tudják küzdeni, kezelni tudják a problémákat, tudjanak örülni a természetnek, tudjanak nevetni, felszabadultak legyenek ... Lényeges különbség van azonban e vonatkozásban a diákok és a tanárok között, és anélkül, hogy ennek az izgalmas kérdésnek a boncolgatásába belemennénk, néhány fontos szempontot mégis jelezni szeretnénk. A gyerekkor világába általában csak *megszűrten* jutnak be a kinti élet viharai, a politikai-társadalmi kataklizmák megnyomórító hatásai. Ez nyilvánvalóan másként jelentkezik egy demokratikus társadalomban, mint egy diktatúrában vagy egy harmadik világhoz tartozó országban. E megszűrtség miatt is van az, hogy a legtöbb ember számára a gyermekkor a boldogság szigetét jelenti. Egy gyermek,

bár ezt ő maga nem érzi, de potenciálisan–perspektivikusan nézve több szabadsággal rendelkezik, mint a föléje magasodó tanító vagy tanár, akinek az élet-pályája már sokkal erőteljesebben meghatározott, mondhatni (nem pejorativen) beszűkült. Ugyanakkor a tanár az, aki hatalmat gyakorol a diák fölött. Kinek van hát mégis nagyobb szabadsága? Netán nem olyan evezősök, akik egy csónakban összeláncolva evezve, csak akkor megy előre a csónak, ha együtt, összehangoltan mozognak.

A tanár esetében a másik fontos tényező az a magatartási–kulturális minta és értékrend, amelyet a személyiségevel sugall a diákok felé. Az a tanár, aki a dohányzás ártalmairól beszél, miközben a szünetben azután ott dohányzik a folyosón a diákok előtt, az a tanár, aki a tolerancia fontosságáról beszél, de maga nem képes a gyerek problémáját észrevenni, vagy az a tanár, aki kiegyensúlyozottságáról, a káros stresszek kiküszöböléséről beszél, nos az ilyen tanár inkább szánalmat, zavart, döbbenetet, elutasítást ébreszt a tanítványában, mint sem vonzó, követendő példát. Az ilyen tanár leginkább illusztrációnak jó a kognitív disszonancia tanulmányozásához, és érdekes lenne annak tanulmányozása, hogy hogyan hat a gyerek fejlődésére, asszociációs világára. Természetesen gyermeke válogatja, hogy kinél milyen válasz születik meg egy-egy szituációra, de pl. a devianciák kiterjedt vizsgálata azt mutatja, hogy bizonyos helyzetekben rendkívül erős egy-egy szociális minta reprodukálásának tendenciája.

Vizsgáljuk meg azonban most behatóbban azt a kérdést, hogy a szocializáció folyamata az előadásunk szempontjából hogyan is megy végbe, melyek a testi-lelki fejlődés szempontjából fontos társadalmi kis- és nagycsoportok, intézmények – azaz szociális csatornák?

Röviden így lehetne sémában ábrázolni:

(Társadalmi háttér:
oktatási rendszer
egészségügy
Önkormányzatok
pártok
tömegkommunikáció
egyházak
önsegítő csop.)

Az ábrán mindent mindennel oda-vissza kellene nyilaznunk, hiszen a társadalmi háttérben minden-mindennel összefügg, minden-mindenre hat. Azonban úgy gondoljuk, hogy témánk szempontjából valamilyen fontossági sorrendet meg kell próbálnunk felvázolni. E fontossági sorrend megfogalmazásánál pedig az egészséges emberről alkotott modern fölfogás értelmében nem a gyógyítás, hanem a megelőzés szempontjait tartjuk szem előtt. A gyógyítás feladatait, gondjait a közvetlenül e kérdésekkel foglalkozó szakemberek úgyis folyamatosan megfogalmazták és megfogalmazzák, mi azonban egy tágabb horizontot szeretnénk felvázolni.

A prevenció a modern egészségügy és egészségnevelés kulcsszava, és szerepe a fejlett országokban egyre nagyobb. Ismerve az egészségügyre fordított költségek meredeken növekvő mértékét, a korszerű betegellátás rendkívül költséges voltát, ezt a lépést erőteljesen motiválják gazdasági megfontolások is. Magyarországon, ahol az egészségügyi ellátás költségei még erőteljesebben rávetülnek az összköltségvetésre, még sokkal sürgetőbb lenne a költségek lehetőség szerinti csökkentése vagy arányban tartása. Nos paradox módon, bár az említett kényszer nálunk rendkívül erős, a prevenció, a megelőzés legfőbb célja mindenképpen az kellene, hogy legyen, hogy lehetőség szerint minden szereplőt elérjünk az egészségnevelés programjával, és tudatosítsuk *az egyes* szociális aktorokban, hogy a különböző szociális csatornák miképpen szolgálják a gyerek, a serdülő egészséges fejlődését. Tehát nem csak azokat a gyerekeket és serdülőket kell elérnünk, akiknél már kimutatható problémák vannak, hanem mindenki számára követhető szociális alternatívát kell fölmutatnunk.

Az előzőekben fölvezetett szocializációs sémából látható, hogy melyek a folyamat legfontosabb szereplői.

Az elsődleges szerepet a szülők, a család játsza. A szülők testi/lelki deformációi, betegségei ill. ennek hatása – külföldi vizsgálatok eredményei szerint, már kimutatható módon – legtöbbször a gyermekeknél is már egészen korán megtapaszthatók, és a szakemberek állítása szerint leginkább a családi életmódbeli, életvezetési elemekre, konfliktuskezelési kultúrára vezethetők vissza. Nem szeretnénk családszociológiai fejtegetésekbe bonyolodni, de azt azért meg kell jegyeznünk, hogy a nagycsaládok – több generáció egymás mellett élése – felborulásával zömében megszűnt annak a lehetősége, hogy a gyermekneveléssel kapcsolatos feladatokat a szülői házban sajátíthassuk el. Ilyen módon a családon kívüli reprodukciós folyamat *súlya* is megnövekedett. Tehát nemcsak a profeszionalizációban növekedett világszerte az iskola szerepe, hanem olyan ismeretek, készségek, jártasságok átadásában is, melyek a mindennapi egészséges életvezetésünk szempontjából nélkülözhetetlenek. Ezzel a megállapítással nem a több évtizedes – makrotársadalmi szinten zajló – vitában szeretnénk az egyik vagy

másik oldal mellé állni, vagyis, hogy mi a család, és mi az iskola feladata. Ez alapjaiban rossz és az ismert eredményeket hozó kérdésfeltevés volt, és nemcsak rossz kérdésfelvetés, de egyúttal a problémamegoldás mintaszerű hárítása is volt.

Hiszen kiknek kell/ene a legjobban együttműködniük az egészséges fejlődés érdekében, ha nem a szülőknek és a pedagógusoknak. Ezzel a két legfontosabb szocializációs csatornát ki is emeltük, de ezzel még sok újat nem mondtunk.

Milyen tágabb társadalmi háttér biztosíthatja azt, hogy ez az együttműködés *valóban* megtörténjék és az élet sokoldalúságából kiindulva a testi, lelki, értelmi, érzelmi, szociális, vallási, történelmi, nyelvi stb. dimenziók mentén – azt elfogadva – hatékony kapcsolatként működjék.

Ehhez azonban először is az iskolát, a pedagógusokat kell képessé tenni. Ha az iskola erre nem képes, akkor legelőször is az iskola betegségét kell gyógyítani, annak az "egészségéért kell sikraszállnunk."

Úgy gondoljuk, ezzel eljutottunk mondandónk *lényegi* pontjához, hiszen a pedagógus abban a helyzetben van, hogy mind a szülővel, mind a gyermekkel tartósan kapcsolatban lehet. Ennek következtében egészséges életmód, életstílus, higiénés és mentálhigiénés kultúra közvetítésében is kulcsszerepet tölthet be.

Fölmerül az a kérdés, hogy hogyan valósítható meg ez? Az egészségnevelés a nyugati világban is újra a formálódás stádiumában van, azonban már jelenlegi állapotában is jelentős eredményeket tudott fölmutatni, és az egészségkultúra, higiénés és mentálhigiénés kultúra területén elért eredményeiket mindenképpen be kell építeni a magyarországi oktatási gyakorlatba. *Ennek egyik lépésének* tekinthető a tanárszakos főiskolai hallgatók számára kidolgozott egészségnevelési kurzusunk a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán. A hozzánk legközelebb álló mintát a volt NSZK-ban találtuk meg, ahol a legtöbb tartományban – a helyi önkormányzatok egészségnevelő, az egészséget elősegítő szerepe miatt is – a tanárképző főiskolákon a diploma megszerzésének feltétele, (a filozófián, pszichológián, pedagógián, szociológián túl), hogy minden hallgató olyan ismeretekre is szert tegyen, amelyek segítik és *motiválják ezt az egészség-nevelő munkát.*

Tehát nem az történik, hogy önálló szakképzésnek minősítve egy szűk kört választanak ki, hanem mindenkit, minden tanárjelöltet igyekeznek – interdiszciplinárisan megközelítve – a minimális szakismerettel ellátni, és végsősoron a cél a saját belátásnak, készségnek, *hatalmának* a motiválása.

Szegeden 1991-ben dolgoztunk ki egy – a Baden Württemberg-i mintához hasonló – oktatási tervet. A tervhez gyorsan és könnyen sikerült megtalálni az egyes szakterületek kiváló képviselőit, valamint az egyes országos intézmények támogatását és ezzel talán – az egész ország tanárképző intézményei számára is – modell

értékű kísérletet indíthattunk el, megnyerve a JGYTF -et Szegeden ehhez a kísérlethez. E tervünkhöz – a társadalmi háttér szélesítésével – különböző intézményeket lehet bekapcsolni, csatlakoztatni. (Családvédelmi Intézet, Drog-ambulancia, stb.) Ezek az intézmények az érdeklődő hallgatóknak – speciális kollégium formájában – igen sok hasznos elméleti és gyakorlati ismerettel szolgálhatnak. Itt azt hiszem arról már említést sem kell tennünk, hogy ez mennyire "megtérülne" a későbbiekben ezeknek az intézményeknek a társadalmi integrálódásuk folyamatának elmélyítésében.

Ilyen értelemben az egészségnevelést nem szabad csupán a tanulók számára előírt tananyagnak tekinteni. A legtöbb – ha nem az összes – nyugat-európai országban nincs is így. Az iskolának demonstrálniuk kell, hogy az egészség fontos, és valóban számít. Ezt minden szakterület a maga eszközeivel – egyáltalán nem erőltetetten – teheti. (Pl. nyelvtan órán tollbamondás az egészséges táplálkozásról, a helyes mozgásról stb. - a biológia, a testnevelés órán ez persze még nyilvánvalóbb.)

Látható tehát, hogy az iskolában sem koncentrálódik szűk területre az egészségnevelés, ahogyan nem szűkíthető le a társadalom vagy a tudomány szűk területére sem. Az iskolákban például a legjobb módszer az egészségnevelésre az ún. "rejtett tanterv" segítségével érhető el. Mit is jelent ez? Olyasféleképpen definiálható, mint "az iskola egész szellemisége, amelyet az iskola légköre, rendtartása, az uralkodó viselkedési normák, a tanároknak a növendékek iránt tanúsított magatartása és az iskola működése által implicite érvényesített értékek képviselnek."

Ez azt jelenti, hogy a legtágabb értelemben vett egészségnevelés szempontjából a tanulás folyamata (módja) és a szerzett tapasztalatok (élmények) éppen olyan fontosak, mint a tartalom. A tanárok és a tanulók közötti kölcsönhatások önmagukban is értékes nevelési befolyást jelentenek. Az elfogadott normák, magatartások és viselkedésmód mély hatással vannak a tanulók szociális nevelésére, és ebben a tanárok olykor *alábecsülik saját magatartásuk*, példájuk és elvárásaik nevelő erejét. A tanulók észreveszik a figyelmességet a "szóbaállást", a környezet gondoskodását, ill. megfigyelik a tanárok magatartását (pl. dohányzás stb.).

Az egészségnevelés hatékonysága szempontjából is fő feladata az iskolának a szociális és affektív nevelés területén, hogy kifejlesszék a tanulók önbecsülését. Valószínű, hogy a tanulók pozitívabban fognak gondolkodni olyan példákról, mint pl. egészség, ha fogalmuk van *saját értékükről*. Ezért az iskolának ösztönöznie kell a diákokat arra, hogy maguk és mások iránt *felelősséget* érezzenek, döntéseikért vállalják a felelősséget.

A feladat nehéz, hisz igen sok hatás éri a gyerekeket, a felső tagozatban már igazán erősödik a kortárscsoport hatása, amit látnunk kell, és meg kell ismernünk. Ha valamiféle haladást akarunk elérni, ezt megértéssel kell fogadnunk, és nem szerencsés azonnal elvetni

Mindenesetre jól érzékelhető a kortárscsoportok befolyásának növekedése, és ezek erejét mutatja pl. a különböző ifjúsági devianciák arányának növekedése ill. a különböző ifjúsági szubkulturák, divatok ereje. E rövid keretek között nem áll módunkban állást foglalni abban a pedagógiai vitában, hogy vajon mennyire hatásos ill. kívánatos a "fenyegető pedagógia", azaz az a fajta pedagógiai fölfogás, amelyik a veszélyekre koncentrál. Egyrészt az egészségnevelésnek mindenkire ki kell terjednie és mindenki számára követhető szociális alternatívát kell mutatni, és nem esetleg azokra a gyerekekre koncentrálni, akiknél már valamilyen veszély, rizikó kimutatható.

Másrészt a személyes megismerés, a konkrét élményekre épülő egészségnevelés hatásosabb, jobban felébreszti a saját érzékenységünket is.

Így például meggondolandó, hogy hogyan lehet a dohányzás ellen hatékonyabban küzdeni: ha röntgenfölvételeket mutatunk a diákoknak, vagy a dohányzásmentes élet értékeit mutatjuk be nekik. Egy másik példa esetében, ha az egészséges táplálkozásról beszélünk, kiderülhet, hogy ez nem jelent szükségképpen heroikus áldozatot, lemondást, hanem öröm, jóérzés forrása is lehet.

Természetesen, akár pedagógusról, akár diákról van szó, e program semmiféle receptet sem fog adni, hiszen alapgondolatunk értelmében minden tanár, minden diák individuum, így egészségi kondíciójára is érvényes ez a hozzáállás. De talán az értékválasztáshoz, a magatartásmódel-választáshoz háttérinformációkkal szolgálhatunk.

A programunkban tehát nem kinyilatkoztatni akarunk, hanem a különböző szakmák képviselői olyan vezérfonalat kívánnak adni a leendő pedagógusoknak vagy a már dolgozó pedagógusoknak, amelyhez hozzá lehet kapcsolni a máshonnan jövő információkat. A kurzusunk során – szembeállítva a hagyományos iskolai fölfogással és a hagyományos közfelfogással – az egészséget elősegítő, az egészséget hangsúlyozó, az egészségre ránevelő iskola modelljét kívánjuk a leendő pedagógusoknak bemutatni. Olyan iskoláét, ahol diák és tanár egyaránt jól érzi magát. Ennek a kívánatos iskolának némely eleme ugyan már fölvillant az eddig elmondottakban, célszerű azonban röviden összefoglalni, hogyan is nézhet ez ki ideális esetben. Először is az iskolának érzékenynek kell lennie az egészség valamennyi – testi, pszichikai, szociális és környezettel kapcsolatos – aspektusára, és figyelnie kell a gyereket érő különféle hatásokra, valamint a gyerek értékvilágára, beállítottságára, érzékenységre és érdeklődésére. Ez a folyamat

annál hatásosabb, minél inkább sikerül aktív résztvevővé tenni benne a diákokat. A ma széles körben hangoztatott álláspont szerint a személyiség-fejlődésben és az egészségnevelésben is a pozitív énképnek és az önállóságnak a kialakítása és fejlesztése teszi lehetővé a direkt behatásnál kevésbé látható ill. érzékelhető pszichés–szociális tényezők személyiségfejlődésre és egészségre gya-korolt káros hatásának sikeres leküzdését. Ezt a folyamatot elősegítheti a szülők aktív bekapcsolása. Az iskolai nevelés kulcsfigurája azonban a tanár (tanító), aki magára is vonatkoztatja természetesen a modellt. Nem lehet pl. közömbös a tanár egészsége és hogyléte, amint az iskola kinézete és környezete sem elhanyagolható szempont. A "mi" iskolánk nem pusztán szavakban, hanem hangulatában és kinézésében is meg szeretne felelni annak a feladatnak, hogy második otthon legyen. E nevelési folyamatnak az eredménye pedig többszörös lenne. Növekedne mai, rendkívül csekély ismeretünk a betegségeket és azok okait illetően, erősödne a preventív szemlélet és kiismerhetőbbé válna az egészségügyi szolgáltatások rendszere. Magát a konkrét programot, amelyet a Freiburgi Tanárképző Főiskola és a vele együttműködő általános iskolák 15 éves tapasztalataira igyekszünk építeni, csak egy lehetséges kísérletnek és próbálkozásnak tekintjük, amely a szerteágazó társadalmi háttér egy szeletének a hatékonyabb működését szolgálhatja. Ezzel együtt, úgy véljük nyugodtan tekinthetjük az oktatás minden területét kulcsfontosságúnak a mentális kultúra formálásában.

Itt jegyeznénk meg egy alapvetően fontos dolgot, amit minden projekt kidolgozásánál figyelembe kell vennünk. Nem építhetünk rövid, kampányszerű akciókra, szellemi és anyagi tőkénket csak hosszútávú, következetesen véghezvitt programokra szabad használnunk és csak ezekből remélhetünk tartós sikert. (A társadalombiztosítók finanszíroznak pl.: külföldön maximum néhány hetes kampányokat pl. ilyenek a különböző problémákra meghirdetett világnapok – dohányzás elleni világnap stb. – is, ám ezek csupán a folyamatos munka időnkénti kiegészítői lehetnek.)

Egy pedagógus számára közhely az a megállapítás, hogy a nevelés a kommunikációra épül, nagyon fontos a kommunikáció a gyógyítás folyamatában is. A két-fajta kommunikáció sikeréhez közelebb kell hozni egymáshoz az orvost és a tanárt, hiszen egymást erősíthetik a munkájukban. Erre is jó alkalmat kínál a programunk. Ebbe a körbe természetesen bekapcsolódik azután a szociális munkás, a szociológus és a pszichológus is.

Végezetül röviden, csupán jelzésszerűen, szólunk még a többi fontos mikro- és makro-társadalmi szinten ható csatornáról.

A *tömegkommunikációban* lényegesen hatékonyabban és sokoldalubban kell megjeleníteni a testi/lelki egészség paramétereit, intézményeit. Nem várhatjuk

viszont, hogy más fontos intézmények munkáját helyettesítse az. Természetesen a TV – mind helyi, mind központi szinten – döntő fontosságú, ezért nem véletlen, hogy külföldön is egyre több műsoridőt igyekeznek szervezni az egészségvédelem, egészségnevelés érdekében.

Az egyházak szerepét/súlyát – témánk szempontjából – úgy gondolom nem kell bizonygatnunk, hisz erre sok évszázados multa visszanyúló ilyen irányú munkálkodása a biztosíték. Négy évtizedes kalodájából kiszabadítva – ami nem jelenti azt, hogy ez a munkája ezen idő alatt megszűnt volna – szerepe minden bizonnyal óriási mértékben nőni fog. Éppen ezért alapvetően fontosnak tartjuk, hogy a különböző – a mentálhigiéne ügyében dolgozó – szakemberek, valamint az egyházak képviselői, akik jelentős mentálhigiénés munkát fejtenek ki, törekedjenek egymás nézeteinek kölcsönös megismerésére. A vélemények megismerése sok előítéletet, sztereotípiát rombolhat le, valamint kevésbé fenyegethet az interferencia törvénye alapján az a veszély, hogy a különböző kezdeményezések kioltják egymást.

(Gondoljunk csak pl. a bűn fogalmára, mennyire másképpen közelíti meg a pszichiáter, a lelkész, a jogász stb.)

Az egyes társadalmi szervezetek, pártok minden többségi elvű demokráciában igen sokat tesznek az egészség ösztársadalmi értékeinek makrotársadalmi szinten történő megvalósításában, melyhez a jogalkotás a szükséges keretet biztosítja, a gazdasági háttér pedig a létfeltételek biztosításán túl biztonságot vagy bizonytalanságot testesíti meg.

Magyarország makrotársadalmi szinten is igen nehéz helyzetben van, de a gazdasági kilábalással *párhuzamosan* – minden késlekedés nélkül – kell törekednünk mentálhigiénés kultúránk további formálására és hinnünk ennek tanulhatóságában.

Van egy közmondás: *amit Jánoska nem tanult meg, János már nem tud megtanulni.* Egy német professzor a következőképpen formálta át: *was Häschen lernt, braucht der Hans nicht mehr lernen (amit Jánoska megtanult, Jánosnak már nem kell megtanulnia).*

Egészségfejlesztő iskolai modell kialakítása

Az Eszsegügyi Világszervezet az Ottawai Kartában megfogalmazott és elfogadott health promotion koncepciójának megfelelően, a megvalósítás egyik gyakorlati eszközeként ajánlást tett az "egészségfejlesztő iskola" modelljének kialakítására, egy széleskörű egészségfejlesztési program megvalósítására általános és középiskolában egyaránt. (Comprehensive health education/promotion program)(2,10)

Egy ilyen széleskörű iskolai egészségfejlesztő program pozitívan befolyásolhatja az egészségmagatartást, az azzal kapcsolatos attitűdöket, képes egy holisztikus egészségkép kialakítására. Gyermek- és ifjúkorban ennek elsajátítása messze hatékonyabb lehet, mint a felnőtteket rábírni a már kialakult helytelen szokásaik megváltoztatására. Ily módon a felnőttkori krónikus, nem fertőző betegségek – többek között a szív és érrendszeri betegségek – megelőzésére is már a gyermek- és ifjúkorban lehetőség nyílik.

Nemzetközi téren számos kezdeményezés történt már eddig is, vagy egy-egy rizikótényezőre koncentráló – drog, dohányzás, mozgás, táplálkozás – programok, vagy egy átfogó, általános, az élet minden területére kiterjedő health education programok formájában. Azonban mindenütt hangsúlyozták az iskola, közösség, az egészségügyi szolgálat, az egészségoktatás valamint az iskolai környezet kölcsönhatásainak, összekapcsolódásának fontosságát, amelyek függetlenek a gazdasági, szociális és politikai változásoktól. (13, 6,11)

Általános elvként megfogalmazható: minden gyermek iskolai tananyagában kiemelt helyet kell, hogy elfoglaljon az egészségoktatás, a pozitív egészségkép kialakítása. Saját korábbi vizsgálataink is alátámasztják az iskolai képzésbe szervesen beépülő egészségnevelés hatékonyságát és egy adott közösség egészére kedvezően kisugárzó voltát. (8, 9)

A fenti tapasztalatok alapján munkacsoportunk a Pécsi Testnevelési Általános és Sportiskola vezetésével és tanári karával együttműködve, a Nemzeti Ifjúsági és Szabadidősport az Egészséges Életmódért Alap támogatásával egy olyan modell-

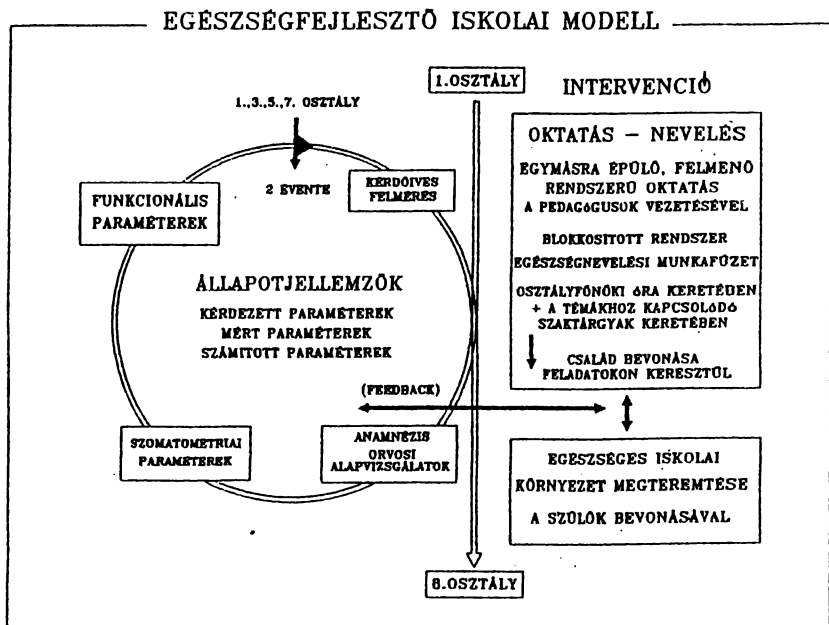
kísérlet kialakítását kezdeményezte 1991. őszén, amelyben a következő célkitűzéseket fogalmaztuk meg:

- célunk volt egy olyan modell kidolgozása, amely az oktatási folyamat egészébe illeszkedik, felmenőrendszerű és amely az egészséggel kapcsolatos ismeretek, készségek elsajátítását, pozitív attitűd kialakítását célzó bázisanyagon alapul (1).
- célunk volt továbbá, hogy a tanulók szomatikus fejlődését, az egészségmagatartásnak alakulását nyomon követhessük, az oktatási program hatékonyságát mérjük számítógépes rendszer segítségével.
- valamint az egészségnevelési és az iskolai környezetvédelmi programokon keresztül bevonjuk a szülőket, családokat is programunkba, ezzel lehetőséget teremtve az egészséggel - egészségmagatartással kapcsolatos, meglévő társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére.

Folyamatábránk (1. ábra 115. oldal) az általunk tervezett modell felépítését szemlélteti, melynek alapvetően két nagy összetevője van. Az egyik az intervenció, amely folyamatosan kapcsolódik az iskola tanmenetéhez elsőtől a nyolcadik osztályig. A másik blokk viszont a követéses vizsgálatokat foglalja magába, amelyek egyrészt a kiindulási állapotot és helyzetet mérik fel, másrészt két évenként ismételve segítségével nyomonkövethető, mérhető a változás és annak iránya, valamint az intervenció hatékonysága. Ezen feed back alapján lehetőségünk lesz az esetleg szükségessé váló módszertani változtatásokra, módosításokra az oktatás/nevelés területén.

Egészségnevelési-oktatási programunkat az egész iskola bevonásával kívánjuk megvalósítani, azonban az osztályfőnökök kiemelt szerepet kapnak ezen a téren, mivel az egészségoktatás elsősorban az osztályfőnöki órákon történik.

Természetesen az adott témákhoz kapcsolódva az egyes szaktantárgyak keretében is történik egészségnevelés. Mindez a tanterv bizonyos mértékű módosítását is maga után vonja majd. Ezért első lépésben egészségnevelési blokk formájában oldottuk meg az oktatást, ami azt jelenti, hogy folyamatosan néhány héten (4-5 hét) keresztül az osztályfőnöki órákon történt az ismeretek átadása, rendszerezése és aktivizálása. Mindenképpen folyamatos egészségnevelési, oktatási program szükséges ahhoz, hogy a gyermek viselkedésébe az egészséges magatartási minták beépüljenek, valamint hogy megszervezzék és elsajátítsák azokat az ismereteket, készségeket és képességeket, amelyek segítségével önmaguk választják az egészséget, az egészséges életmódot.

Oktatási bázisanyagként az "Az út az egészséghez" című osztályfőnöki kézikönyvet és az ehhez kapcsolódó egészségnevelési munkafüzetet használtuk fel. (2. ábra 116. oldal)

Ez a segédanyag a keringérendszeri betegségek Pécs-baranyai megelőzési modellkísérlet (9) keretében készült, amely jól illeszkedik programunkba.

Tartalmilag a következőképpen épül fel:

EGÉSZSÉGNEVELÉSI MUNKAFÜZETEK TEMATIKÁJA
--

1.OSZTÁLY	- SZEMÉLYI HIGIÉNE
- HELYES FOGÁPOLÁS
2.OSZTÁLY	- HELYES ÉS HELYTELEN TÁPLÁLKOZÁS
- TÁPLÁLKOZÁSUNK ÖSSZETEVŐI
- HOGYAN KÉSZÜL AZ EBÉDÜNK?
3.OSZTÁLY	- EGÉSZSÉG - BETEGSÉG
- HELYES ÉLETMOD, EGÉSZSÉGES NAPIREND
- SPORT, MOZGÁS, EGÉSZSÉG
- KÁROS SZENVEDÉLYEK
4.OSZTÁLY	- ÉLVEZETI SZEREK ES KÁROSITO HATÁSUK
- BARÁTSÁG, ÉRZELMEK, TÁRSAS KAPCSOLATOK
5.OSZTÁLY	- ÁPOLTSÁG, DIVAT ÉS EGÉSZSÉG
- NEMISZERVEK HIGIÉNÉJE
- EGÉSZSÉGES KÖRNYEZET: EGÉSZSÉGES ISKOLA ES OTTHON
- KÖRNYEZETSZENNYEZÉS
6.OSZTÁLY	- ÉLELMISZEREK ÖSSZETEVŐI, TÁPANYAGOK
- ENERGIASZÜKSÉGLET, ENERGIABEVITEL
- KONYHATECHNIKAI ALAPISMERETEK
- HELYES TÁPLÁLKOZÁS - OTTHONI ÉTREND
7.OSZTÁLY	- EGÉSZSÉG, BETEGSÉG, ORVOSHOZFORDULÁS
- ÉLVEZETI SZEREK, KÁROS SZENVEDÉLYEK
- SPORT, EGÉSZSÉG, SPORTBIOLOGIAI ALAPISMERETEK
- ELSŐSEGÉLYNYUJTÁS
8.OSZTÁLY	- ÖNISMERET, PÁRVÁLASZTÁS, SZERELEM

Az egyes témákat megfelelő szinten, egymásra épülve, folyamatosan elmélyítve tárgyalják a munkafüzetek. Az oktatás módszertana nem a szokásos didaktikus tanár-diák viszonyra épül, hanem elsősorban csoportdinamikai hatások felhasználásával kíván aktivizálni.

Programunk módszerei széles skálán mozognak, a munkafüzet önálló, csoportosan illetve a családban elvégzendő feladatai képezik a nevelés alapját, amelynek során lehetőség van arra, hogy minden gyermek elmondhassa a véleményét, aktívan részt vegyen az adott témával kapcsolatos közös álláspont kialakításában.

Lehetőség van alternatív foglalkozásokra is, melyeket a tanári kézikönyv ajánl. (3) Az alternatív foglalkozások között szerepelnek szituációs és szerepjátékok, kreativitást fejlesztő foglalkozások, különböző versenyfeladatok és saját élményen alapuló szabad interakciós beszélgetések. Az oktatási programhoz kapcsolódó feladatok, szabadidős programok keretében szervezett játékos feladatok, versenyek segítségével szeretnénk egyre nagyobb mértékben bevonni a pedagógusokat és megnyerni a szülők együttműködését és aktív részvételét a gyermekek egészségének fejlesztésében és egy egészségesebb iskolai környezet megteremtésében.

Programunkat az alapállapot felmérésével indítottuk. Első lépésben az első, harmadik, ötödik és hetedik osztályokban, összesen 347 gyermek alapvizsgálatát végeztük el. A kérdőíves felmérés önkitöltéses módszerrel történt illetve az alsótagozatban a szülők és az osztályfőnökök segítettek. A kérdőívet igyekeztünk a gyermekek korának megfelelő szinten, számunkra érthető módon összeállítani, ezért kétféle kérdőívet szerkesztünk, külön az alsótagozatosok és külön a felsőtagozatosok részére. A kettő között az eltérés - a kérdéses megfogalmazáson kívül - az, hogy a felsősöké egy kibővített változata az alsós kérdőívnek, másrészt pszichodiagnosztikai tesztek is tartalmaz, Brengelmann-féle (12), Sipos-féle (7) és Ozsváth-féle (5) tesztek.

A kérdőív kérdései alapján az alapvető életmódi szokásokról, ismeretekről szeretnénk képet kapni, mint pl.: táplálkozási szokásokról, egészségkárosító szokásokról, fizikai aktivitásról, szabadidő tevékenységről, a tanulás körülményeiről, feltételeiről, feltételeiről, az egészséggel kapcsolatos, már meglévő ismeretekről, a tanulónak a családban elfoglalt helyzetéről, személyiségéről és önértékeléséről.

A kérdőíves felméréssel párhuzamosan végeztük az anamnézis felvételt, a fizikális vizsgálatot valamint a szomatometriai és funkcionális vizsgálatok egy részét. Orvosi vizsgálatunk gyermekkori betegségekre, korábbi megbetegedésekre, sérülésekre, műtétekre, egészségügyi panaszokra vonatkozó anamnézis felvételére, valamint a teljes fizikális státuszra terjedt ki. Ezt követően vettük fel a szomatometriai paramétereket. A mért és számított paraméterek segítségével egyrészt lehetőségünk lesz majd az iskola gyermekpopulációját összehasonlítani a magyar standardokkal, másrészt vizsgálni a gyermekek pszichoszomatikus fejlődését. Tekintettel arra, hogy sportiskoláról van szó, az egyes sportágakra való felkészülést és az egyén fejlődésére gyakorolt hatást is nyomon követhetjük. Vizsgálatunk egy speciális területre a felnőttkorban várható testmagasság becslése. Ezt Mészáros-Szmodits (4) módszerével végeztük. Ennek a sportági kiválasztásánál lehet fontos szerepe.

A funkcionális paraméterek közül a fenti vizsgálatokhoz kapcsolódva spirometriás vizsgálatokat is végzünk, alapvizsgálatként a vitálkapacitást, a FEV1-et és

a Tiffeneau indexet rögzítjük. Az ergometriás és dinamometriás vizsgálatokat nem az egész iskolára kiterjesztve, hanem célcsoportokat és kontrollcsoportokat kijelölve valósítjuk meg.

Az ismertetett modellel lehetőségünk nyílik az egészséggel kapcsolatos ismeretek, készségek, attitűdök és magatartás valamint a pszichoszomatikus fejlődés kölcsönhatásainak tanulmányozására, nyommonkövetésére és adaptív befolyásolására.

Eddigi munkánkról összefoglalva elmondhatjuk, hogy kialakítottuk egy egészségfejlesztő iskolai modell terveit, elkezdtuk a modell gyakorlati megvalósítását mind az egészségnevelési program beindításával, mind az ezt ellenőrző egészségügyi program működtetésével; valamint megteremtettük a kutatás számítógépes nyommonkövetéséhez szükséges Hardware és Software feltételeket.

Konkrét eredményeinkről és tapasztalatainkról a későbbiekben kívánunk beszámolni.

IRODALOM

- 1.) Curriculum Guidance: Health Education (5)
National Curriculum Council, New York 1990.
- 2.) Ottawa Charter for Health Promotion 1986.
- 3.) Komlósi Ákos - Ácsné Császár Piroska
Út az egészséghez.
Egészségnevelési osztályfőnöki kézikönyv
Kiadja: Oktatási Kutató Intézet Budapest 1992.
- 4.) Mészáros I., Mohácsi J., Szabó T. és Szmodits I.:
A biológiai életkor meghatározásának és a felnőttkori testmagasság előrejelzésének lehetősége 10-13 éves korban mért antropometriai változók alapján.
HUNG: REV: SPORTS. MED. 24/1. 1986. 37-44.p.
- 5.) Ozsváth K.:
Pszichiátriai epidemiológiai vizsgálat önjellemző panaszleltár tesztekkel.
IV. Baranyai Orvosnapok Tudományos Konferenciája
Pécs, 1974. 145-147.p.

- 6.) **Prevention of Cardiovascular Diseases through Health Education (Editorial)**
Hygie Vol. XI. 1992/1. 3.p.
- 7.) **Sipos K.:**
A Spielberg-féle teszt magyar nyelvű változatával szerzett első hazai tapasztalatok.
"75 éves az MTA Pszichológiai Intézete", az 1977.XI.21-24 tudományos ülésszak előadásai 1978 Budapest, 142-152.p.
- 8.) **Szilárd I.:**
Benefit of the Health Promotion movement and its distribution to the renewed local self-governing structure in South Hungary
Health and Hygiene 1991.12. 166-171.p.
- 9.) **Szilárd I., Ács Józsefné, Várkonyi Amália:**
A TETRA CP Pécs-Baranya egészségnevelési intervenciók programja
Egészségnevelés 1986.27.4. 163-166.p.
- 10.) **The work of WHO 1990-1991.**
Biennial Report of the Director-General to the World Health Assembly and the United Nations
WHO Geneva 1992.
- 11.) **Trevor Shilton, Billie Corti**
School Health Promotion
Hygie Vol. XI. 1992/1. 11-15.p.
- 12.) **Tringer L.:**
A Brengelmann-féle személyiség vizsgáló kérdőív magyar változata.
Magyar Pszichológiai Szemle XXVI.1969. 477-491.
- 13.) **Willy F. M.de Haes:**
Research and Health Education
Hygie Vol. X. 1991/2. 13-15.p.

"Mert növeli, ki elfődi a bajt"

(Illyés Gyula)

Magatartás - zavarok, devianciák iskolás korú gyerekeknél

Az egészség pszichoszomatikus összetevői, a megelőzés súlypontjai

A WHO egészség definíciója: "Az egészség a teljes testi, szellemi és szociális jólét állapota, s nem pusztán a betegség vagy a nyomorékság hiánya."

Mi befolyásolja az egyén egészségét?

Elsődlegesen az *örökletes adottságok* határozzák meg, de az örökletes adottságok felszínre jutását *külső tényezők* serkentik ill. késleltetik.

A külső tényezők: természetes környezet
szociális környezet.

A táplálkozás és az *egyéni viselkedés* szintén nagy jelentőséggel bír az egészség meghatározásában.

A természetes környezet hatása az egészségre

A biológiai környezet valamennyi komponense meghatározó jelentőséggel bír az egyén egészségének megtartásában, ill. betegség állapotának kialakulásában.

A *napfény* hiánya angol kór kialakulásához, azaz D-vitamin hiányból eredő csontfejlődési rendellenességhez vezet.

Az erős inszoláció viszont, oki tényezőként szerepel a bőrrákok kialakulásában (farmerek és tengerészek bőrrákja).

A *levegő* szennyezettségéből fakadó ártalmak korunk aktuális környezet egészségügyi problémáját jelentik:

A levegőben található mikroorganizmusok baktériumok és vírusok, gombák az aerogén úton terjedő fertőző betegségek kialakulásáért felelősek. (Pl. influenza, bárányhimlő, rózsahimlő, tuberkolózis, difteria, szamárköhögés stb.)

A levegőbe került égéstermékek karcinogén hatásuknál fogva a tüdődaganatok kialakulását segítik elő. A közlekedés és az ipar által kibocsátott szennyező anyagok krónikus mérgezéseket eredményezhetnek. (Pl. ólom, fluor NO oxidok, szénmonoxid, széndioxid, kéndioxidok okozta idült mérgezési tünetek).

A *víz*, mint a bioszféra másik lényeges alkotója ugyancsak egészséget befolyásoló hatással bír.

A gyomor és béltraktus fertőző betegségeit a szennyezett ivóvíz vagy fürdővíz eredményezheti. A nitrátos kutak a csecsemők hemoglobinszintézisének zavarát okozhatják, az arzénos kutak krónikus arzénmérgezést, a jódiányos ivóvíz pedig kreténizmust hoz létre.

A talaj közvetlenül mikrobiológiai eredetű betegségek kialakulásáért tehető felelőssé, a tetanusz, gázdéma kórokozója, különféle férgek a szennyezett talaj révén kerülnek a szervezetbe, míg a toxikus anyagok a talajvizet kontaminálva közvetett úton hoznak létre toxikus egészségkárosítást.

A mesterséges környezet hatása az egészségre

A települések, elégtelen lakásvizonyok szintén rendelkeznek egészségkárosító hatással. Az urbanizáció révén a fertőző betegségek, a krónikus mérgezések, a balesetek, neurózisok arányának növekedését regisztrálhatjuk. A lakáskörülmények nagy szerepet játszanak nemcsak az aerogén és enteriális fertőző betegségek számának növekedésében, hanem allergiás elváltozások és pszichés zavarok hátterében is oki tényezőként szerepelhetnek. A természetes és mesterséges emberi környezet együtt komplex módon hat az egészségre. A szép emberi környezet értéke az ottélők egészségi állapotán is lemérhető.

Ne felejtjük: *Az esztétikum etikát is feltételez!*

A társadalmi (szociális) környezet meghatározó szerepe a betegségek kialakításában

A társadalom egészséget befolyásoló hatása jól ismert, hiszen az egyén társadalmi-gazdasági státusza és az egészségi állapota közötti kapcsolat nagyon sok esetben könnyen belátható: A szegénység és a betegség direkt kapcsolata egyszerű folyamattal illusztrálható: Kevés pénz – rossz körülmények, rossz tápláltsági fok – rossz orvosi ellátás – tudatlanság.

A szegény emberek morbiditási és mortalitási adatai kedvezőtlenebbek, különösen érvényes ez a koraszülés, fertőző betegségek értékeit illetően.

A fentiek alól kivételt jelentenek a baleseti adatok, valamint a nők emlőrákjának arányai, az előbbieket a tehetősebb réteg autós használatával, az utóbbit a zsír és fehérjédús táplálkozással hozhatjuk összefüggésbe.

A képzettség és a koronária betegségek, valamint a magas vérnyomás között egyenes arányú összefüggések vannak. Nyilvánvaló a stresszgazdag életvitel, a kevesebb fizikai aktivitás eredményezi a fenti kapcsolat kialakulását.

A családi helyzet is meghatározó szereppel bír.

Az egyedül élők morbiditási és mortalitási adatai lényegesen rosszabbak, min a családban élőké.

A *nemek közötti differencia* magyarázatára két megközelítést is alkalmazhatunk: A férfiak halálozási adatainak súlyosságát a biológiai megközelítés alapján úgy értelmezhetjük, hogy a nők biológiailag fitebbek, valószínű a női nemi hormonok is szerepet játszanak a nők szívósságának, biológiai ellenállóképességének kialakulásában. Az életmódbeli megközelítés értelmében a férfiak esendőségéhez a férfiakra jellemző sok veszélyes viselkedés, veszélyes foglalkozás is hozzájárul.

A *társadalmi mobilitás* jelentősége a betegségek kialakulásában az utóbbi évek vizsgálataiból derült ki. Az ingázók között nagyobb számban fordulnak elő koronária betegségek, a vidékről városba költözők között a tüdőrák aránya mutat emelkedő tendenciát, de általánosságban is kimondható, hogy minden életstílus változás esendőbbé teszi az egyént, tehát a mobilitásnak megvan a betegség okozó hatása.

Az *életmódbeli események* is betegség okozó hatással rendelkezhetnek. A gyerek születése, a szeretett személy elvesztése, mind mind a szervezetre stressz hatást gyakorol. Az eseményeket követően különböző betegségek jelentkezhetnek, természetesen nem egyedüli okként kell tekinteni a lelki, életmódbeli változást, de mindenesetre a kialakulást befolyásoló paraméterként kell tekinteni. Jellemző az ekcéma megjelenése, tbc-s folyamatok fellángolása, koronária elváltozások, gyermekbetegségek, terhességi komplikációk.

Gyakran csak ún. kis betegségek jelentkeznek: légzőszervi fertőzések, gyomor béltraktus betegségei, bőrbetegségek.

A megváltozott *viselkedési* minták ugyancsak betegségek kialakulásához vezethetnek. Az aktív egészség fogalom, amely az embert és környezetét dinamikus kölcsönhatásaiban szemléli, az egyént magát is felelőssé teszi a betegség kialakulásáért.

Melyek azok az új viselkedési minták, amelyek kockázatos viselkedésnek minősülnek?

az erőszakos cselekmények,
az étkezési szokások,
az elégtelen testmozgás,
a túlzott televíziózás.

Az egészséget meghatározó tényezők közötti komplex kapcsolatot már 1944-ben René Jules Dubos megfogalmazta, és előrevetítette a mára már beteljesült hatását.

"Az ember szinte öntudatlanul alkalmazkodik környezetéhez és már nem is törődik az autó bűzével, az otrombán terjeszkedő városokkal, a csillagtalan égbolttal, a fák nélküli sugárutakkal, a formátlan épületekkel, ízetlen kenyérrel, és az örömtelen ünnepekkel. Az érzékszervi ingerek beszűküléséért az ember erős hang és fény hatásokkal, valamint drogokkal próbálja majd kárpótolni magát."

Sajnos jelenleg ennek vagyunk tanúi, és mint a közösségért felelősséget érző értelmiséginek meg kell próbálni a súlyosbodó tendenciák megfékezését, és tudatosítani az egészségmegőrzés fontosságát.

A megelőzés, a prevenció több szinten érvényesül

Az elsődleges prevenció az egészségkárosodás kialakulásának megakadályozását tűzi ki célul, legfontosabb eszköze: az egészségnevelés.

A másodlagos prevenció a kialakulóban lévő egészségkárosodást korai szakaszában próbálja megragadni, eszköze a szűrés, amely lehetővé teszi, hogy ne alakuljon ki az egészségkárosodás.

A harmadlagos prevenció célja, hogy a károsodást szenvedett egyének minél könnyebben és hamarabb visszatérjenek az egészségesek csoportjába, tehát eszköze a rehabilitáció, ill. rehabilitáció.

A prevenció végső célja az emberek viselkedésének megváltoztatása, amely egy hosszú folyamat. Első lépés az ismeretanyag átadása, ezt követi az attitűd átalakítása, majd az emberek viselkedésének átformálása.

Ennek a bonyolult, hosszú, de nagy társadalmi jelentőségű munkának valamennyien, a közösségért felelősséget érző embernek, részeseivé kell válnunk, hogy megvalósuljon Ciceró mondása:

"Az emberek egészsége a legfőbb törvény"

A felhasznált irodalom:

**Kertai: Közegészségtan
Medicina Budapest (1989)**

**Last Public Health and preventive Medicine
Appleton Century Crofts Norwalk (1988)**

**Weir-Innes Russe: Community Medicine
Heinmann Medical Books London (1991)**

**World Health Organization Regional Office for Europe
Targets for Health for All 2000 Copenhagen: WHO (1985)**

A deviáns viselkedésről

A *deviáns viselkedésmód* a társadalomban uralkodó normáktól való eltérést jelenti, deviáns az a személy, aki a ténykedésével csoportjának határain kívül kerül.

A deviáns viselkedés-fajták az alábbiak:

alkoholizmus
drog-használat
öngyilkosság
nem organikus mentális betegségek
bűnözés

A szociológiai szemlélet ezeket a jelenségeket integráltan értelmezi: kölcsönös mögöttes okukként a társadalom egyfajta megromlását feltételezi. A különböző típusú devianciák esetében egyaránt megfigyelhető a szocializációs folyamat siker-teensége, elakadása és nyomában a személyiség hiányos integráltsága, azonosulási és szerep-problémák.

A *szocializáció* az az a folyamat, amelynek során a felnőtt generáció viselkedési, érzelmi, szerep- attitűd és kognitív sémák átadásával bevezeti a következő nemzedéket a környező társadalmi világba. Feltételezhető, hogy a szocializáció sikertelenségének tömegesebb előfordulása a szocializáló felnőtt generáció identitásának és szereprendszereinek zavarából egyenesen következik. Emellett fennállnak a nevelés, a szocializáció elégtelenségének egyéb elégtelenségei is: a ráfordítható idő hiánya, a megfelelő technikai fogásokban való járatlanság, stb.

Az elsődleges szocializáció a családban történik. a személyiségfejlődés elsődleges elakadása, megmerevedése sérülékenységet fejleszt ki a devianciák iránt. A deviáns személyiség valamilyen inadaptív viselkedési modell-lel rendelkezik. Gyakran a rá legnagyobb hatást gyakorló személyek építenek be inadekvát modelleket (pl. alkoholizáló apa, szuicidum, mint megoldási minta egy családi krízis-helyzetre, stb.) Előfordul az is, hogy az elsődleges szocializációt végző személyek nem nyújtanak közvetlen deviáns mintát, de nem teszik lehetővé a fejlődésben levő személyiségnek, hogy emocionálisan is megalapozott, viszonylag stabil identitást szerezzen, ezért az más referens közegeből, kortárs-csoportból, deviancia felé hajló szubkultúrából szerzi be formáló mintáit.

A beépült értékrendszer, mint globális háttér, nagy szerepet játszik abban, hogy mekkora ellenállásra találunk egyes deviáns modellek a sérülékeny, az érzelmi feszültség kihívásának kitett személyiségnél, hogy melyik deviancia-forma tűnik viszonylag elfogadhatónak számára.

A legtöbb ember elkövet élete folyamán szabályszegéseket, de nem minősül deviánsnak. A normaszegést nem kivételesen elkövető, hanem életüket eköré szervező embereket nevezzük deviánsnak, akik deviáns karriert visznek. Általában belépnek egy szubkultúrába, strukturált deviáns csoportban élnek.

Az ifjúsági szubkultúrák, fiatalkori devianciák társadalmi funkciójával kapcsolatosan két megközelítési mód van. A klasszikus megközelítéseknél a társadalmi intézményrendszer, a középosztály, a domináns rend elutasítása jelenik meg inkább, az újabb szociológiai elméletek viszont a deviáns személyek másságát hangsúlyozzák. Az elutasítás és a másság hangsúlyozása, kiemelése megfelelhet annak, hogy a devianciáknál mire helyezzük a hangsúlyt, az egyén belső fejlődésére, vagy a környezeti hatásra.

A serdülőkor, mint a személyiségfejlődés igen nehéz, viharos szakasza különösen hajlamosít deviáns viselkedési minták kialakulására. Ebben a korban ezek a jelenségek más jellegűek, más funkciót töltenek be, mint felnőtt korban. A serdülők önképe, önértékelése bizonytalan, hangulatuk gyakran változékony, igen nagy szükségük van kortárs-csoportjuk értékítéleteire és támogatására személyiségük formálásában. A kapcsolataikban elszenvedett kudarcok nagyon mélyen érintik őket. Emellett sok serdülőben él erős kíváncsiság, a világot megismerni, mindent kipróbálni. Nagyon lényeges, hogy veszélyérzetük sokszor irreális a betegség- és halál-képük, sebezhetetlenségük érzik magukat. Mindez együtt életkori jellemzőként hajlamosít drog-használatra. Ebben az életkorban az esetek döntő többségében ez csoportban történik, sőt bizonyos csoportokban az odatartozás feltételévé is válhat. Ezeket a jelenségeket másképp kell kezelnünk, és várhatóan a kimenetel is más, mint felnőttkorban.

A magyarországi ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatos vizsgálatokból

A vizsgálatokat egyetemistákból álló munkacsoport kezdte 1979-ben, és azóta számos közlés van. Ismertetésünkben Rácz József (1989, 1990) munkáira támaszkodunk.

Szubkultúrát alkotó, spontán marginális csoportosulások életét, a csoporttagok életútját, családi és másodlagos szocializációját valamint a tagok csoportbakerülését vizsgálták. A vizsgálatok módszere a résztvevő megfigyelés és a fílig struktu-

rált szociológiai mélyinterjú voltak. 1980 és 1985 között 234 interjút, 1988 és 1990 között 60 interjút készítettek.

Az alábbiakban a 234 vizsgált személy adataiból ismertetünk néhányat.

A fiatalok családjában 45 %-ban találkoztak válással, 12 %-ban az egyik szülő halálával. 22 %-ban vesztette el a fiatal egyik szülőjét 6 éves kora előtt. Állami gondozásban nevelkedett 231-ből 41 fiatal.

Az alkoholfogyasztás a fiatalok családjában általános volt, de 76 esetben meghaladta az átlagos mértéket (az interjúalany megítélése szerint). A családokban halmozódtak a devianciák: a testvérek narkóztak, csavarogtak és szuicidium, prosztitúció, börtön, mentális betegség is gyakran fordult elő. 75 esetben egyféle, 44 esetben többféle deviancia is előfordult.

A fiatalok mind elvégezték az általános iskolát (vagy még odajártak). Valamennyi középiskola típusból voltak tanulók, egyik sem szerepelt kiemelten. Jellemző volt viszont, hogy a fiatalok 20 %-a félbehagyta a megkezdett iskolát.

A 234-ből 36 volt alkalmi drog-fogyasztó, 80 rendszeres. 34-en kipróbálták már a drogot. 73 nem-drogos volt közöttük, 11 esetben hiányzott az adat. Rendszeresen fogyasztott alkoholt 102 fiatal. 39-nek volt már szuicid kísérlete. 37-t kezeltek kórházban. 60 fiatalnál lehetett súlyos pszichés zavarokat megállapítani. 53 fiatal volt büntetve antiszociális cselekedet miatt. A fiatalok többségénél nem egy, hanem kettő vagy több fajta deviáns viselkedés is előfordult.

A csoportba kerülés útja

A szubkultúrába való bekerülés során a vizsgálatok szerint az alábbi érzések, motívumok jelentek meg a fiataloknál, melyek a szubkultúrák felé irányítják őket:

a./ szociális vákuum és fojtogató kontroll

Az intézményes szférákban (iskola, munkahely) vagy az e szférák által ellenőrzött, a mindennapi élet részét képező életterekben a fiatalok úgy érzik, teljesen kontrollálják őket, mozgásszabadságuk minimális, sorsukat nem tudják befolyásolni, azt mások irányítják. Ez a fojtogató érzés gyakran kapott politikai, ideológiai színezetet. A fojtogató érzés elől menekültek a szubkultúra "szabadságába".

Az iskola a deviánssá válás útján (normasértés, peremhelyzetbe kerülés, szubkultúra tagság) sokáig toleráns lehet, megpróbálhat utánanyúlni a fiatalnak, bevonni különböző tevékenységekbe. Ezzel ellentétesen lehet intoleráns, igen hamar

szankcionálhatja a viselkedést, kizárhatja az iskolai közösségből, ami az iskola otthagytához vezet- vagy éppen egyértelmű eltávolítás következik be. Ezzel a fiatal rendelkezésére álló legitim szocializációs csatornák erősen beszűkülnek. Az iskola kategórián belül is elválík az intézmény és a tanár szerepe (aki reagálhat az intézmény egészével ellentétesen). A tanulók is különbözőképpen reagálhatnak, minősíthetik egymást. Az interjúból kiderült, hogy a fiatalok egy része iskolai kortárs csoportjában sem integrálódott, a többiek kirekesztették illetve ő maga megvetette a számára az iskolai értékeket megjelenítő jó tanulókat.

A durva normasértő fiatalokat az interjúk alapján már nem is érdekelte az iskola reakciója, nem észlelték a minősítést, helyette ők már a rendőrséggel, a gyermek és ifjúságvédelemmel ütköztek.

A vizsgálatban résztvevő jobb szociokulturális körülmények közül kikerült fiatalok, akik súlyosabb szocializációs zavarban nem szenvedtek, a fojtogató kontroll érzéséről számoltak be, és elmondták, hogy kivonultak az intézményekből és az intézményes kortárs csoportok köréből. Náluk az alternatív identitás szerepminták már a szubkultúrába lépés előtt hatni kezdtek.

A szociális vákuum az intézmények közötti életterek ürességét jelenti. A társadalomnak ezekben a szférákban nincs kidolgozott normarendszere, értékei és viselkedésformái. A társadalmi intézményrendszer, a hivatalos ifjúsági kultúra szerep- és státusz rendszere nem elérhető. A szubkultúrába kerülés ebben az esetben egyfajta "szocializáció".

A fiatalok egy része az intézményeken belül is magára marad. Az üresség és a fojtogató kontroll a fiataloknál egyidőben is megjelenhet. A szociális kapocs a konvencionális intézményekhez, illetve az azokat képviselő jelentős személyekhez fűződő kapcsolatot, elköteleződést jelent (beleértve a társadalmilag támogatott kortárs-csoportok tagjait is). E kapocs gyengülése, megszűnése jelentős lépés a deviancia felé.

b./ kirekesztődés és kivonulás

A fiatalok az iskolai értékekkel, normákkal vagy a kortárs-csoporttal történő ütközések révén fennálló sikertelenségek hatására kirekesztődtek az iskolai kortárs-csoportból. Viselkedésük, szabadidő-eltöltésük és társaságuk miatt "fekete bárányok" lettek. Ha végül elkövettek valami "balhé"-t, megtörtént a minősítés, deviánsok lettek. Az ilyen tanuló már nyílt fenyegetés az iskola érték- és normarendszerére. Ebben a szakaszban az iskola minősítése, a "balhé" kezelése meghatározó.

Voltak fiatalok, akiket az individualizáció és a valahová tartozás vágya közötti ellentét vitt a szubkultúrába. Itt tudták átélni, hogy a társadalomba nem illeszkedtek be, mégis kötődtek valahová, elfogadták őket.

A szubkultúra szerepe

A szubkultúra szabályozza a tagok egymáshoz és a kívülághoz fűződő viszonyát. A csoportok meglehetősen határozott normákkal rendelkeznek, nagyfokú konformitást várnak el tagjaiktól, kultúrájukat hagyományozzák. Ezáltal jelentős szocializáló szerepet töltenek be, éppen azoknál a fiataloknál, akik eddig társadalmi úrben mozogtak. Végso soron e szubkultúrák több alkalommal jelentik a társadalomba való beilleszkedés útjait, bizonyos időbeli haladékkal, a kíméletlen beilleszkedő mechanizmusokkal szemben bizonyos mértékű aktív szerep megőrzésével. A szubkultúrában résztvevő fiatalok túlnyomó többsége 20 éves kora körül, amikor új személyiségfejlődési fázisba lép, új szereplehetőségeket kap (férj, feleség, szülő, munkavállaló) a szubkultúrából eltűnik és integrálódik a társadalomba.

A megelőzésről

A megelőzés az olyan hivatás- és intézményrendszer feladata, amelyik állandóan érintkezik a fiatalság széles rétegeivel.

Ilyen hivatáskör mindenekelőtt a pedagógusoké. Segítségül hívhatják a szociális és egészségügyi szolgálatokat. Az eddigi merev intézményalakítási és működési gyakorlatot meghaladó, rugalmas együttműködés szükséges ezen szakmák között.

A megelőzés lehetőségei:

- Az egészséges és kiegyensúlyozott életmód értékeinek propagálása igen fontos preventív tevékenység.
- A még kialakulatlan személyiségű, az érzelmi támogatásra fokozottabban rászoruló, az élet értelmét kereső fiatal generáció szocializációs deficitjeit meg kell próbálni pótolni (klubok, önismereti körök, viselkedési tréning csoportok segítségével).

- A problémás, "predeviáns" fiatalok beilleszkedésének előmozdításában jelentős szerepe kell, hogy legyen a nevelési tanácsadóknak és a családsegítő intézményeknek.
- A deviáns jelenségek komplex, szociális jelenségek- így megelőzésükhöz és visszaszorításukhoz több társadalmi, államigazgatási és tudományos ágazat kooperációja szükséges.
- A gyógyult betegek, lelkeszek, önkéntesek részvétele ebben a munkában nagyon hasznos lehet, fokozza a megközelítési mód komplexitását.
- A biológiai, pszichés és szociális jóllét, a társadalmi igazságosság és méltányosság fokozása a hatékony megelőzés lényeges feltétele.

Teljesítményzavarok az iskolás korban

A teljesítmény a tervszerű, tudatos tevékenység része, produktum. A személyiségfejlődés első szakaszában a gyermek életében kiemelt tevékenységi forma a játék. A játék, amely A. Freud szerint a gyermek legsajátabb nyelve. Szinte minden tevékenységében szövődhet kísérő mozzanatként. Nincs a gyermeknek olyan élménye $\neg$ akár kínos akár kellemes $\neg$ ami ne válhatna bármikor e játéktevékenység kiindulásává. A játéktevékenységet azonban nem kíséri, nem zárja a teljesítmény. Minden egyéb tevékenységtől örömszínezete, öncélúsága, spontaneitása különíti el. Az átélt öröm jól megfigyelhető a gyermek viselkedésében, aki ellazult $\neg$ még a játék izgalmában is $\neg$, derűs, önfeledt. A játék önmagáért való, az élmény örömet nem a szükségleti kielégülés adja, hanem maga a funkció, a ténykedés, a fantázia. A játék tehát nem vágyteljesítmény, nem kielégülésre törekvés, sokkal inkább az átélés öröme, a meglévő feszültség csökkenése, a megkönnyebülés élménye.

A fejlődéslelektan kutatói a játékot gyakorlásnak tekintették, amelynek során a gyermek felkészül a felnőtt életre. Az utánzás segítségével belső gyakorlatra tesz szert, melyet később a feladatvégzés során alkalmaz. A játéktevékenység az életkorral fejlődik, differenciálódik. Míg óvodáskorban szinte az élete, a 6.-7. életévben belépő információ-éhség kissé háttérbe szorítja. A kisiskolás korban azonban (8-10 éves kor) bármikor, bármely tevékenység kapcsán előbukkanhat, hiszen alapvetően pszichés regenerálódást, "öngyógyítást" biztosít. A gyermek ugyanis játékában megjeleníti bánatát, vágyait, sérelmét, kudarcait, félelmét, örömeit, miközben segítségével az élmények feldolgozásának eszközéhez jut. Ebben, a gyermeki fejlődés számára természetes életmódban jelenik meg és egyre inkább határolódik el a teljesítménnyel jellemezhető tevékenység, a feladat.

A gyermek személyiségének fejlődésében minőségi változást hoz a rendszeres kötelességre, munkavégzésre épülő iskolás élet.

A szülői házról való leválásnak első intézményes eszköze az iskola. A gyermek a szülő segítségével lassan átérzi, hogy egy olyan intézménybe kapcsolódott, amelynek hatásköre túlterjed a szülők hatalmi körén. A pontos, rendszeres munka megkövetelése, a szabályokhoz való alkalmazkodás elvárása már a külső világból indul ki, és ez alól sem apja, sem anyja nem mentheti fel.

E feladatot pszichés sérülés nélkül csak abban az esetben képes a gyermek megoldani, ha a biológiai-pszichológiai-szociális érettség feltételeivel rendelkezik.

Személyiségfejlődésében a latenciakor küszöbére érkezik, amikor a szülőkről abban az értelemben válik le, hogy a *követelményeiket kezdi belsővé tenni* – önmagától követeli, amit tőle elvárnak. A tilalmak egyrésze a parancsoló felnőtt távollétében is érvényes. A tilalmak megszegése esetén fokozódik szorongása, és a szorongás engedmességben vezetődik le. A felnőtt elvárása, ítélete a gyermek figyelmének fókuszába kerül. A belső és külső követelmények találkozási pontján, az iskolai kötelességhez és a gyermektársakhoz való viszony kiépülésében, elengedhetetlen a szülőktől való eltávolodás az önállósodás útján.

A személyiségfejlődés egyéb tényezőiben is fordulat következik be a 6-7. életévben. A viselkedés stabilizálódásához jelentősen járul a *gondolkodás érzelmi telítettségének csökkenése*. Az indulatok elhárítása háttérbe szorítja a képzetáramlásban a vágyteljesülés igényét. A gyermeket már nem készíteti az azonnaliság, így a feladat, a külvilág által megszabott követelmény, főlegbe kerekedhet a játék, a képzelet örömszerzésének. A követelmények tudatosabbak lesznek, s ez fokozza az érdeklődés tárgyiasodását, az ismeretszerzés igényét.

A követelmények teljesítésére való beállítódást nevezzük *kötelességnek*, amely a folyamatosság tényét is magában foglalja.

A kötelességtudat a teljesítményhez való viszony alapja. A tartósabb cselekvésre új motívum sarkallja a gyermeket, a teljesítmény öröme. Ezen a ponton a gyermek tevékenységében egyre inkább elhatárolódik a játék a feladattól.

Az iskolás gyermek fokozatosan tanulja meg, hogy környezete a teljesítményen keresztül értékeli, és ezzel egyidőben lassan megtanul önmagáról is ítéletet alkotni.

A fiúk és a lányok teljesítményhez való viszonyában nincs alapvető különbség. Mindkét nemre jellemző a kötelesség és az érdeklődés felé vezető fejlődési út. Korábbi tapasztalati és statisztikai adatok mégis feltárnak különbözőségeket. Többek között a lányok számára a tanulás, mint teljesítmény, személyhez fűződő kapcsolatok függvénye ("tanára kedvéért szereti meg a tudományt"), a fiúk érdeklődése, tanulása inkább tárgyi orientációjú, függetlenebb a személyes kapcsolatoktól, ("a tudomány segíti tanára elfogadását"). A teljesítmény fokozásában a megerősítés szociális formái elsősorban a lányokra hatnak, a fiúk számára a szociális megerősítés inkább másodlagos. Ez tükröződik az osztályzatokban is – a lányok általában jobb osztályzatot érnek el, mint a fiúk. Ez a különbség úgy tűnik, nincs korhoz kötve.

A teljesítményzavarok tekintetében is különbözik a két nem; az érdeklődés beszűkülése inkább a lányokra, a figyelem szétszórtsága inkább a fiúkra válik jellemzővé. (Nemes L., 1975.)

A teljesítményhez való viszony torzulása kóros reakciókhoz vezethet. A kötelességteljesítés nehézségeihez néhány neurotikus és pszichoszomatikus tünet kapcsol-

lódhat. A magatartás zavarai pedig megnehezítik az iskolai beilleszkedést, gátolják a tanulási teljesítményt. Teljesítményzavarnak tekinthetjük, ha a gyermek szorongás vagy egyéb ok miatt intelligencia szintje felett vagy alatt teljesít. Forrása az érdeklődés beszűkülése és a figyelem szétszórtsága.

A pszichológiai elemzés nem egyszer felderíti, hogy a teljesítménykudarccal regressziós tünet; nem vállalni a felnőtté válás felelősségét, nem vállalni az elszakadást a kisgyermekkortól. Nehéz annak eldöntése, hogy orvosi, pszichológiai, vagy pedagógiai eszközök szükségesek a teljesítményzavarral küzdők személyiségének megerősítéséhez, korrekciójához.

A fejlődéslelektanban való tájékozódás után tekintsük át a *teljesítményromlás néhány okát*.

A gyermek érzelmi közege, háttérje a család. Szoros és mély kötődés fűzi a szüleihez, e szükséglet kielégítésének sérülése csökkenti a teljesítményre fordítandó energiát. A váratlan teljesítményromlás okait tehát először a családban, kapcsolati mintáiban, életrendjének változásában keressük. A *MEGROMLOTT CSALÁDI LÉGGÖR*, a boldogtalanná vált házasság mélyen elbizonytalanítja a gyermeket. Szeretné megérteni a helyzetet, de ehhez többnyire nem kap segítséget. Magára marad, fenyegetettséget él át. Figyelme fixálódik az otthoni problémánál és ez koncentrációs nehézségeket, zavarokat okoz a tanulásban. Súlyosítja a helyzetet a szülők nevelési módszereinek megváltozása, a *büntetés-centrikusság*, a verés megjelenése, vagy eluralkodása. Ez a nevelői attitűd, amely a szülők konfliktuózus kapcsolatából fakadhat, kiválthat és tartósíthat félelmi állapotokat, gátlási folyamatokat, önértékelési zavart. A konfliktus kialakulásáért felelőssé tehető az alkohol, a válás gondolatának felmerülése, de valamelyik szülő tartós megbetegedése is.

Az *alkoholista szülő* (szülők) gyermekei szenvednek a bizonytalan, feszült, kiszámíthatatlan reakcióktól, miközben szemük előtt omlik össze látványosan a szülő-tekinet. Fokozódik bizalmatlanságuk, érzékenységük, szégyenérzetük, miközben küzdenek támaszvesztésük ellen.

A betegség, a krónikus megbetegedés is mély válságot indíthat el a család érzelmi életében. A szorongást szinte állandósítja az elvesztéstől való félelem. Megnehezíti a helyzet feldolgozhatóságát a helytelen titok-kezelés, amely a gyermek fantáziacitet teljesen kimerítheti. Ez a "titok" elszigetel, izolál, beszűkít, lassan kivon a valós, reális életből.

Átmeneti teljesítmény- és viselkedészavarokat okozhat a *testvér születése*, amely a család számára örömteli esemény, a gyermeknek azonban súlyos érzelmi teher lehet. Az anyai előkészítés módjától, minőségétől függ, mekkora és milyen

tartós válságót okozhat a gyermek számára. Az anya szeretetének elvesztésétől való félelem szélsőséges viselkedési formákat és teljesítményeket provokál. A fokozott féltékenység, érzékenység könnyen megronthatja a társkapcsolatokat is.

Kutathatjuk az okokat a *TANULÓI SZEMÉLYISÉG aktuális állapotának változásában*.

Az osztályzati nemcsak a gyermek egyszeri teljesítményének értékmérője, hanem "rangját", helyét is meghatározza valamely osztályközösségben. A tanár véleménye kihat a gyermek otthoni helyzetére, sorsára, vágyai teljességére. A gyenge teljesítmény tehát emocionálisan súlyos következményekkel jár, mind otthoni, mind iskolai környezetében. A kudarcotól való félelem szorongást vált ki, a túlzott félelem irreális teljesítmény-szorongásban manifesztálódik.

A szorongás, amely többnyire teljesítményfokozó $\rightarrow$ bizonyos helyzetekben és esetekben a teljesítmény csökkentését idézi elő.

A szorongás kétféle változata vagy a feladatra irányítja, mozgósítja a személyt, ezzel csökkentve a feladat nehézségét (facilitáló szorongás), vagy önmagára, az énrre, s ezzel tanácstalanságot, elbizonytalanodást, szomatikus és vegetatív reakciókat vált ki (debilizáló szorongás). A szorongás mozgósító hatását tapasztaljuk a kitűnő tanulóknál, akiknek teljesítményét növeli, de testi reakcióik azt tanúsítják, hogy a szorongás számukra is megterhelő. A gátlásokkal küszködő tanulók lámpalázuk, szorongásuk következtében az iskolában kevesebbet tudnak (bemutatni tudásukból), mint amennyira felkészültek. Azt határozottan leszögezhetjük, akár emeli a szorongás a teljesítményt, akár csökkenti, tartós hatásában erősen megterhelő.

Optimális szintjének beállításához *kisiskoláskorban* a pedagógus személyisége nélkülözhetetlen, elég a mosoly, a szigor. *Prépubertáskorban* a teljesítménymotiváció növeléséhez, a szorongás szintjének szabályozásához új motívum kell $\rightarrow$ az osztályozás. A *pubertáskor* új motívációja maga a teljesítmény, az erőfeszítés, a rivalizálás az én-keresés szolgálatában.

A szorongás és a motiváció kellő $\rightarrow$ teljesítményt serkentő $\rightarrow$ adagolása pedagógiai feladat.

Subjektív tünetként szoktuk leírni a gyermek elfáradását, amelynek összetevője a figyelem elkalandozása, rossz közérzet, ingerlékenység $\rightarrow$ és következménye a teljesítményromlás. Ennek háttérben az idegrendszer befogadóképességének átmeneti, vagy tartós gyengülése áll a túlterhelés következtében. A fáradtság halmozódhat és létrejöhét a *kimerültség* állapota.

A kimerült gyermek mentálhygiénés szempontból agyongyötört, felfájdásos panaszokkal küszködik. Súlyosabb esetben érzelmileg lehangolt, közönyös, depresszív. Számára az iskola a sikertelenség, az értetlenség és a kudarcok színhelye. Az érdektelenség és a túlzott erőfeszítés kettős terhét viseli.

A kimerülés főbb tünetei közül kiemeljük az alvási zavarokat (elalvási nehézség, felületes alvás, felriadás), vegetatív panaszokat (szív-, gyomor-, hastáji panaszok, hányinger), túlérzékenységet (könnyen elsírja magát), ingerlékenységet, étvágytalanságot. Az egyensúly helyreállításában jelentős szerepe van, a szakember segítsége mellett, az aktív pihenés megszervezésének.

Egy korábbi felmérés adataiból; az eredményes tanulók 75 %-a rendszeresen magátói ébred, a kudarcot valló gyermekek 43.1 %-a erőszakos ébresztéssel, megzavart biológiai ritmussal terheltlen kezdi a napot.

Ismert jelenség szakmai körökben az iskola szerepének túlhangsúlyozása a szülők részéről. A szülők, akik valóban átérzik, hogy az iskola, a teljesítmény gyermekük első "próbátétele", sokszor nem bírják elviselni, hogy ezt ne elsőrendűen oldja meg. A szülői vágy, hiúság, az anticipált – olykor irreális – célok, a gyermeket erejét, képességét meghaladó teljesítményekbe akarja hajszolni. Ha a teljesítmény mértékéül nem a gyermek saját képességfedezete szolgál, egy ideig a szeretett anya – apa szeretetéért próbálkozik, elszántan küszködik, majd feladja. Ezen a ponton hirtelen bekövetkező, látványos teljesítményromlások jelenhetnek meg, amelynek háttérében a gyengébb képességet figyelmen kívül hagyó *irreális elvárások* húzódnak meg.

Komoly lelki válságot okozhat prepubertás-pubertás korban az, ha a tanuló *igényszintje* nem áll egyensúlyban belső és külső lehetőségeivel, adottságaival. Az igényszint pozitív irányú torzulása az elégtelenségi, kisebbségi érzést állandósítja, megoldási stratégiái sem adekváltak (magolás, betegségbe menekülés ...). Érzelmi életében is negatív, feszültségfokozó változások következhetnek be. Halmazódik az agresszió (gyűlölet a tanár iránt, elkeseredett rivalizáció a kortárs-csoportban), amely viselkedési zavarok és elfojtott indulatok forrásává válhat.

Az iskolás évek egyik pszichológiai alapfeladata a saját képességgel való megismerkedés és megbarátkozás – kibírni, hogy képességeiből egy bizonyos fok eléréséig futja, s ezt a fokot (elkeseredés nélkül) vállalni tudja.

A teljesítményromlás okainak feltárásában a harmadik terület az *ISKOLA PSZICHÉS KLÍMÁJA*.

Az iskola az első munkahely, amely egész életre szólóan befolyásolhatja a személyiség munkához való viszonyát. Sajátos kapcsolataival mintát nyújt az együttes tevékenységre, a vezetőhöz (tanárhoz) való alkalmazkodásra. Pedagógiai-pszichológiai felmérések egyértelműen igazolják a *tanár személyiségének*, a *tanár-diák viszony* minőségének kiemelt szerepét a kellemes légkör kialakulásában. A tanári típusok között szerepel többek között a tananyagcentrikus és gyermekcentrikus pedagógus, az autokrata (tekintélyelvű) és demokratikus tanár, azonban a nevelői hatékonyságnak kevésbé vizsgált összetevői ritkán kerülnek említésre. Ilyenek, mint a tanár motivációja, törekvései, fáradtságszintje, humaniz-

A tömegkommunikáció hatása az ifjúságra

Amikor megkérdezték Benjamin Spock-ot, hogy a gyermeknevelésben vannak-e konkrétan kerülendő dolgok, így felelt: "Abszolút kerülendő az erőszak nézése a tévében. Az egész mostani Rambo-szellem kétségbeejtő. Sokminden, amit a gyermekek a képernyőn látnak, szexuálisan is brutalizál. A kevésbé technicizált társadalomban a gyermekek nem láthatják, hogy embereket sorozatosan brutálisan ütlegetnek, vagy meggyilkolnak. Mire az átlagos amerikai gyermek a 18. életévét eléri, már 18 ezer gyilkosságot látott a tévében. Ugyanakkor tudjuk, hogy valahányszor egy felnőtt, vagy egy gyermek brutalitások szemtanúja lesz, az bizonyos csekély mértékben őt magát is brutalizálja. Világméreteken erősen vezetünk a bűnözés terén, olyan cselekményeknél, mint a családon belüli gyilkosság, a nemi erőszak, kegyetlenkedés a feleséggel és a gyermekekkel szemben. S mégis egyre több gyermek nő fel az erőszak szörnyű bősége közepette, amelyet a tévében lát. Ez igazán borzasztó".

A híres amerikai gyermekgyógyász szavai hazánkban is nagyon aktuálisak. Hiszen Magyarországon is ma már minden családban van gyakorlatilag tévékészülék, és a közvéleménykutatás adatai szerint gyermekeink egyre több időt töltenek el a televízió előtt. A műholdas adások és a vezetékes televízió elterjedésével pedig egyre nő nemcsak az ismeretterjesztő adások száma, hanem azoké is, amelyek a fizikális erőszakot közvetítik a fiatalok felé. A videó-készülékek terjedésével pedig, ha nem vigyázunk, gyermekeink "mindennapi kenyerévé" válhatnak a horror, akció és pornófilmek is.

Hogyan épült be a televízió ennyire a mindennapi életünkbe?

Számos pozitív hatása mellett (ismeret közvetítő, pozitív mintanyújtó, kikapcsolódást elősegítő) negatív hatásai hogyan előzhetők meg, vagy küszöbölhetők ki, erről szeretnék néhány szót ejteni.

1. A televízió családi napirendet alakító hatása

Manapság olyan társadalomban élünk, ahol a 30 év alattiak jórésze úgy nőtt fel, hogy naponta tévénézéshez szokott, a legtöbb 20 év alatti fiatal, pedig kicsi korától naponta több órát tölt el a készülék előtt. A tévé szabja meg az otthoni napirendet, beleszólhat a vacsora időpontjába, a tanulásra, vagy a játéokra szánt időbe. Sokszor a műsorhoz igazodnak a hétvégi programok, a családtagok egymással töltött ideje is. Erdélyi (1988) megfigyelése szerint a lakáshasználat is a tévékészülék elhelyezésének a függvénye. A lakás központja a tévés szoba, a legtöbb családban a tagoknak megszokott ülőhelyük van, sőt a nézőhelyek elren-

deződéséből a családi kapcsolatrendszer váza is leolvasható. A családban a legfontosabb családtagé általában az a hely, ahonnan a televízió a legkényelmesebben nézhető.

A televízió előtti helyzet a családi beszélgetések fő színterévé válik, és a beszélgetők szemtől szembeni helyzete elvesz. A szemkontaktus és gesztusok elvesztik a jelentőségüket, a szóbeliség kerül előtérbe. A gyerekek gyengébb kifejező-készségük miatt nem "versenyképesek" a beszélgetésekben, s így ők a szülői kommentároknak is inkább csak hallgatói, sem mint beszélgető partnerei.

A televíziós helyzet nem kedvez a családon belüli konfliktusok megoldásának sem. Rejtett formában megvannak a tévézés közben is, mert a műsor kommentálása lehetővé teszi rejtett üzenetek továbbítását a szülőknek egymás felé, vagyis a célozgatásokat. Ugyanakkor előnye is lehet az, hogy késlelteti a konfliktusok kirobbanását, és így megfontoltabb reakciókra ad lehetőséget.

Erdélyinél a megkérdezett szülők a televíziónak 3 főle előnyét említik a gyermeknevelés területén:

1. Tudást közvetít a gyerekek felé.
2. Tehermentesíti a szülőket, mivel, ha a gyermek elmerül a televíziózásban, nem "zavarja" kérdéseivel a szülőt.
3. A televízió megvonása büntetőeszközként használható.

A tévé ártalmait a szülők szerint így foglalhatjuk össze:

1. A Gyermekek kevesebbet olvas, játszik,
2. Tanúja az agresszív jellemeknek, melyek szorongást váltanak ki benne.
3. Túl hamar megismerkedik a szexualitással.

Láthatjuk tehát, hogy a vizsgálatok szerint a televízió szerepe az utóbbi 20 esztendőben hazánkban is jelentős mértékben megnövekedett. Előnyeit és hibáit a szülők megfelelő módon értékelik, negatív hatásai alól kivonni azonban sem önmagukat, sem a gyermekeiket nem sikerül.

2. A televízió hatása az agresszivitásra.

Bár a különböző országokban nagyok a különbségek a tévézési szokások között, lényegében minden gyermek ki van téve a tévés erőszaknak.

1. A tévé csaknem minden gyermek számára hozzáférhető, majdnem minden családban van tévé, néhol kettő is.
2. A gyermekek sok időt töltenek el a készülék előtt.

3. Számos tévéműsor tartalmaz erőszakot, és különösen a gyermekek részére sugárzott műsorokban, valamint a fő műsorban sok az agresszivitás.
4. A szülők a legtöbb gyermeknek megengedik, hogy szinte korlátlanul nézzék a műsorokat, tekintet nélkül a tartalmukra. Számos vizsgálat azt mutatta, hogy annak ellenére, hogy a szülők aggódnak a tévézés káros hatásai miatt, általában mégsem korlátozzák a gyermekeket a tévézésben.

Gerbner és mtsai (1982) 1967 és 79 között figyelték a televíziós programokat az Egyesült Államokban. A 13 évig tartó megfigyelés azt bizonyította, hogy az amerikai tévéfilmekben az erőszak gyakran az előadás súlypontja. A vizsgált programok közel 80 %-a tartalmazott erőszakot, és ez sokszor indokolt, hatásos, és jutalmazott formában jelent meg. A tévéjátékokban az erőszak, vagy a törvénytelen eszközök általában célravezetőbbnek vannak beállítva, mint a törvényesek. Amikor a filmben a "jó fiú" erőszakot alkalmaz, nemcsak hogy eléri a célját, hanem további előnyöket is élvez: megdicsérik, előléptetik, híres lesz, anyagi haszna lesz stb.

A tévés erőszak megértése változik a néző értelmi fejlődésével és az élettapasztalatok szaporodásával, vagyis a növekedéssel is. Az óvodás csak elszigetelt agresszív cselekményeket lát, majd az általános iskola első, második osztályában már az agresszív cselekményt és annak közvetlen következményét is összefüggésbe tudja hozni. Az ötödik, nyolcadik osztályos gyermekek már mind az agresszivitás motivációjára, mind pedig a rövid és hosszútávú következményeire emlékeznek, azaz megértik a cselekmény összefüggéseit is. Természetesen rontja a megértést, ha a film -mint a műholdas adások általában- idegen nyelvű: Nagyon fontos tehát az is, hogy a gyermek milyen életkorban, és milyen nyelven találkozik az agresszív jelcetekkel.

Az agresszív hatás kialakulásának feltételei

Az agresszor mint modell

Nem minden szereplő azonos modell értékű, és a néző személye sem közömbös, hogy kit tart utánzásra méltónak. Az erős, sikeres, a megfigyelő számára attraktív modellt különösen gyakran utánozzák a bizonytalan, könnyen befolyásolható, tapasztalatlan nézők, mint amilyenek a gyermekek és fiatalok is. (*Bauer 1981*) Főleg fiataloknál figyelhető meg, hogy az általuk csodált sztrárral olyan mértékben azonosulnak, hogy külső megjelenésükben, mozdulataikban, magatartásukban is utánozzák.

Az agresszív cselekmény képi megjelenítése

Az erőszak megjelenítési formája sem közömbös az utánozhatóság és a viselkedés befolyásolása szempontjából.

Általában elmondhatjuk, hogy a realisztikus ábrázolású, könnyen utánozható, spontán, kellemetlen következmények nélküli erőszak hat leginkább. Saját vizsgálataink is ezt támasztották alá: a gyakori, "szorgalmas" tévéző gyerekek tekintet nélkül szociokulturális környezetükre agresszívebbnek bizonyultak, mint az ezeket a műsorokat nem nézők (Vetró és mtsai. 1987.).

A jutalmazott agresszió

A vizsgálatok azt mutatták, hogy a gyermekek és fiatalok azokat az agresszív cselekedeteket utánozzák leginkább, ahol a film folyamán az erőszakos megnyilvánulások igazolást nyernek, megjutalmazódnak. (Bandura 1963) Így a gyermekek számára elfogadhatóvá válik az utánzás. Azonban ha a filmnek nincs is ilyen sugalmazása, a környezet helytelen attitűdjei előhívhatják a gátlás alól a támadó erőszakos magatartást. A minta tehát ott "lapul" az agresszív műsorokat néző gyerekekben, szinte ugrásra készen.

Az agresszív hatás kialakulásának mechanizmusa

Kognitív input elmélet

A tévé által közvetített életközeli agresszív viselkedésminták általt növelik a néző későbbi agresszív magatartását, hogy a bőséges realitásközeli és szimpatikusnak beállított erőszak egyfelől igazságosnak, a problémák megoldására elfogadhatónak és alkalmasnak értékelődik a néző tudatában, és ezáltal gátlástalanabban megjelenhet a viselkedésében. Másfelől az önvédelem legmegfelelőbb hatásos, gyors, eredményes - eszközeként tudatosulhat, és így a fiatalok önvédelmi agresszivitását növeli. Bővíti a gyerekek és fiatalok ismereteit az agresszió formáiról, azaz agresszív viselkedés megtanulását eredményezheti. Ezáltal mind a támadó, mind pedig a védekező magatartásformák nyersebb, brutálisabb tartalmúakká válhatnak.

Az erőszak és az izgalmi állapot kapcsolata

A későbbi vizsgálatok új komponens: az arousal (fokozott készenléti izgalmi állapot) szerepét bizonyítják az agresszív műsorok hatásában (Tannenbaum 1975). Mindenki saját tapasztalatából is tudhatja, hogyha bármi felizgatta, vagy felidegesítette, akkor mások akadékoskodására nyersebben válaszol, vagy ártatlan személyekre is durván ráförmedhet. Az pedig nyilvánvalóan vitathatatlan, hogy a gyermek, vagy fiatal az agresszív filmek élménye hatására izgatottá válik. Fokozhatja még az agresszivitásra való hajlamot az is, ha a néző az agresszív indulatát nem a filmnek tulajdonítja, hanem úgy érzi, hogy az keltette benne, aki valami miatt kellemetlen helyzetbe hozta, azaz frusztrálta.

Valószínű, hogy a filmek agresszív hatásában mind a két komponens részt vesz. Izgatottságot okozó hatása növeli a gyermek és ifjú izgalmi szintjét, ún. készenléti állapotát, míg az ábrázolt erőszak mintául szolgálhat arra, hogy ezt az izgalmat hogyan vezesse le. Gátlásait az agresszióval szemben csökkenti az, hogy az ábrázolt erőszak gyakran jutalmazott és a néző számára elfogadható indokból keletkezik.

A néző elfásulása az agresszióval szemben

A szocializációs vizsgálatok azt mutatták, hogy az ábrázolt erőszak gyakori nézése nemcsak a néző saját agresszivitását növeli meg, hanem mások agresszivitásával szemben elfásulttá, közömbössé válik. Egyre több esetben fogadja el az agressziót, mint a konfliktusok normális megoldási módját. Fiatalkorúaknál gyakran megfigyelhető, hogyha sok erőszakos filmet látnak, társadalmi konfliktusok esetén is agresszívabb taktikát választanak.

Az agresszív tartalmú Tv adások késői utóhatása

Huesmann és *mtsai* (1973) vizsgálatai szerint különösen a 8–10 éves kor a legveszélyesebb az agresszív tévéadások nézése szempontjából, mivel 30 éves korukban azok lesznek a legnagyobb valószínűséggel erőszakos cselekmények elkövetői, akik ebben az életkorban sok erőszakos filmet néztek. *Centerwall, B.S.* (1992) adatai arra utalnak, hogy Amerikában a televíziózás bevezetése az 1950-es években 10–15 év alatti megkészszerzte az elkövetett gyilkosságok számát. Évente tehát mintegy tízezer gyilkosság írható a televízió rovására. Megfigyelhető volt, hogy ahogy az első televíziós generáció kezdett felnővekedni, a súlyos erőszakos cselekmények száma először a gyerekek között mutatott növekedést, néhány év múlva a serdülőknél, majd a fiatal felnőttek körében és így tovább.

3. A szorongás, az öngyilkosság és a televízió kapcsolata

A horrorfilmek lényege a szorongáskeltés. A jól megkomponált horror pillanatnyi szünet nélkül iszonyúan felfokozódott, feszült állapotban tartja a nézőt. A filmek vezérfonala nem elsősorban egy eseménysor, történet, hanem a borzalmak láncolata. Valaki, vagy valami rettenetben tartja a film "áldozat" szereplőit. A nézők itt rendszerint az áldozattal azonosulnak. Még felnőtt korban is sokan vannak, akik nem tudják függetleníteni magukat az ilyen filmek hatásaitól és képtelenek a film végén megszabadulni rossz közérzetüktől, szorongásuktól. A gyermekek pedig még fokozottabban a hatásuk alatt maradhatnak, és akár csak egy-egy ilyen film megtekintése is hosszú hónapokra megronthatja éjszakai nyugalmaikat, nappali közérzetüket.

Az öngyilkosság komplex emberi tevékenység, melynek létrejöttében a hajlam, élmények és környezeti hatások egyaránt szerepet játszhatnak. Egy lehetséges környezeti tényező az utánzás is, mely jelentőséggel bírhat az ún. öngyilkossági járványokban is. A hatást annál nagyobbának mondhatjuk, minél híresebb, attraktívabb az elkövető, és minél részletesebb a haláláról való beszámoló. Elgondolkodtató számunkra az a tény, hogy az első magyar szépségkirálynő haláláról írt könyv megjelenése után csak a klinikánkon két imitációs öngyilkossági kísérletet észleltünk, és egy vidéki iskola egyik osztályában egyidejűleg két kislány követett el hasonló módon öngyilkosságot - miután a könyvet elolvasta (*Vetró és mtsa* 1991).

Feltehető, hogy elsősorban az öngyilkosságra veszélyeztetett fiatalok reagálnak ilyen egyértelműen a szuicid hírekre. Mintegy az utolsó lökést kapják meg, az ötletet az öngyilkosság elkövetésének módjához.

4. Szexuális ingeranyagok hatása a televíziós műsorokban

Sokat panaszkodunk arról, hogy gyermekeink szexuális felvilágosítása nem megoldott. Szülők, pedagógusok, orvosok egymásra mutogatnak kinek is lenne ez a feladata, s eközben a gyerekek egymást világosítják fel, idősebb társaik szavaiból, vagy elcsent videokazettákból. Már említettük azt, hogy milyen fontos, hogy egy gyermek bizonyos ismeretanyaggal melyik életkorban és milyen formában találkozik először. A nemiséggel kapcsolatos beállítódást így gyakran bizonytalanság, szorongás, negatív attitűdök jellemzik, vagy a film és olvasmány élmények hatására torz elképzelések alakulhatnak ki a gyermekben.

A pornográf irodalom és filmélmények a gyermekben a szexualitást a szeretet helyett az agresszióval kapcsolhatják össze, és így - a pozitív élményektől megfosztva - a nemi aktus technikai kérdéssé degradálódhat. Rosszabb esetben az agresszív érzellemmel összekapcsolódva félelemkeltő borzalommal, vagy az erőszak egyfajta kiélési módjává válhat a képzeletben. A gyerekek és fiatalok - fiúk és lányok egyaránt - a pornográf élmények hatására úgy vélhetik, hogy a szexualitásban a legmagasabb gyönyört az agresszió nyújtja, és így a normális szexualitás szado-mazohizmus irányába torzulhat. Ennek oka az, hogy az elsőként látott képi élmény imprinting-szerűen rögzülhet, s mert a jelenetekbe a fiatal beleéli magát, így orgazmusa kötődhet a rendellenes kiváltódási módhoz. A fantázia tevékenységen át ugyanis a kóros ingerek hatása erősödhet és egyre inkább ezek a nem megfelelő ingerek válnak a nemi izgalom specifikus kiváltóivá.

5. A televízió hatása a nemi szerepre

Számos tanulmány bizonyítja, hogy a televízió műsoraiban bizonyos szereplő típusok, csoportok ritkábban szerepelnek, és ha fel is tűnnek a képernyőn, meg-

jelenítésük gyakran nem mentes a sztereotípiáktól. Ritkább a női szereplő, mint a férfi, mind a nappali, mind a fő idejű, mind pedig a gyermek programokban. Az adásokban a férfiak általában dominánsak a nővel szemben, a női szerepek alárendeltek. A nőket a hagyományos szerepekben kedvező színben tüntetik fel. Az egyedülálló nők viszont gyakrabban lesznek bűntény áldozatai, mint a férjezetek, és a dolgozó nők erőszakosabbak, mint a háztartásbeliek.

Hogy nők és férfiak viselkedésmódját mennyire képesek befolyásolni a televízió adások, az is mutatja, hogy a Linda sorozatot követően, jelentősen megnőtt a karatéra jelentkező lányok száma, s azok a lányok is karate mozdulatokat és kiáltásokat hallattak, akiknek a viselkedésére korábban ez egyáltalán nem volt jellemző.

6. A televízió és az egészség

A vizsgálatok kimutatták, hogy a lakosság, de különösen a fiatal felnőttek és a gyermekek kiterjedt tévénézése hozzájárulhat egyes helytelen szokások kialakulásához.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a gyermekműsorok előtt és után, különösen az esti mesét követően reklámok sugárzása következik, biztosak lehetünk benne, hogy a formai elemekre különösen fogékony óvodás és kisiskolás gyermekek döntő többsége megnézi azokat. A hirdetések egy része élelmezéssel kapcsolatos, és ismételten megjelennek az egészségre káros, magas cukortartalmú ételekről készített reklámok is. A képernyőn látott dohányzás, alkohol ivás, drogfogyasztás, étkezési minta, stb. a formai elemekre fogékony gyermekekre éppúgy hatással van, mint a szereplők érzelmi, indulati hangulata, vagy akár az öltözködése is.

Az érem másik oldala a gyermekek viselkedése tévézés közben. A túlzott tévézés, mint fizikálisan passzív elfoglaltság, önmagában egészségtelen, mert elvonja a gyermekeket mozgásos tevékenységektől, melyekre pedig a fejlődésükhöz feltétlenül szükség lenne. Ezt a negatív hatást azzal lehetne csökkenteni, ha a televízió minél több olyan programot sugározna, ami mozgósítja a nézőket, ki-mozdítja őket passzivitásukból és jó tanácsokat ad az erőnlétük fokozására.

Az egészség nem merül ki a testi egészség foglamában. Az emberi egészséget legjobban multidimenzionális modellek reprezentálják, melyek magukba foglalják a testi, lelki és szociális jólét értékeit, az életstílus összetevőit is.

Számos beszámolóban olvashatunk a gyermekek koncentráció képességének, képzelőerejének, olvasási képességének, iskolai magatartásának, viselkedés-szavarainak, agresszivitásának, testi kondíciójának, stb. kedvezőtlen változásairól túlzott tévézés hatására.

Az ilyen multidimenzionális tanulmányok azt mutatják, hogy a keveset tévézők fizikálisan jobb erőnlétben vannak, érzelmileg stabilabbak, nyitottabbak más emberek felé, érzékenyebbek mások problémáira, jobb a képzelőerejük, jobb az

önkontrolljuk, erkölcsi érzékük, bajtársiasságuk, és magabiztosabbak mint a többet tévézők különösen a masszív tévénézők. A keveset tévézők kevésbé problémások, magatartásuk kiegyensúlyozottabb, kevésbé ingerlékenyek és roszindulatúak és ritkábban is élnek drogokkal - különösen alkohollal - mint a mérsékelt vagy masszív tévénézők.

7. A televíziózás kedvezőtlen hatásainak csökkentése

A szülők lehetőségei

Számos kutató vizsgálta, hogy hogyan is csökkenthetik a szülők a kedvezőtlen hatásokat. Előadásokat tartottak és könyvet írtak a szülőknek a tévé konstruktív használatáról, és azokról a negatív hatásokról, melyeket a televízió okozhat. Népszerű újságokban cikkeztek erről, és a tévéújságokban is havonta ezirányú tudósításokat közöltek. Emellett széleskörben tudósítottak a tévé helyes használatáról is.

Az utánvizsgálatok azt mutatták, hogy a szülők lelkiismeretére irányuló programok, melyek azt célozták, hogy a szülők a gyermekek tévénézését jelentősen csökkentsék, sikertelenek voltak. Ezzel szemben azok a szülők, akiket a helyes tévénézésre oktattak és alternatív szabadidő eltöltési lehetőségeket ismertettek meg velük, némileg csökkentették az otthoni televíziózást. Többet beszélgettek a gyermekekkel, több programot szerveztek a család számára több mint egy éven át.

A kedvezőtlen hatások csökkenthetők azáltal is, ha a szülő a gyermekkel együtt nézi a televíziót és a történetek utáná megbeszéli vele. Pl. megtagyargalhatják, hogy egy-egy erőszakos esemény helyett lehetett volna – és milyen – agresszió mentes megoldást találni. A cselekményt a szülő és a gyermek így szinte újraírhatja.

Szembe kell azonban a kutatóknak nézni avval, hogy a tévé gyermekfelvigyázó szerepe olyan kedvelt és általánosan elfogadott az amerikai családokban, hogy ennek megváltoztatása a szülőkre való ráhatással rendkívül nehéz, szinte lehetetlen.

A gyermekek befolyásolása az iskolában, a pedagógusok lehetőségei

Vizsgálatsorozatban a kutatók pozitív szociális minták fejlődését elősegítő speciális programokat dolgoztak ki, és több héten át vetítették a gyerekeknek az iskolában. Egy csoportnál a tanárok fel is jegyezték rendszeresen a gyermekek otthoni televíziózási szokásait. Azok a gyerekek, akiket a tanárok utánkövettek, a proszociális fogalmi ismeretek terén fejlődést mutattak a kontroll csoporthoz viszonyítva.

Olyan filmek vetítésénél, melyekről feltételezték, hogy módosítja az erkölcsi gondolkodást, a barátokhoz és a tanárokhoz való kapcsolatot, azt tapasztalták, hogy az ezeket néző gyermekeknek a globális erkölcsi normái nem mutattak

lényeges változást, míg azok a gyerekek akik a fent nevezett filmeket nézték és az órákon is megbeszélték, jelentős mértékben csökkentették korábbi önző beállítottságukat és agresszív reakcióikat. A családi interakciókra a sugárzott műsoroknak még pozitívabb hatása volt. A szerzők így arra a megállapításra jutottak, hogy a televízió hasznos lehet egyes konstruktív viselkedési normák elsajátításában.

A sorozatos vizsgálatok azt mutatták, hogy a gyerekek széles e világban úgy nőnek fel a televízió mellett, hogy a szülőktől és tanároktól alig kapnak valami magyarázatot arra, hogy mi is történik a képernyőn. Ez egyben azt is jelenti, hogy valamennyiünknek több figyelmet kellene a televízióra, mint a tanulási folyamat fontos részére szentelni.

Amerikai szerzők 9-12 éves általános iskolás gyermekek számára televíziós oktatási programot dolgoztak ki. A tanterv bemutatta a gyermekeknek a különböző tévéműsorokat, hogy megértsék, mi a realitás és a fantázia a képernyőn, hogy megismerjék a speciális effektusokat (pl. hogyan képes a szuperhős egyik tetőről átugrani a másikra). Fontos volt, hogy a gyermek megtanuljon különbséget tenni az értékes és a kommersz között, tudja mi a reklám és hogy hogyan működik a televízió. Kik és hogyan készítik a programokat, és hogy megértsék, a televízió hogyan befolyásolja érzelmi és gondolatvilágunkat. Elmagarázták, hogy mi van a televízióban ábrázolt erőszak hátterében, milyen trükkfelvételeket alkalmaznak ehhez a filmkészítők, és a tanterv egyben arra is ösztönözte a gyerekeket, hogy igényesebben válogassanak a műsorok között. A gyermekeknek emellett házi feladatként kiadták, hogy az egyes témákból fogalmazást írjanak, és rövid olvasmányokat is rendelkezésükre bocsátottak. Minden ilyen televíziózással kapcsolatos órához 10 perces videó felvételt készítettek, mely megvilágította a tananyag idevonatkozó legfontosabb részét. Az egyes órákat úgy állították össze, hogy az egyben fejlessze a gyermekek beszédképességét, olvasási kedvét, helyesírását, az analógikus és kritikai gondolkodását és egyéb képességeit.

Két hónap alatt 8 negyven perces órában sajátították el a gyermekek ezeket az ismereteket és ezt követően hasonlították össze a kiindulási tesztértékeket a kísérlet utánival (*Singer és mtsai 1980*).

Az eredmények azt mutatták, hogy az oktatásban résztvevő gyermekek több tekintetben felülmúlták kontroll társaikat. Az oktatott gyermekek felismerték a kommersz és reklámadásokat, a témával kapcsolatos szókincsük jelentősen bővült. Számos trükkfelvételt meg tudtak magyarázni, értették a reklámkészítés fogásait, azt, hogy ki fizeti a televíziót, és hogy kik azok, akik kommersz filmeket igényelnek. Megtanulták a kamerák szerkezetét, a különböző kameratechnikákat. Meg tudták különböztetni a reális személyeket a kitaláltaktól. A gyermekek sikerrel elsajátították, hogy a tévében látott erőszak csak a fantáziában létezik, és hogy ennek lemásolása, a való életben való alkalmazása milyen bajokat vonhat maga

után. A házi feladatok és az iskolai munka a gyermekek kifejezett értelmi fejlődéséről tett tanúbizonyságot.

A tanárok és a diákok olyan szívesen foglalkoztak a televízióval, hogy a későbbiek során az anyanyelvi tárgy keretébe integrálták, és felvették a tananyagba.

A vizsgálat azt természetesen nem tudta megválaszolni, hogy ezek a gyermekek igényesebb tévénezőkké váltak-e, de azt demonstrálták, hogy a televízióról szóló órák érdekesek a gyermekek számára, és segítenek abban, hogy a gyerekek jobban megértsék mi is történik a képernyőn.

Hazai körülmények között, saját felméréseink alapján azt találtuk, hogy a gyermekek még a látott műsorokat sem beszélik meg sem a szülőkkel, sem a pedagógusokkal. A filmélmények lecsapálása "gyermekszinten" egymás között zajlik. Ahogy a szülő sem igazán segít a gyermekeknek eligazodni a televízió adta információ halmazban, úgy ez még kevésbé mondható el a tanárokról. Ez azt is jelenti, hogy a pedagógusok csak kevésbé tudják, hogy mi játszódik le a gyerekekben mikor pl. összeverekednek a szünetben, vagy éppen figyelmetlenek az órán (Vetró és mtsai).

A tévéipar szerepe, műsorpolitika

Tekintettel arra, hogy a népesség egyetlen rétegére sincs nagyobb hatással a televízió, mint a gyermekekre, figyelembe kell venni, hogy gyakoriak a negatív hatásokat eredményező műsorok. Még nagyobb problémaként fog jelentkezni a televízió műsorainak összeállításánál az, ha egy tévé döntően reklámokból tartja majd fel magát. Az akció és horrorfilmeknek rendkívül nagy a nézettsége, mind a felnőtt, mind a gyermeklakosság körében. Ez pedig a reklámok sugárzásához elengedhetetlenül szükséges.

A szülőknek tudniuk kell, hogy mit néz a gyermekük a televízió és mennyit tévézik. Ma már kivitelezhető az is, hogy a tévékészülékeket elektromos zárral látják el. Ennek segítségével a szülő ki tudja előre választani, hogy milyen programokat, csatornákat mikor nézhet a gyerek. Jó lenne, ha a televízió gyártóit köteleznék arra, hogy készülékeiket ilyen szerkezettel lássák el.

Nemzeti egészségvédelmi program kidolgozása

Amerikában a dohányzás elleni kampány sikerein felbuzdulva az Amerikai Gyermekgyógyász Társaság azt javasolja (American Academy of Pediatrics), hogy ahhoz hasonlóan összetársadalmi szinten kellene fellépni az erőszakos TV adások ellen. Azt javasolja az orvosoknak, hogy csökkentessék a szülőkkel gyermekeik tévénezését, az ne haladja meg a napi egy esetleg két órát. A gyermekgyógyászok és a pedagógusok mondják el a szülőknek, hogy a fiatalkori agresszív adások nézése éppúgy rászoktathatja a gyermeket az agresszióra, mint a

gyermekkorban elszívott cigaretta a későbbi dohányzásra. Helyes ha az orvosok és a pedagógusok ebben is jó példával járnak elő, és redukálják saját gyermekeik tévénezését is.

Hasonlóan a dohányzás elleni küzdelemhez, javasolják, hogy a rendelőkben írják ki, hogy ez televízió mentes terület.

A gyermekek veszélyeztetettsége a tévé, de különösen az erőszakos tévéadások által, helyet kell, hogy kapjon a nemzeti egészségvédelemben. Hasonlóan a védőoltásokhoz, a helyes táplálkozáshoz a biztonságos közlekedéshez, stb. Egyszeri kampány nem elég, csekély az értéke. A népegészségtan részévé kellene hogy váljon mindez (Centerwall, B.S. 1989).

Hazánkban is a bűnözés sosem észlelt emelkedésével nézünk szembe. Vajon milyen szerepe lehet ebben egyéb hatások mellett a TV műsorainak és az egyre terjedő agresszív tartalmú video filmeknek?

Irodalom

American Academy of Pediatrics, Committee on Communications. Children, adolescents, and television.
Pediatrics 1990 85:1119

Bandura, A. Ross, D. Ross S.S.: Imitation of filmmediated aggressive models.
J. Abnorm. Soc. Psychol. 1963, 66, 3.

Bauer, M. Selg, H.: Gewaltdarstellungen im Fernsehen Kennen wir die Folgen?
BPS Report 1981, 4, 6.

Centerwall, B.S.: Television and Violence
JAMA, 1992, 267 3059

Centerwall, B.S.: Exposure to television as a cause of violence.
In: Comstock G, ed. Public Communication and Behavior. Orlando, Fla: Academic Press Inc. 1989: 2 1

Erdélyi I.: A televízió a családban
Tömegkommunikációs Kutatóközpont Budapest 1988

Gerbner G. Gross, L. Morgan, M.: Health and medicine on television.
N. Eng. J. Med. 1982 305 901

Huesmann LR. Psychological processes promoting the relation between exposure to media violence and aggressive behavior bz the viewer.

J.Soc.Issues. 1986: 42 (3):125

Singer,D.G. Zuckerman,D. Singer,J.L.: Helping elementary school children learn about TV.

J.Communications, 1980 3o:84

Tannenbaum,P.H.:Emotional arousal in the facilitation of aggression through communication.

Adv.Soc.Psychol. 1975, 8, 149.

Vetró Á. Csapó Á.: Effect of television on aggressivity of adolescents

Int.J.of Adolescent Med. and Health Vol.3 (4) 1989

Vetró Á.CsapóÉ.: Tömegkommunikáció és ifjúság

Animula Kiadó Budapest (1991)

Vetró Á. Csapó Á.:Vetró Á.Szilárd J. Vargha M. Gergely M.: A televízió hatása a gyermekek agresszivitására

M.Pszichol Szle.: 1987/88 I. 41

Mindenki ki van téve a kockázatnak!

(A drog fogyasztás tapasztalatai a Szegedi Ifjúsági Drog-Centrum
5 éves működését figyelembevételével)

A Szegedi Ifjúsági Drog-centrum az Egészségügyi Minisztérium által létrehozott és támogatott modellkísérlet megvalósítására alakult meg. Létrehozását aláta-
masztotta az a több mint tíz éves tapasztalat, mely Dr. Farkasinszky Teréz
főorvosnő e témakörben végzett munkája során alakult ki. A kutatásokból kiderül,
hogy Magyarországon megjelenő, bár megjelenésekor még kis létszámú csoport-
okat (fiatalok csoportját) érintő drogprobléma a társadalmi viszonyok liberalizá-
lódása, a külföldi kábítószerfogyasztási szokások "beszűrődése" hazánkba, a gaz-
dasági viszonyok átalakulása, esetleges stabilizálódása, az értékek átalakulása
miatti értékválság, anómia következtében pszichoszociális járványként terjedve
egyre nagyobb létszámú csoportokat érintő problémává fejlődik. A probléma felis-
merését követően került sor a modellkísérlet beindítására, a szakmai koncepciónak
megfelelően a modell első szervezeti egységének, a Drogambulanciának megnyitá-
sára 1987. március 01-én. A működésének tapasztalatai törvényszerűen meghatá-
rozzák azonban azokat a tennivalókat is melyeket a drogprobléma kialakulásának
megelőzésére kívánatos lenne megtenni, nyilvánvalóan nem szűk szakami csoport-
okra méretezeten, hanem a lehető legszélesebb társadalmi összefogást feltéte-
lezve. Tapasztalat, hogy a tiltott szerek fogyasztása, más megengedett szerek túl-
zott mértékű vagy helytelen használata által felvetett problémák néha igen nagy
zavarba hozzák a felnőtt társadalom tagjait. Ebből a felnőtt társadalmi csoportból
a prevenciót leginkább azok a tagok tudják szolgálni, akik életük, munkájuk, híva-
tásuk révén a legtöbb időt töltik a veszélyeztetett fiatalok között. Így válhat a
primer prevenció tevékenység egyik szilárd bázisává a pedagógus társadalom,
akik rendelkeznek azon készségekkel, objektív adottságokkal melyek révén a
legszélesebb rétegek, az iskolások elérhetők. A drogfogyasztás megelőzése terén
döntő jelentőséggel bír a nevelés, tágabb értelemben a harmonikus személyiség
kialakítását célzó minden erőfeszítés. A megelőzésnek arra kell irányulnia, hogy
megtanítsuk a serdülőket, a fiatal felnőtteket, hogy felelősséggel használják a kör-
nyezetükben megtalálható különféle szereket. A felelős alkalmazás elsajátítása
elősegítheti, hogy az emberek ne kerüljenek függőségi viszonyba sem az alkohol-
al, sem a gyógyszerekkel, de főként a kábítószerekkel.

Mikor kell elkezdni a megelőzést? Milyen konkrét célok tűzhetők ki?

Mind a hazai, de leginkább a külföldi tapasztalatok, felmérések azt jelzik, hogy az általános iskolások 11-13 éves korcsoportjában még nem jelent igazán nagy veszélyt az alkoholfogyasztás, a dohányzás a legitim és illegitim szerekekkel való visszaélés, de az a tény, hogy jelentős számú 10 év körüli gyermek rendelkezik már saját tapasztalattal az alkoholfogyasztás vagy a dohányzás terén, mindenképpen jelzi azt: a megelőző akciókat már érdemes legalább ebben az életkorban megkezdeni, de ha lehetséges a korábbi életkori szakaszokra is tehető. A prevenciós tevékenységet nem szabad csak a káros szenvedélyekre összpontosítani, hanem egy szélesebb mentálhigiénés szemléletmódot tükröző környezetbe kell ágyazni.

Segíteni kell a gyermeknek az egészségről kialakított – a még egészségesnek tekinthető – felfogásuk megszilárdításában és a drogmentes életvitelhez szükséges képességek megszerzésében. Ezen belül kell kialakítani azokat a készségeket, melyek segítségével megtanulnak a gyerekek nemet mondani, ahhoz, hogy az ember ésszerűen járjon el önmagával szemben.

El kell tudni viselni az apróbb sikertelenségeket, és meg kell tudni oldani a mindennapi konfliktusokat. Ki kell tudni fejezni érzelmeiket, és képesnek kell lenni a kapcsolatteremtésre. Nagyon fontos, hogy megtanulják az elbizonytalanodás, az unalom, a zavar, a frusztráció, az agresszió érzéseinek a kezelését, a jó közérzet a boldogság és a sikeresség szükségletének a kontrollálását. Meg kell viszont érteni végre azt a tényt is, hogy a prevenzióban résztvevőknek csupán a kábítószerokról, a káros szenvedélyekről szóló felvilágosításai az egészséges életmódra nevelés önmagában kevés, ennek az összetett munkának a lényege a fiatalok segítése az életkoruknak megfelelő konfliktusok megoldásában, a drogmentes életvitel kialakításában. Jelenleg mind a pedagógus képzésben, mind a napi gyakorlatban hatalmas űr tátong e téren, de a pedagógusoknak lehetőség van arra, hogy kiegészítő képzéseket vegyenek igénybe.

A primer prevenzióban végzett tevékenység, a nevelési munka, elsősorban a pozitív célzatú nevelés, mely nem is annyira a drogok ellen irányul, mint inkább az egészség felé mutat.

A drogfogyasztás motívumai:

- rokonszerző viszonyulás
- unalom elűzése
- jó érzés, elégedettség, boldogság megszerzése
- depressziós állapot leküzdése
- gátlások oldása, felszabadultság érzés megteremtése
- barátok példájának a követése
- a tudat kitágítása

- önismeret elmélyítése
- szexuális teljesítmény fokozása
- a valóságtól való eltávolodás igénye

A drogfogyasztó magatartás deviáns magatartás, mely egyrésztől társadalmi jelenség, másrészt az egyén felől közelítve viselkedésforma. Mint viselkedés egyénenként igen változatos formában jelenik meg. Azonban nincs kiváltó ok és a viselkedés következményeképpen megjelenő hatás között egyszerű oksági kapcsolat, hanem mind az ok mind a következmény hatásmechanizmusa a közösségi illetve csoportdefiníciókkal szabályozott. Emiatt a drogfogyasztás a szociális és kulturális kontextusban jelenik meg, mely egyfelől jelentéssel ruházza fel, másrészt pedig a következményeképpen megjelenő hatások jó részéért felelőssé tehető. A drogfogyasztás mint viselkedés bizonyos funkciókat lát el, bizonyos igényeket elégít ki, az adott viselkedés fenn fog maradni. A drogfogyasztás következményeként az egyén kikerül saját kontrollja alól, ill. közvetlenül a szociális környezet kontrollja alól. A drogfogyasztó magatartás a többi viselkedéssel szemben dominánsá válik, mely az egyéb viselkedési repertoár beszűküléséhez vezet. Az egyén életterében egyre kizárólagosabb formában a drog megszerzése, a hatás, a drogfogyasztással kapcsolatos társadalmi reakciók lerendezése áll. A devianciaelmélet szerint a drogfogyasztó magatartás kialakulásában igen sok tényező válik meghatározóvá. Ezek:

1. a gyermekkori szocializáció zavara,
2. a felnőttkori feszültségek, melyek a családi élettel, a munkahellyel, a körülményekkel, a kielégítetlen ambíciókkal lehetnek kapcsolatosak,
3. a környezetnek a deviáns viselkedésre vonatkozó felfogása, a normák határozottsága/határozatlansága, a megtartásukra irányuló társadalmi kontrolljának ereje, a deviáns viselkedéshez való hozzáférés,
4. a deviáns viselkedésre való környezeti reakciók, a deviáns minősítés.

A kábítószerfogyasztás, a drogfogyasztás tehát nem vezethető vissza egyetlen okra. Teljes bizonyossággal azok a fő faktorok sem ismertek, melyek elvezetnek a drogfogyasztó magatartás kialakulásához. Régóta keresettek azok a személyiségjellemzők, melyek a drogfogyasztó magatartás kialakulása között összefüggőek. A sok kutatás a személyiségzavart, mint vezető tünetet emeli ki, de az erre vonatkozó adatok között igen gyakran ellentmondás fedezhető fel. Éppen emiatt feltehető, hogy nincs a droghasználathoz kapcsolódó speciális karakterológiai rendellenesség. Prediszpozíciók vannak, ezek azonban a szociokulturális elhelyezkedéstől, a drogfogyasztás típusától és az abba való involváció értékétől függően igen kü-

lönbözőek. Az addiktív magatartás etiológiai okait vizsgálva ki kell emelni azt a tapasztalatot, mely a problémakör összetett voltára utal, és a személyiség többtényezős fejlődési zavarait jelzi.

Hajlamosító tényezőként az örökletes sensitív vagy infantilis karakterstruktúra, a kudarcokkal teli gyermekkor, a pozitív felnőtt referenciaszemély hiánya emelhető ki. *Elősegítik* a drogfogyasztást azok a főként serdülőkorban, a biológiai krízis idején kezdődő familiáris, iskolai, munkahelyi konfliktusok, a környezeti "nyomás" miatti elviselhetetlenségi érzések, magányosság, izoláció. *Belejártsanak* e devians magatartás kialakulásába a közvetlen szocializációban rejlő okok, mint az anyához való erős kötődés, a siettetett avagy éppen ellenkezőleg a késleltetett leválás, az apa vagy a testvérek között fellelhető gyakori devianciák, az anyánál, nőtestvéreknél megtalálható neurotikus, depressziós tünetek halmozódása. Nem hagyhatók figyelmen kívül azok a *makrotársadalmi hatások* sem, mint a gazdasági, szociális nehézségek, valamint az ezzel együttjáró türelmetlenségi, reménytelenségi érzések, a társadalmi folyamatokban a régi és az új értékek konfliktusának megélésében, valamint a tranzitforgalom által jelentkező kitettségben rejlik.

A heterogenitás jelzett összetevőiből azonban két igen fontos alapelv vonható le. Ezek:

1. *az egzisztenciális tét*, amikor is a szerhasználó a szerhez mint problémamegoldáshoz nyúl, azt egy pszichikai szenvedést anasztetizáló gyógyszerként alkalmazza

2. *a drogkarrierben rejlő tét*, melyben bár időtartamát tekintve igen változó a megjelenés, de mindenképpen felismerhető az átmenet a "mézeshetekről" a "gályarabságig". A szerhez, a szociális és familiáris marginalizációhoz, az elvonási tünetekhez kapcsolódó dependencia-mitosz logikai körébe való bezártság, mely a drogos karriert kötelezően ismétlődő, evolutív, saját logikával és koherenciával bíró menthetetlenül aggravaló folyamattá teszi. A drogfogyasztó ezáltal olyan személlyé válik, aki meghatározott szituációkat épített be a tudatába, és amelyben a drogfogyasztást pozitívumként értékeli. Az ezzel történő huzamosabb visszaélés törvényszerűen funkcionális defektusokhoz vezet.

Mi lesz a drogfogyasztás ára?

Súlyos és maradandó testi valamint pszichés károsodások. De vannak ezen túlmenően egyéb veszélyek is. Ezek részben abból erednek, hogy a drogos egy olyan illegális tevékenységet folytat, mely fokozatosan elszakítja őt a normális élettől. Gyakran elveszítik barátaikat, és szűk körű drog-orientált csoportokat alkotnak. Az ilyen körülmények között már szinte lehetetlen munkahelyhez jutniuk,

tanulmányokat folytatniuk. Egzisztenciájuk teljesen bizonytalanná válik, szenvedélyük finanszírozása érdekében igen gyakran a bűnözés útjára lépnek.

A társadalom reakciói csak súlyosbíthatják a drogos eredeti problémáját, melyekre teljesen törvényszerű válaszként csak izolációval, opponálással vagy a fokozódó problémái miatt csökkenő problémamegoldó készséggel reagálhat. Éppen ezért fontos a korai felismerés, a felismerés esetén a kiváltó okok felderítése, a segítő magatartás megajánlása, mivel a culpabilizáció, a stigmatizáció révén előálló reakciók a drogfogyasztónak csak a nehézségeit növeli, a problémamegoldó viselkedésként rosszul alkalmazott drogozás csak mélyülni fog. A konvencionális magatartásformák iránti érdeklődése csökken, a deviáns magatartásformában kialakuló elköteleződés fokozódik, ezzel létrejön a drogos karrier. A drogos előtt a lehetséges legitim érvénycsúlsí csatornák bezáródnak, szeparálódik a társadalmi integrációtól. Ezzel párhuzamosan rákényszerül az illegitim csatornák felhasználására.

Hova fordulhatnak segítségért:

Ifjúsági Drog-Centrum
Szeged, Fésű utca 4.
Tel.: 354-773, 354-372

Baranya Megyei Drog-Központ
7621 Pécs, Majoros u. 10.
Tel.: 72/15-083

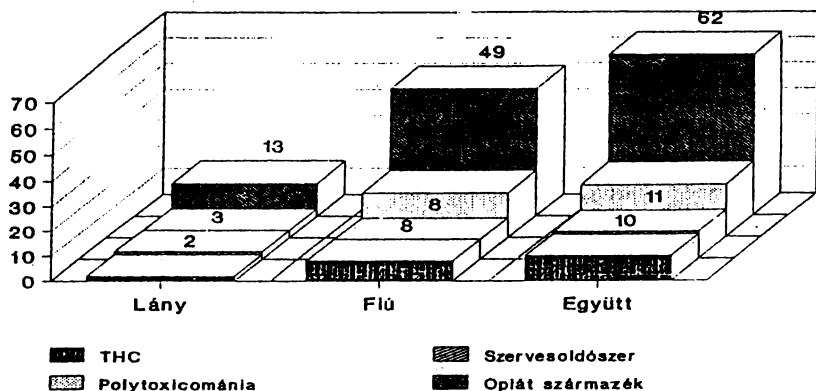
Drog-Ambulancia
Budapest, Klapka u. 17
Tel.: 1/1207-741
1/1491-129

Drog-Ambulancia
Debrecen, Varga u. 1.
Tel.: 52/15-033

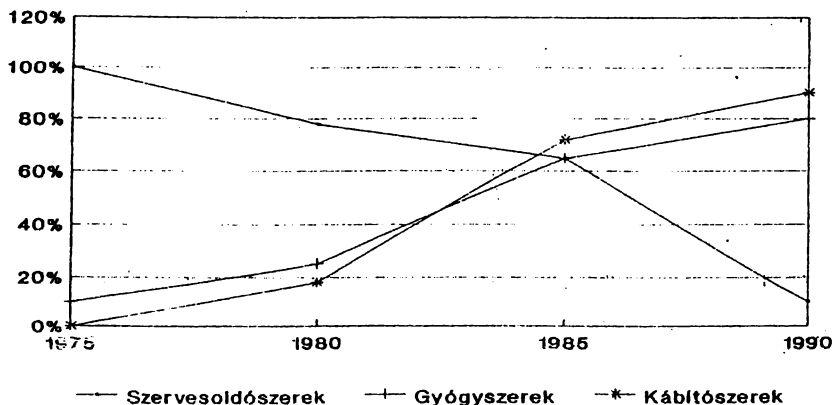
"TÁMASZ" Krízis Drog-Ambulancia
9002 Győr, Zrínyi u. 13.
Tel.: 96/18-244

Drog-Ambulancia
8100 Zalaegerszeg, Petőfi u. 24.
Tel.: 92/14-826

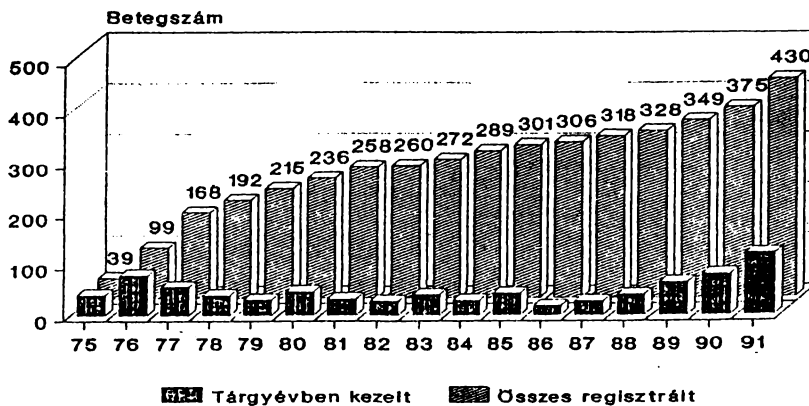
Primer drog fogyasztás alakulása Ifjúsági Drog-Centrum 1987-1990

Drogváltás alakulása az Ifjúsági Drog-Centrum adatai alapján

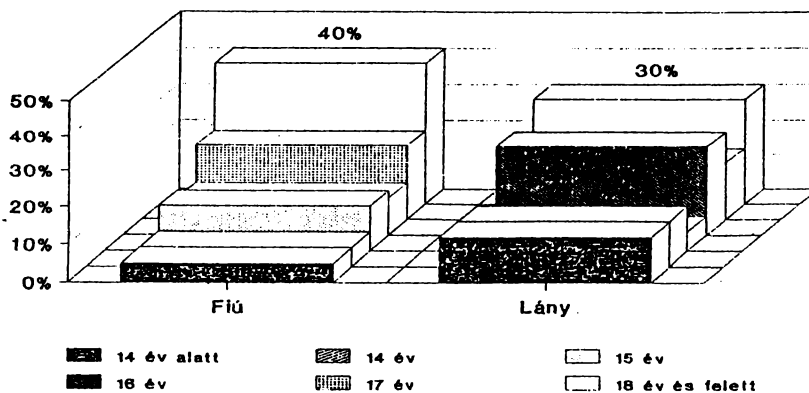

Betegforgalom alakulása Ifjúsági Drog-Centrum

· Narkómánia, szociális veszélyeztetettség

Első szerhasználat életkora szerint Ifjúsági Drog-Centrum 1987-1991

A kötet szerzői:

Barabás Katalin orvos, egyetemi adjunktus

Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Szeged
Népegészségtani Intézet

Bárány Ferenc egyetemi tanár

Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Szeged
Társadalomtudományi Intézet

Benkő Zsuzsanna egyetemi adjunktus

Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Szeged
Társadalomtudományi Intézet

Csik Veronika orvos, egyetemi adjunktus

Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Intézet, Szeged
Ideg- és Elmegyógyászati Klinika Gyerme- és Ifjúságpszichiátriai Oszt.

Dózsa József főiskolai tanár

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged
Biológia Tanszék

Anselm Eder szociológus

Universität Wien
Institut für Soziologie

Erdei Katalin pszichológus, egyetemi tanársegéd

Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Szeged
Ideg- és Elmegyógyászati Klinika Gyerme- és Ifjúságpszichiátriai Oszt.

Ilosvay György főiskolai adjunktus

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged
Biológia Tanszék

Erich Kleinfelder főiskolai tanár
Pädagogische Hochschule, Freiburg
Institut für Pädagogie

Molnár Béla egyetemi tanár
József Attila Tudományegyetem, Szeged
Földtani és Őslénytani Tanszék

Pitrik József főiskolai docens
Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged
Technika Tanszék

Rékasi János szociológus, egyetemi tanársegéd
Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Szeged
Társadalomtudományi Intézet

Sümegei Gyöngyi orvos
Pécsi Orvostudományi Egyetem
Népegészségtani Intézet

Tráser László egyetemi adjunktus
Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Szeged
Társadalomtudományi Intézet

Vetró Ágnes orvos, egyetemi docens
Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, Szeged
Ideg- és Elmeegógyászati Klinika Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Oszt.

Zelenai Károly pszichológus
Szegedi Ifjúsági Drog-centrum

A JGYTF Kiadó megjelent kiadványai:

1. Petőfi S. János - Békési Imre (szerk.): Szemiotikai szövegtan
1. kötet - 267,-Ft
2. kötet - 350,-Ft
3. kötet - 350,-Ft
4. kötet - 367,-Ft
5. kötet - 618,-Ft
2. Karikó Sándor (szerk.): Filozófiai szöveggyűjtemény
Ára: 254,-Ft
3. Pukánszky Béla: Neveléstörténet II.
Ára: 75,50 Ft
4. Pukánszky Béla - Németh András: Neveléstörténet III.
Ára: 166,-Ft
5. T. Horváth Ágnes: Technikatört. összehasonlító kronológia
Ára: 208,-Ft
6. Pintér - Sós - Seres:
Feladatgyűjtemény az Anyagszerkezet c. jegyzethez
Ára: 260,-Ft
7. Pitrik József: Gépjárművek légszennyezése
Ára: 130,-Ft
8. Rácz Ildikó: Az aerobic
Ára: 309,-Ft
9. Madácsy Piroska: Francia szellem a magyar reformkorban
Ára: 242,-Ft
10. Gácsér József: Pedagógiai antológia I., II.
Ára: 223,-Ft, ill. 342,-Ft
11. Fülöp Péter: A tört. szerepe a korszerű technikák alk.
Ára: 184,-Ft
12. T. Molnár Gizella (szerk.): Bevezetés az emberi kommunikáció történetébe
Ára: 245,-Ft
13. Nagyné Terhes Irén: Jogi ismeretek
Ára: 476,-Ft

14. Madarász Klára: Apropo - olasz nyelvkönyv
kisiskolásoknak
Ára: 371,-Ft
15. Madarász Klára: Útmutató az Apropo-hoz
Ára: 280,-Ft
16. Rátkai Árpád: Megváltozott földrajzi neveink
Ára: 220,-Ft
17. Gábris Gyula: Fejezetek a klimatikus geomorfológiából
Ára: 424,-Ft
18. Békési Imre: Jelentésszerkezetek interpretációs
megközelítése
Ára: 958,-Ft (ÁFÁ-val!)

A kiadványok megrendelhetők:

JGYTF Kiadó, Szeged, Pf. 396, 6701

Telefon: 62/310-244, 73. mellék

Fax: 62/310-953